Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Történelemtudományi Doktori
Iskola
Jelenkortörténeti Program

Doktori (PhD) értekezés

Valastyán Balázs

Magyar földbirtok- és telepítéspolitika a visszacsatolt Bácskában (1941-1944)

Témavezető: Prof. Dr. A. Sajti Enikő DSc

Szeged
2019

Tartalom

Bevezető ... 3

I. Historiográfiai áttekintés ... 5

II. A Délvidéken végrehajtott jugoszláv földreform a két világháború között ... 16

III. A Délvidék visszacsatolása Magyarországhoz ... 29

IV. Földbirtok-politikai ügyek a visszacsatolt Bácskában ... 34

1. A Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltségének létrehozása ... 36

2. Az egyes települések birtokviszonyai a visszacsatolt Bácskában ... 42

2.1. Felhasználási javaslatok a felmért területekre vonatkozóan ... 47

2.2. Javaslatok a jugoszláv agrárreform intézkedéseinek felszámolására ... 55

2.3. A volt birtokosok javaslatai ... 58

2.4. A nagy- és középbirtokosok kérelmei ... 64

3. Haszonbérbeadások a visszacsatolt területeken ... 74

3.1. Nehézségek és visszaélések a haszonbérbeadások kapcsán ... 76

3.2. Panaszok és kérelmek a haszonbérlések során ... 84

4. Házhelyigénylések, házhelyjuttatások az impériumváltás után ... 92

5. A vitézek, tűzharcosok, hadirokkantak és hősi halottak rokonainak letelepítése a Bácskában ... 101

V. A székelyek betelepítése ... 110

1. Vallás, oktatás, földkérdés – a mindennapi élet kihívásai ... 122

2. A telepfelügyelők munkájának bemutatása Horthyvára, Hadikhalom és Hadiktelke telepfelügyelőjének jelentései alapján ... 134

Összegzés ... 151

Forrás- és irodalomjegyzék ... 155

Melléklet ... 162

Bevezető

Disszertációmban egy, a magyar történeti irodalomban kevéssé kutatott témáját, a magyar kormány délvidéki földbirtok-politikájának helyi végrehajtását, illetve ennek részeként a bukovinai székelyek és vitézek telepítését vizsgálom az 1941. április 11-e után visszacsatolt Délvidék egy részén, a Bácskában. A kormány kezdeti intézkedései mellett – területi összeírások, haszonbérbeadások stb. – a térségben végrehajtott ki- és betelepítések mögött álló intézkedéseket, azok motivációit, illetve a letelepített székelyek mindennapi életét is igyekszem bemutatni munkámban. Az események időkorlátait a térség Magyarországhoz tartozásának 1941 és 1944 közötti intervalluma adta meg. A két nagyobb témarész feltárásához az elengedhetetlen szakirodalom mellett levéltári forrásokat használtam fel, melyek keletkezése elsősorban a Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltségéhez köthetőek. Ennek a szervezetnek a bemutatása is a dolgozat keretein belül történik meg.

A földkérdés a XIX-XX. század során rendkívül jelentős volt az egyes közép-kelet európai államok életében. A trianoni békével a Magyarországtól elcsatolt területeken a helyi magyar lakosság az újonnan létrejövő államok agrárreformjának elszenvedője volt a legtöbb esetben, így az általuk felszabadulásnak megélt terület-visszacsatolások után – részükről jogosnak vélt – földigénylések, adott esetben visszaigénylések kezdődtek meg, melyek magukkal hozták az impériumváltással kisebbségi sorba sodródó népek birtokaiktól történő megfosztását. A jugoszláv agrárreform során kiosztott földek a visszacsatolás után a magyar állam kezelésébe kerültek ugyan, azonban a helyi magyar lakosság – legyen az volt nagy- vagy középbirtokos, nincstelen – mégsem került tulajdonba a visszatért Bácskában: földeket csak kivételes esetekben – például székelyeknek, vitézeknek – adtak tulajdonba, zömében csak haszonbérletbe vehettek birtokokat. A helyi magyar lakosság megnyugtatására tett másik kísérlet a házhelyek osztása volt. A földek, házhelyek végleges tulajdonba juttatása, valamint a földreform lezárása nem történt meg sem a Bácskában, sem a revíziók előtti Magyarországon az általam bemutatott időszakban, ugyanis a magyar kormány a háború utáni időszakra tervezte a földosztást, bízva abban, hogy Magyarország győztes oldalon kerül ki a háborúból. Ha valamely visszacsatolt területen a földreform megkezdődött volna, az 1938 előtti Magyarországon élő lakosság elégedetlenségét váltotta volna ki. Az események ismertek, így a magyar földbirtok-politika háború utáni elképzelései sem valósultak meg.

Dolgozatomban bemutatom a kiépülő magyar közigazgatás kezdeti lépéseit, melyek a települések részletes birtokösszeírásaiban manifesztálódtak, amiket diagramok formájában

prezentálok munkám mellékletében. Disszertációm második felét a magyar kormány telepítéspolitikája, azon belül is elsősorban a bukovinai székelyek Bácskába történő telepítése alkotja. A kérdést azonban nem politikatörténeti szempontból közelítettem meg, hanem a kiépülő magyar közigazgatás konkrét földbirtokpolitikai lépéseit és a telepes székelyek mindennapjait kívánom bemutatni. A Bácska visszacsatolása magával hozta annak igényét, hogy a térség etnikai összetételét – hasonlatosan a jugoszláv állam politikájához 1918-at követően – megváltoztassák. Ennek egyik eszköze volt a jugoszláv telepesek kitelepítése, internálása, helyükre pedig 1941 májusában és júniusában Bukovinából székelyeket, moldvai csángókat, boszniai magyarokat, illetve vitézeket telepített a magyar kormány. Az érkezésük kezdetben a helyi magyar lakosság szimpátiáját is élvezte, azonban a földkérdés rendezése során felmerülő érdekellentétek egyre inkább elmérgesítették viszonyukat a helyi magyarokkal. A székely telepek élére a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság telepfelügyelőket nevezett ki, kiknek feladata volt a székelyek mindennapi életének követése, segítése, a megváltozott körülményekhez nehezen alkalmazkodó személyek integrálása a magyar társadalomba, illetve a térség gazdasági és gazdálkodási módszereinek megismertetése. Munkám utolsó részében Horthyvára, Hadikhalom és Hadiktelke telepfelügyelőjének, H. Horváth Gyulának a jelentéseiből próbálom meg rekonstruálni a székelyek életét ebben a szűk, kicsivel több, mint három éves intervallumban.

I. Historiográfiai áttekintés

Minden történeti munka elengedhetetlen része, hogy a szerző képet adjon az általa felhasznált forrásokról, melyek segítségével témáját feltárta, illetve történeti kontextusba helyezte. Az alábbiakban két csoportra osztottam a felhasznált anyagokat: először a primer levéltári és egyéb forrásokat kívánom bemutatni, majd pedig az általam felhasznált szakirodalmat elemzem.

Dolgozatom elsődleges forrásait a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratai képezték, melyek 1941 és 1944 között keletkeztek. A Kirendeltség létrejöttére és működésére vonatkozóan munkám egy későbbi részében térek ki részletesen. Az iratok őrzési helye Újvidéken, a Vajdasági Tartományi Levéltárban (Arhiv Vojvodine) van, itt mintegy 205 doboznyi irat található és kutatható.[1] A Kirendeltség dokumentumait 11 csoportba rendezték, melyek közül dolgozatomba az első hat csoport irataiból válogattam, 23 doboz anyagát feldolgozva. A szűken vett témára vonatkozó iratokat tartalmazzák ezek a dobozok, a többi doboz anyaga (például születési anyakönyvi kivonatok) túlmutat a téma keretein, így azok nem kerültek felhasználásra. Az egyes, felhasznált csoportok iratai többek között a bácskai települések birtokviszonyaira vonatkozó összeírásokat, haszonbérletekre vonatkozó kérelmeket, haszonbérleti kiadásokat, az ezekhez kapcsolódó haszonbér-csökkentési kérelmeket, a volt bácskai földbirtokosok vagy azok leszármazottaiknak földvisszaigénylésre vonatkozó beadványait, házhelyek kiadására vonatkozó kérelmeket tartalmaznak, de ezek között találhatóak meg az ún. telepfelügyelői jelentések is, melyek segítségével betekintést nyerhettem a visszacsatolt Bácskába telepített székelyek mindennapjaiba.

Egy másik fontos irategység Budapesten, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (továbbiakban MNL OL) található. A Földművelésügyi Minisztérium 1941 és 1944 között keletkezett általános iratai számos, a téma szempontjából releváns dokumentumot őriztek meg.[2] Ezek az iratok a fentebb említett Vajdasági Tartományi Levéltárban fellelhető iratok árnyalását, jobb megismerését, megértését teszik lehetővé az által, hogy a volt tulajdonosok beadványait, kérelmeit tartalmazzák. Ezen a helyen csak egy fontosabb irategységre utalnék, mely a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság dokumentumait tartalmazza.

---

[1] Arhiv Vojvodine (továbbiakban AV) F150, Madjarsko kraljevsko Ministarstvo poljoprivrede – Ispostava za agrarnu politiku – Novi Sad (A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratai, Újvidék (1941-1944)

[2] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Földművelésügyi Minisztérium iratai, Általános iratok, K184

Bonczos Miklós feljegyzései a székelyek áttelepítésével kapcsolatban fontos információkkal szolgáltak számomra, melyek segítségével a székelyek átköltözésének menetét, illetve annak nehézségeibe nyerhettem bepillantást. Az MNL OL-ben mindössze néhány irat áll rendelkezésre a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratai közül, azonban ezeket sem lehetett figyelmen kívül hagyni. Ezek elsősorban nagybirtokosi összeírások a visszacsatolt Délvidékre vonatkozóan, melyek a jugoszláv időszakban kisajátított birtokok felméréseit, illetve az impériumváltás utáni föld visszajuttatási javaslatokat tartalmazzák.[3] Ezen a ponton kell megjegyeznem, hogy az irategység dokumentumai közel sem teljesek, ami pedig rendelkezésre áll, az sem rendezett. Információim szerint az iratanyag jelentős része 1956-ban pusztult el. A visszacsatolt Délvidék közigazgatási határának kijelölésére, az internáltakra, valamint a Délvidékre kiterjesztendő magánjogi intézkedésekre vonatkozó iratokat a Belügyminisztérium iratai között lelheti fel az érdeklődő.[4] A Minisztertanácsi jegyzőkönyvek közül az 1941. július 15-én keletkezett jegyzőkönyvet használtam fel, melyben a visszatért Délvidékre vonatkozóan kiadott 5280/1941 M. E. rendeletet rögzítették. Ez a rendelet tartalmazta jugoszláv agrárreform revízióját, illetve határozta meg a magyar földreform végrehajtásának főbb csapásirányait.[5] A Magyar Távirati Iroda (továbbiakban MTI) Kőnyomatos jelentéseiből az egyes, napi események külföldi fogadtatását, illetve a visszacsatolás hivatalosan elvárt hangulatát ragadhatjuk meg, mellyel elsősorban a Délvidék visszacsatolását megelőző időszakot próbáltam árnyalni.[6]

A felhasznált szakirodalomra rátérve, a könnyebb átláthatóság érdekében kategóriákat különböztetek meg: a térség (Jugoszlávia és Magyarország) és a korszak (a két világháború közötti, valamint az utolsó, 1941-es revízió időszaka) bemutatásához felhasznált könyvek mellett a földbirtok-, valamint telepítéspolitikával foglalkozó írások alkották az általam feldolgozott szakmunkák gerincét.

Témámat tekintve szükséges volt, hogy Kelet-Európa, és azon belül is a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) XX. századi történetével is megismerkedjek. Ebben jelentett segítséget Barbara Jelavich amerikai Balkán-kutató két kötetes monográfiája, mely 1996-ban jelent meg magyarul. Az első kötet a Balkán XVIII-XIX. századi időszakát, a második pedig kifejezetten a XX. század történetét mutatja be. Számomra a második kötet azon részei voltak relevánsak, melyek a létrejövő új délszláv államot és annak gazdasági

[3] MNL OL, A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratai, K202.
[4] MNL OL, Belügyminisztérium iratai, Általános iratok, K150.
[5] MNL OL, Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek, K27, 1941. július 15-i jegyzőkönyv.
[6] MNL OL, Kőnyomatosok, Házi tájékoztatók, K428.

vonatkozásait mutatják be.[7] Palotás Emil munkája – *Kelet-Európa története a 20. század első felében* – részletes összehasonlítást nyújt a térségről a 20. század elejétől kezdve. Ennek alapján feltérképezhettem a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság gazdasági helyzetét, az állam által végrehajtott agrárreform eredményeit, illetve lehetőség nyílt a többi állammal történő ilyen irányú összevetésre is.[8] A Maryland-i Egyetem professor emeritusa, a szintén amerikai származású John R. Lampe 1996-ban megjelent monográfiájába egészen 1999-ig mutatja be Jugoszlávia történetét. Ez a szintézis elsősorban a második világháborús időszakra vonatkozó ismeretekkel gazdagította dolgozatomat.[9]

Bíró László 2010-ben megjelent összefoglaló munkája Jugoszlávia történetéről - Bíró László: *A jugoszláv állam, 1918-1939* – szintén megkerülhetetlen munka, melyben a szerző a jugoszláv állam társadalma mellett többek között az oktatáspolitikát, a mezőgazdaságot is vizsgálja – a mű negyedik fejezete kifejezetten az 1918-tól végrehajtott agrárreformmal foglalkozik, ezért dolgozatom szempontjából is fontos ez a munka. Bíró elsősorban szerb és horvát történészek munkáira támaszkodott monográfiája megírásához. A Világtörténet című folyóirat 2009/1-es számában jelent meg Bíró *Agrárreform és kolonizáció a királyi Jugoszláviában* című tanulmánya, mely összefoglalja a monográfiában is kifejtetett témát.[10] Juhász József kismonográfiája tankönyvszerűen elsősorban a korszak áttekintését, az események politikatörténeti összefüggéseinek feltárását szolgáltatja az olvasó számára.[11]

A két világháború közötti magyar-jugoszláv kapcsolatok egyik legfrissebb munkája az a forrásgyűjtemény, mely 2016-ban Hornyák Árpád szerkesztésében jelent meg. A kötetben 139 dokumentum található, melyek segítségével a Trianon után létrejövő délszláv állam Magyarországhoz fűződő viszonyát ismerheti meg az olvasó jobban. Ezek közül számomra azok az iratok voltak igazán hasznosak, melyek a jugoszláviai magyar kisebbségekkel foglalkoztak (optánskérdés, gazdasági helyzet stb.).[12]

Munkám nem lehetett teljes anélkül, hogy az impériumváltást megelőző időszak jugoszláv földreformját és telepítéspolitikáját ne ismertem volna meg részletesen. Ehhez a délszláv szakirodalomból elsősorban Nikola Gaćeša *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918-1941* című munkáját használtam fel. Gaćeša a jugoszláv agrárreformot, annak eseményeit, rendeleteit, illetve eredményét táblázatokkal illusztrálva, jugoszláv levéltári

[7] Barbara Jelavich: *A Balkán története I-II.* Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
[8] Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
[9] Lampe, John R.: *Yugoslavia as history. Twice there was a country.* Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
[10] Bíró László: *Agrárreform és kolonizáció a királyi Jugoszláviában.* In. Világtörténet X. évf. 2009. 1. sz. 51-63.
[11] Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia.* Aula Kiadó, Budapest, 1999.
[12] *A Horthy korszak Magyarországa Jugoszláv szemmel. Délszláv levéltári források Magyarországról, 1919-1941.* Szerkesztette: Hornyák Árpád. Kronosz Kiadó, Budapest, 2016.

forrásokra alapozva, részletesen mutatja be. Munkája mindmáig alapműnek számít. Emellett a dobrovoljácok[13] (szerb telepesek) beköltöztetése, a kolonizáció bemutatása is a munka erénye. Másik kötetét – *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*[14] – a háború utáni időszak földbirtok- és telepítéspolitikájának bemutatása teszi ki, ennek a kötetnek elsősorban a táblázatos részét tudtam felhasználni. A teljesség kedvéért meg kell említenem, hogy Gaćeša hasonló kontextusban tárgyalja a Bánát és a Szerémség területén végrehajtott jugoszláv földbirtok- és telepítéspolitikáról is.[15]

A ljubljanai Etnikai Kutatóintézet lendvai munkatársa, Kovács Attila 2004-ben megjelent monográfiája, annak ellenére, hogy a Lendva-vidéken végrehajtott jugoszláv földbirtok- és kolonizációs politikát mutatja be, fontos olvasmány volt disszertációm szempontjából. A jugoszláv intézkedések törvényi hátterét, illetve a földreform és telepítések hatásait meglehetős részletességgel feldolgozó munka módszertani szempontból is sok segítséget jelentett számomra.[16]

A magyar nyelvű szakirodalomban egyedül Lőrinc Péter 1977-ben megjelent munkája foglalkozott az 1941-ben Magyarországhoz visszacsatolt délvidéki területek földbirtok-politikájával. A szerző – eredeti nevén Lőbl vagy Lebl Árpád - már címében jelzi célkitűzését – *Harcban a földért. A magyar fasizmus jugoszláviai földbirtokpolitikája.* – miszerint egy ellenséges hatalom milyen módon kívánja felszámolni, annulálni a jugoszláv állam agrárreformját. A Lőrinc által felhasznált levéltári anyag mennyisége jelentős, azonban a szerző nem tudta kellőképpen rendezni azokat, illetve szemlélete is erősen idejétmúltnak tekinthető manapság, elég, ha csak a címben használt „magyar fasizmus" kifejezésre gondolunk.[17]

Az Trianoni béke előtt Magyarországhoz tartozó területek gazdasági teljesítményét, berendezkedését, illetve nemzetiségi viszonyait Nagy Mariann *Agrárrégiók Magyarországon a 20. század elején.* című munkájából ismerhettem meg[18], Demeter Gábor háromkötetes monográfiájának harmadik része a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, majd pedig Jugoszlávia

---

[13] Dobrovoljácok: háborús önkéntesek, akiket Szerbiából, Crna Goraból és Boszniából telepítették erre a területre.
[14] Nikola Gaćeša: *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji*. Matica Srpksa, Novi Sad, 1984.
[15] Nikola Gaćeša: *Agrarna reforma i kolonizacija u Banatu.* K. n., Novi Sad, 1972.*;* Nikola Gaćeša: *Agrarna reforma i kolonizacija a Sremu 1918-1941*. K. n., Novi Sad, 1975.
[16] Kovács Attila: *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között.* K. n., Lendva, 2004.
[17] Lőrinc Péter: *Harcban a földért. A magyar fasizmus jugoszláviai földbirtokpolitikája (1941-1944).* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
[18] Nagy Mariann: *Agrárrégiók Magyarországon a 20. század elején*. PTE Történettudományi Intézete, Pécs, 2015.

gazdasági teljesítményét is elemzi, melynek a Vajdaságra vonatkozó részeit használtam fel.[19] A Trianont megelőző időszak nagy- és középbirtokosainak tulajdonviszonyait Rubinek Gyula szerkesztésében elkészült 1910-es Gazdacímtárnak a segítségével tudtam rekonstruálni.[20]

A földkérdés nemcsak a visszatért délvidéki területeken volt kardinális kérdés, hanem a már a korábbi revíziók során Magyarországhoz visszacsatolt területeken is. Dolgozatomnak nem célja a felvidéki, illetve észak-erdélyi magyar földbirtok-politika részletes elemzése, röviden mégis utalok rá, esetenként pedig igyekszem összehasonlítani az 1918-ban létrejött újállamok földreform politikáját.

A Felvidék kapcsán Tilkovszky Lóránt *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938-1941.* című monográfiája volt hasznomra a magyar kormány felvidéki politikájának vizsgálatakor. A szerző részletesen tárgyalja a csehszlovák földbirtok-politika revízióját, valamint a magyar kormány 1938 után végrehajtott agrárreformját a térségben.[21] Míg a két világháború közötti időszak csehszlovák földbirtok- és kolonizációs politikájára vonatkozóan jelent meg összefoglaló munka – Simon Attila *Telepesek és telepesfalvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. című, 2008-ban Somorján megjelent monográfiája[22] – addig az első bécsi döntést követő időszak magyar intézkedéseihez kapcsolódóan, mellyel igyekeztek az agrárreformot felszámolni, nem született újabb mű.

Az 1940-ben a második bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt észak-erdélyi területeken végrehajtott két világháború közötti földreformmal, illetve annak revíziójával a fentebb már említett Tilkovszky Lóránt foglalkozik részletesen. A két világháború magyar-román kapcsolatok kutatója, Szavári Attila 2004-es tanulmánya a második bécsi döntés után kiépülő magyar közigazgatást mutatja be elsősorban tanulmányában, ennek keretein belül pedig röviden összefoglalja az erdélyi román agrárreform revíziójának intézkedéseit.[23] Részletesebb képet nyújt a földbirtok-reform revíziójáról az erdélyi történész, Tóth-Bartos András tanulmánya, mely a Korall 47. számában jelent meg, Birtokpolitika Észak-Erdélyben, 1940-1944 címmel. A tanulmányban a szerző bemutatja a történeti kereteket, a földreform revíziójának jogi hátterét, illetve a telepítési terveket a térségben.

---

[19] Demeter Gábor: *A Balkán és az Oszmán Birodalom. Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig.* MTA-BTK TTI, Budapest-Debrecen, 2016.

[20] *Magyarországi Gazdacímtár. Magyarország, Horvát- és Szlavonországok 100 kat. holdon felüli birtokosainak és bérlőinek címjegyzéke az egyes megyék részletes monografiájával.*Szerk.: zsitvabessenyői Rubinek Gyula. Pátria Kiadó, Budapest, 1911.

[21] Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938-1941.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

[22] Simon Attila: *Telepesek és telepesfalvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008.

[23] Szavári Attila: *Magyar berendezkedés Észak-Erdélyben (1940-1941)*. In: Magyar Kisebbség IX. évfolyam, 2004/4. 34. szám, 272-305.

Számomra elsősorban a földreform revíziója során végrehajtott intézkedések bemutatása bizonyult hasznosnak írásából.[24] Tóth-Bartos mellett Benkő Levente Magyar nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben, 1940-1944. című tanulmányát használtam fel dolgozatom ezen részéhez. Benkő elsősorban levéltári forrásokra támaszkodva mutatja be az 1940 és 1944 közötti időszak magyar intézkedéseit, eseményeit, kitérve például olyan esetekre is, amikor a visszatérő Észak-Erdély magyarsága népítéletet mondott néhány helyi román politikus felett. Témám szempontjából elsősorban természetesen a földkérdésre vonatkozó megállapításai voltak hasznosak a tanulmánynak.[25] Hasonló szempontból használtam fel Sárándi Tamás munkáját is: az Észak-Erdélyben kiépülő katonai közigazgatást részletesen bemutató könyvében egy fejezetet szentelt a földkérdésnek.[26]

A délvidéki magyarság történetét számos munka dolgozta fel, ezen a helyen azonban témavezetőm, A. Sajti Enikő két monográfiáját emelném ki. Kronológiai sorrendben haladva elsőként az 1987-ben megjelent *Délvidék 1941-1944* című munkáját említeném, melyben a Délvidékre történő bevonulást, majd pedig a magyar kormányok és katonai vezető körök térségben végrehajtott délszláv politikáját, intézkedéseit, így a dobrovoljácok kitelepítését, illetve a székelyek betelepítését mutatja be magyar és jugoszláv források alapján. A 2004-es *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken, 1918-1947* című, a témában alapmunkának számító monográfiája a trianoni döntés után a délvidéki magyarok életét, szervezkedési lehetőségeit és korlátait, gazdasági helyzetüket, érinti a jugoszláv földbirtok politikai intézkedéseket, a dobrovoljácok betelepítését, elemzi a visszacsatolás utáni eseményeket, beleértve a szerbek kitelepítését, illetve a bukovinai székelyek Bácskába költözését. Az időhatárt a titói Jugoszlávia időszakáig tolja ki a szerző.

A Délvidékre történő bevonulást katonapolitikai oldaláról ragadja meg Dombrády Lóránd *Hadsereg és politika Magyarországon 1938-1944* című könyve az 1938-1944 közötti időszakot, így a délvidéki bevonulás eseménytörténetét is[27], míg Horváth Csaba és Lengyel Ferenc *A délvidéki hadművelet, 1941. április* című kötete képekkel gazdagon illusztrálva eleveníti fel az 1941 áprilisában lezajlott eseményeket.[28]

---

[24] Tóth-Bartos András: *Birtokpolitika Észak-Erdélyben, 1940-1944*. In: Korall 13. évf. 2012. 47. sz. 101-125.
[25] Benkő Levente: *Magyar nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben (1940-1944)*. Forrás: http://adatbank.transindex.ro/ hozzáférés ideje: 2015.02.11.
[26] Sárándi Tamás: *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940.* Pro Print Kiadó, Csíkszereda, 2016.
[27] Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938-1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.
[28] Horváth Csaba – Lengyel Ferenc: *A délvidéki hadművelet, 1941. április.* Puedlo Kiadó, Debrecen, 2003.

Ezekhez kapcsolódva használtam fel Olasz Lajos szegedi történész *Jugoszláv légitámadások Magyarország ellen 1941 áprilisában*[29] című tanulmányát, mely a Hadtörténeti Közleményekben látott napvilágot, illetve e dolgozat szerzőjének egy, az azóta már megszűnt Limes című folyóiratban napvilágot látott tanulmányát, mely a bevonulás kiváltotta hangulatot ragadja meg (*"Vártunk, jöttetek! Éljenek a magyar honvédek!"-"Elmentek a barbárok és bejöttek a tatárok..." Társadalmi hangulat és a Délvidék visszacsatolása.*[30]) 2016-ban jelent meg az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének gondozásában a *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941-1948* címmel az a tanulmánykötet, mely a korszakra vonatkozóan több új kutatási eredményt is felmutat. A fentebb említett társadalmi hangulat bemutatásához dolgozatomban Halász Tibor *Perekben írt történelem. Bírósági ítéletek a magyar közigazgatás idején* című tanulmányát használtam fel, mely az hivatalos, mindent nemzetiszínűre festő propaganda ellenpólusaként szolgáló ún. kormányzósértési perek iratait tárja az olvasó elé.[31] A Limes című folyóirat 2009-ben két tematikus számot szentelt a délvidéki események minél jobb megismerésének. A tanulmányok a terület visszacsatolására, a közigazgatás kiépülésére, illetve a térségnek a magyarországi gazdaságba történő visszaillesztésére koncentrálnak. Ezek közül disszertációmban A. Sajti Enikő írását - *A magyar állam berendezkedése a Délvidéken 1941-1944* – használtam fel, mely a terület katonai visszacsatolásától vezeti fel a Délvidéken kiépülő magyar közigazgatás bemutatását. Demeter Gábor – Radics Zsolt történész-geográfus szerzőpáros *A Délvidék gazdasági-társadalmi visszaillesztése (1941-1944)* című tanulmánya – ahogy a tanulmány felvezetésében írják – *„a Bácska gazdasági-társadalmi állapotát elsősorban nem történészként, hanem a szociálgeográfia eszköztárával, jórészt statisztikai szempontból”* vizsgálták, az 1941-es népszámlálási adatokra fókuszálva.[32] A szerzőpáros gazdag statisztikai adatokkal rendelkező tanulmányának elsősorban a népesedési adatait, illetve a mezőgazdasági jellemzőkre vonatkozó megállapításait, valamint térképmellékletét használtam fel.

A bevonulást követő időszak agrárpolitikával szorosan összefüggő egyik legfontosabb intézkedése volt, hogy az 1918 után a Vajdaságba telepített szerbeket – az ún.

---

[29] Olasz Lajos: *Jugoszláv légitámadások Magyarország ellen 1941 áprilisában.* In: Hadtörténelmi Közelmények. 117. évf. 2004. 1. sz. 167-204.

[30] Valastyán Balázs: *"Vártunk, jöttetek! Éljenek a magyar honvédek!"-"Elmentek a barbárok és bejöttek a tatárok..." Társadalmi hangulat és a Délvidék visszacsatolása*. In: Limes XXIII. évf. 2010. 3. sz. 15-24.

[31] Halász Tibor: *Perekben írt történelem. Bírósági ítéletek a magyar közigazgatás idején.* In: Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941-1948. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2016. 223-251.

[32] Demeter Gábor – Radics Zsolt: *A Délvidék gazdasági-társadalmi visszaillesztése (1941-1944)*. In: Limes XXII. évf. 2009. 2. sz. 33-63.

dobrovoljácokat – házaikból elűzték, vagyonukat elkobozták. Kezdetben átdobták őket a határon, később azonban – a németek tiltakozása miatt – internálótáborba szállították őket. Az internálások bemutatására vonatkozóan elsősorban visszaemlékezések bizonyultak hasznosnak munkám során, hozzátéve, hogy használatuk körültekintést igényel. Milenko Palić visszaemlékezése – melyet 1989-ben írt meg, majd pedig 2003-ban Pihurik Judit szegedi történész adta közre – a magyarok bevonulását, illetve a szerbek kiköltöztetését örökítette meg.[33] Urosevics Danilo, aki az internáltak közé tartozott gyerekként 1941-ben, kötetében pedig a barcsi és a sárvári internálótábor életét vetíti elénk.[34] Érdekes színfoltja a visszaemlékezéseknek Damjanovné Zimmer Sarolta emlékirata, melyben férje, Jaksa Damjanov kálváriáját mutatja be az 1941-es évből.[35] Memoárját lánya, Damjanov Jadranka rendezte sajtó alá, illetve adta közre.

Dolgozatom másik témaköre a bukovinai székelyek bácskai átköltözése, letelepítése, berendezkedése, illetve mindennapi életük bemutatása. A kitelepített dobrovoljácok helyére a magyar kormány 1941 májusától kezdve bukovinai székelyeket, moldvai csángókat, vitézeket, később pedig vitézeket telepített. A székelyek letelepítése a Bácskába a magyar történettudomány keretein belül népszerű, jól kutatott témának számít, bőséges irodalommal. Ebben a témakörben is A. Sajti Enikő könyvét kell kiemelnem első helyen, monográfiája átfogóan tárgyalja a székelyek áttelepítését a Bácskába.[36]Itt utalnék arra, hogy kronológiailag ez az első összefoglaló munka a székelyekre vonatkozóan az 1945 utáni magyar szakirodalomban. Mint már utaltam rá, a szerző a *Délvidék* és az *Impériumváltások, revízió, kisebbség* című munkáiban is kitér a székelyek Bácskába történő telepítésére.

A téma forrásértékű művének számít Németh Kálmán józseffalvi plébános *Százezer szív sikolt. Hazatért és hazavágyó magyarok verőfényes Golgotája* című munkája. Németh Kálmán, aki vezető szerepet töltött be a székelyek Bácskába történő költözésének eltervezésében, majd pedig kivitelezésében is, illetve személyesen élhette át az eseményeket, melyet művében meg is örökített.

Merk Zsuzsanna, bajai muzeológus több tanulmányában is foglalkozott a bukovinai székelyek bácskai telepítésével. A Néprajzi Látóhatárban megjelent *Németh Kálmán levelei a Kalocsai Érseki Levéltárban.* című írásában a szerző a józseffalvi plébános leveleit hozza,

---

[33] Palić, Milenko: *Visszaemlékezés a háború éveire (1941-1945).* Közreadja: Pihurik Judit. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2003. (Dél-Alföldi Évszázadok 19.)

[34] Urosevics Danilo: *Szerbek a barcsi és a sárvári internálótáborban 1941-1945.* Szerb Fővárosi Önkormányzat, Budapest-Újvidék, 2016.

[35] Damjanov Jadranka: *Így éltünk Szabadkán. Damjanovné Zimmer Sarolta emlékiratai.* Bookmaker Kiadó, Budapest, 2003.

[36] A. Sajti Enikő: *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában: 1941*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

melyek a székelyek beköltözése után íródtak. Ezekből az új környezetbe érkező magyarok mindennapi életét ért kihívásokat, közigazgatási ügyeit, illetve vallási ügyeit ismerhetjük meg, mely dolgozatom szempontjából hasznosnak bizonyult.[37] Merk Zsuzsanna egy másik írása 1995-ben jelent meg Kecskeméten, a Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében című kiadványban. A tanulmány – *Földkérdés és telepítés a Délvidéken (1941)* – a székelyek betelepítése utáni legégetőbb kérdést, a földosztást helyezi előtérbe. A témát Merk elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Földművelésügyi Minisztériumának iratain keresztül ragadja meg, ezen iratok egy részét munkám későbbi részében én is felhasználom a Vajdasági Levéltár dokumentumai mellett.[38]

Vincze Gábor történész tollából jelent meg 2011-ben a *„Bukovinai székelyek? Mind egy szálig hazahozni őket!" Hogyan kerültek 70 éve a bukovinai székelyek a Bácskába?*című tanulmány a *Visszatér a Délvidék* tanulmánykötetben. A tanulmány a székelyek áttelepítésének összefoglaló munkája, érintve az átköltözés nehézségeit, a letelepedés kihívásait is.[39]

A témára vonatkozó újabb szakirodalom közül Papp Árpád munkái kívánkoznak historiográfiánkba. Az egyik a 2015-ben megjelent *Igaz történetek Mindenkiföldjéről*[40] című kötet, melyben a vajdasági lakosság visszaemlékezéseit gyűjtötte egybe a szerkesztő az impériumváltás utáni időszakra vonatkozóan. Ezek a visszaemlékezések a délvidéki bevonulás időszaka mellett új adatokkal gazdagítják a kialakult képet a Bácskába telepített székelyek és a helyi magyarok mindennapjait illetően.

Papp Árpád másik kötete 2017-ben jelent meg *A zenélő kút. A bukovinai székelyek a Bácskában* címmel.[41] Ebben a kiadványban Papp átfogóan bemutatja a székelyek áttelepítésének korabeli terveit, átköltözésüket, majd pedig ottani berendezkedésüket. Az értékes képanyaggal illusztrált kötet hasznos kontrollanyag volt számomra is, a munka elsősorban levéltári források alapján készült, s itt jegyzem meg, hogy az általam felhasznált források egy része megegyezik az ebben a könyvben szereplőkkel. A két munka kutatása közel egy időben, de egymástól teljesen függetlenül zajlott.

---

[37] Merk Zsuzsanna: *Németh Kálmán levelei a Kalocsai Érseki Levéltárban.* In: Néprajzi látóhatár. 5. évf. 1996. 1-2. sz. 209-221.

[38] Merk Zsuzsanna: *Földkérdés és telepítés a Délvidéken (1941).* In: Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében, 1994, Kecskemét. 261-270.

[39] Vincze Gábor: *„Bukovinai székelyek? Mind egy szálig hazahozni őket!" Hogyan kerültek 70 éve a bukovinai székelyek a Bácskába?* In.: Visszatér a Délvidék. Nagy Magyarország Könyvek Kiadó, Budapest, 2011. 150-174.

[40] *Igaz történetek Mindenkiföldjéről. Vajdaság/Délvidék (1941-1944).* Szerkesztette: Papp Árpád. Vajdasági Magyar Közművelődési Intézet, Zenta, 2015.

[41] Papp Árpád: *A zenélő kút. A bukovinai székelyek Bácskában (1941-1944).* Vajdasági Magyar Közművelődési Intézet, Zenta, 2017.

A fentieken kívül utalnék arra is, hogy a székelyek 1944-ben kénytelenek voltak elhagyni a Bácskát, és Magyarország területén találtak új otthonra. Ezt az időszakot is több munka tárgyalja, itt azonban most csak egy írást említenék meg: az egyik Tóth Ágnes *Telepítések Magyarországon 1945-1948 között* című munkája, melyben – többek között – részletesen bemutatja a Bácskába 1941-ben telepített bukovinai székelyek kálváriáját, menekülésüket az érkező jugoszláv hadsereg elől Tolna megyébe, illetve megtelepedésüket Magyarországon.[42]

A telepítéseknél maradva dolgozatomban elsőként részletesen tárgyalom a Bácskába költöztetett vitézi rend tagjainak témakörét. Tekintve, hogy erre vonatkozóan nem áll rendelkezésre összefoglaló munka, így elsősorban a Vajdasági Levéltár anyagára támaszkodhattam. Tanulmányok terén Tátrai Szilárd két munkáját tudtam felhasználni, azonban ezek is inkább a vitézi rend történetével foglalkoznak, tehát a kialakulása, szabályzata tanulmányozható ezekből, azonban a telepítésre vonatkozóan elenyésző információt tartalmaz a két írás.[43] A dolgozat szerzőjének a délvidéki magyar földbirtok- és telepítéspolitika témakörében több tanulmánya is megjelent, melyek közül néhányat emelnék ki az alábbiakban. Az egyik a 2014. január 23-án, Szegeden, a *Fejezetek a Délvidék múltjából – Magyar-szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő* című konferencia előadásanyagának szerkesztett változata, melyben a magyar kormány földbirtok- és telepítéspolitikájának kezdeteit mutattam be.[44] A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltségre vonatkozó előadás szerkesztett formában 2014-ben jelent meg a Közép-Európai Monográfiák 13. számában.[45]

2013-ban jelent meg a Bácsország folyóiratban *A bukovinai székelyek letelepítése a Bácskában a Földművelésügyi Minisztérium dokumentumainak tükrében (1941)*[46], mely a székelyek átköltöztetését foglalja össze, elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltárban fellelhető anyagok alapján.

---

[42] Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945-1948 között.* Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1993.

[43] Tátrai Szilárd: *A Vitézi Rend első évtizedének története.* In: Hadtörténeti Közlemények 1997. 110. évf. 1. sz. 49-83., illetve Tátrai Szilárd: *A vitézi rend története a harmincas évektől a felszámolásig.* In: Hadtörténelmi közlemények 113. évf. 2000. 1. sz. 35-79. http://epa.oszk.hu/00000/00018/00012/07tatrai.htm Letöltés ideje: 2015. 07. 18.

[44] Valastyán Balázs: *A magyar kormány földbirtok- és telepítéspolitikájának kezdetei a visszacsatolt Bácskában (1941).* In: Délvidéki Szemle. I. évf. 2014 2. szám. 53-65.

[45] Valastyán Balázs: *A magyar kormány délvidéki földbirtok- és telepítéspolitikájának hivatala – iratok a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség működéséhez.* In: Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. Szerkesztette: Döbör András – Zeman Ferenc. Közép-Európai Monográfiák 13., Szeged, 2014. 139-149.

[46] Valastyán Balázs: *A bukovinai székelyek letelepítése a Bácskában a Földművelésügyi Minisztérium dokumentumainak tükrében (1941)* In: Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle, 2013, 4. szám (67. szám) 51-55.

A szarvasi Gál Ferenc Főiskola Pedagógiai Karán 2014. március 19-én megtartott *Nemzetiségi identitás, nemzetiségi kultúra* című konferencián elhangzott előadás szerkesztett anyaga (*Bukovinai székelyek a visszacsatolt Bácskában – a letelepedéstől a telepfelügyelők munkájáig, 1941-1942*[47]) pedig már a Vajdasági Levéltárban elkezdett kutatás anyagait is tartalmazta a témára vonatkozóan.

A telepfelügyelők munkáját szintén egy 2014-ben megjelent tanulmány mutatja be a Bácsországban. (*Bepillantás egy telepfelügyelő munkájába. Horthyvára, Hadikhalom és Hadiktelke telepfelügyelőjének 1942-es jelentései.*[48]) A haszonbérletekre, a vitézi telepítésekre és a Szabadka környékén végrehajtott földbirtok-politikai intézkedésekre vonatkozóan ismételten a Bácsországban jelentek meg tanulmányaim.[49]

Kutatásom során munkámat többen is segítették. Első helyre kívánkozik mentorom, prof. dr. A. Sajti Enikő, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának professor emeritája. Szakmai észrevételei, támogatása, segítőkészsége nélkül egyrészt dolgozatom sem készülhetett volna el. Az egyetemi éveim alatt a kurzusaimat tartó oktatóknak is hálával tartozom, ezek nélkül a kurzusok nélkül szemléletem egészen másképpen alakult volna. Szüleimnek is szeretném megköszönni támogatásukat, akik kutatásom legnehezebb időszakaiban is mellettem álltak, és támogatásukról biztosítottak.

Dolgozatom nem készülhetett volna el a Nemzeti Kiválóság a Konvergencia Régióban programiroda Apáczai Csere János doktoranduszi ösztöndíja nélkül, melynek hat hónapos ideje alatt elengedhetetlen forrásokat tudtam feldolgozni a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, illetve a Vajdasági Tartományi Levéltárban, Újvidéken.

---

[47] Valastyán Balázs: *Bukovinai székelyek a visszacsatolt Bácskában – a letelepedéstől a telepfelügyelők munkájáig, 1941-1942* In: Nemzetiségi identitás – nemzetiségi kultúra konferenciakötet. Szerkesztette: Dr. Olteanu Florea, Szarvas, 2014. 170-180.

[48] Valastyán Balázs: *Bepillantás egy telepfelügyelő munkájába. Horthyvára, Hadikhalom és Hadiktelke telepfelügyelőjének 1942-es jelentései.* In. Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle, 2014 3. szám (70. sz.) 70-77.

[49] Valastyán Balázs: *Haszonbérletek, haszonbérbeadások a visszacsatolt Délvidéken (1941-1944).* In: Bácsország, 2015 1. szám (72. sz.) 20-27.; Valastyán Balázs: *Vitézi telepítések a Bácskában.* In. Bácsország, 2016 3-4. szám (78. szám) 48-51.; Valastyán Balázs: *Földbirtok-politikai ügyek Szabadkán 1941 és 1944 között.* In: Bácsország, 2015 4. szám (75. szám) 34-38.

II. A Délvidéken végrehajtott jugoszláv földreform a két világháború között

Magyarország az első világháború során az Osztrák-Magyar Monarchia részeként a Központi Hatalmak oldalán harcolt, s vesztesen került ki a világégésből. Az 1918. október 5-6-án megalakult Zágrábi Nemzeti Tanács a Szlovének–Horvátok–Szerbek Állama nevében 1918. december 1-jén csatlakozott a Szerb Királysághoz, mellyel létrejött a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság. Közel egy hónappal korábban, 1918. november 5-én kezdődött meg Magyarország déli területeinek elfoglalása a szerb hadsereg által, nyolc nappal később pedig már Szabadka és Baja területe is a fennhatóságuk alatt volt.[50] 1920. június 4-én írta alá Magyarország képviseletében Benárd Ágoston népjóléti miniszter és Drasche-Lázár Alfréd követ a franciaországi Versailles-ban található Nagy Trianon kastélyban a trianoni békét.[51] A döntés értelmében Magyarország elveszítette területe kétharmadát, lakosságának pedig 57%-át.[52] Az újonnan létrejövő Szerb-Horvát-Szlovén Királyság a Trianon előtti Magyarország területéből 20 551 km^2-nyi területre tett szert, 1 509 295 lakossal, melynek 30,3%-a magyar ajkú volt.[53]

A Magyarországtól az új délszláv államhoz csatolt terület a háborút megelőző korszakokban – ahogy Török László a Kalangya irodalmi folyóirat 1941. decemberi számában fogalmaz – *„ontotta a termést, az életet.”*[54] Ez nem véletlen, hisz – ahogy Nagy Mariann fogalmaz munkájában – a térség természetföldrajzi adottságai kiemelkedőek voltak. A régió jelentős része szántó, mindössze 5%-a a délvidéki területeknek volt erdő. Jellemző, hogy a Trianon előtti Magyarország határain belül itt volt a legmagasabb az egy kataszteri holdra jutó tiszta jövedelem.[55] Az itt megtermelt növények 90%-ban gabonafélék voltak, ez a terület volt az akkori Magyarország éléskamrája.[56] A növénytermesztés mellett az állattenyésztés – elsősorban sertés- és lótenyésztés, de a szarvasmarha és a juhok tartása is jelen volt – is az ország egyik legkiemelkedőbb élelemtermelőjévé tette a Délvidéket, így helytálló volt Török László meglátása, miszerint *„a Bácska és a bőség, országszerte* […]

---

[50] A. Sajti Enikő: *A Délvidék elcsatolása, 1918-1920*. In: *Bűntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok.* SZTE Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Program, Szeged, 2010. 29-30.
[51] Trianonra vonatkozó irodalomból lásd: Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés.* Osiris Kiadó, Budapest, 2007.; Zeidler Miklós: *Trianon.* Osiris Kiadó, Budapest, 2008. 158-160., Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2015. 23-35.
[52] Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 145.
[53] A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken, 1918-1947.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 15.
[54] Török László: *A magyarság szociális helyzete a Bácskában*. In: Kalangya 1941, X. évf. 4. sz. 209-215.
[55] Nagy Mariann: *Agrárrégiók Magyarországon a XX. század elején.* PTE Történettudományi Intézete, Pécs, 2015. 213.
[56] Uo.

azonos fogalmakká váltak."[57] A jugoszláv gazdaságpolitika célkitűzéseit – a Délvidék termőképességeit figyelembe véve – két tényező motiválta. Egyrészt a háború okozta károkat, illetve azok magas helyreállítási költségeit[58] a Délvidékre igyekeztek hárítani, másrészt pedig a gazdasági életet kívánták a jugoszlávok kezébe adni.[59]

Még a párizsi békekonferencia megnyitása előtt kiadta Sándor régens azt a proklamációját, melyben egyrészt a szerb földbirtokosokat és a szerb földigénylőket is igyekezett megnyugtatni: a földnélkülieket birtokkal kecsegtette, másrészt a tulajdonosoknak kárpótlást ígért, s kijelentette, hogy *„minden szerb, horvát, szlovén gazda lesz a földjén."*[60] Ennek érdekében az idegen tulajdonban lévő vagyonokat – bankok, vállalatok – zár alá helyezték és nacionalizálták, melyre az alábbi módot választották: azon tulajdonosok vagyona, akik nem a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt területen éltek, zár alá került, a helyi magyar tulajdonosokat pedig kötelezték szerb személyek igazgatótanácsokba történő beválasztására, valamint az üzletmenetben a szerb nyelv használata lett előírva. A. Sajti Enikő számítása szerint az 1920-as évekre az előző időszak 168, magyar tulajdonban lévő bankja vagy csődbe ment, vagy pedig szláv kézbe került.[61]

1919. február 25-én adta ki a jugoszláv kormány az *„Előzetes rendelkezések az agrárreform előkészítéséhez"* című határozatát. Ebben lényegében megszűntették az ország egyes vidékein még mindig jelenlévő feudális viszonyokat, illetve meghatározták a kisajátítható föld mennyiségét, valamint a kisajátítás kritériumait. Eszerint a 100-500 hektár[62] közé eső birtokok voltak kisajátíthatóak, az ezek után fizetendő kárpótlásról később kívántak gondoskodni. 1920. február 11-én a jugoszláv agrárreformért felelős miniszter rendeleti úton állami felügyelet alá vonta a nagybirtokokat. Ekkor sajátították ki azoknak a magyar és német állampolgárok birtokait, akik nem az SzHSz Királyság területén éltek. Ennek hátterében az állt, hogy a jugoszlávok törvényileg határozták meg, hogy a nagybirtokos családjával mekkora területet volt köteles megművelni, s mivel ezek a családok nem voltak jelen az elcsatolt területeken, nem tudtak eleget tenni a törvényi követelményeknek, végül a birtokaikat kisajátították. Kezdetben csak egy évre adták ki bérbe a földeket, 1920 nyarától

---

[57] Török László: i. m. 209-214.
[58] Jugoszlávia háborús veszteségei tekintve elmondható, hogy a mezőgazdasági termelés a felére zuhant vissza, a mezőgazdaságban használt eszközök mintegy 44%-a pusztult el a háborúban. Demeter Gábor Stojanovićra alapozva 4900 millió frankra, a nemzeti vagyon 75%-ára tette a károk mértékét, de ebben a számban benne van a több éves terméskiesés is. Demeter Gábor: *A Balkán és az Oszmán Birodalom III. Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig. Szerbia, Macedónia, Bosznia.* MTA BTK, Budapest, 2016. 274-275.
[59] Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia.* Aula Kiadó, Budapest, 1999. 42-43.
[60] Kovács Attila: *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között.* K.n., Lendva, 2004. 128.
[61] Idézi: A. Sajti: *Impériumváltások…* i. m. 136.
[62] 1 hektár terület 1.73 kat. holdnak felel meg.

azonban négy éves bérleti szerződéseket kötöttek a bérlőkkel. A volt tulajdonsok földbirtokmaximumát két törvényben – 1925-ben és 1931-ben – határozták meg pontosan, ezek alapján pedig 87-521 kat. holdban jelölték ki a megművelhető föld méretét, ettől azonban az ország egyes régióban eltérhettek.[63] A volt tulajdonosokat a kisajátítás kapcsán kárpótlás illette meg, ennek mértékét az Előzetes rendelkezések meghatározták meg. Voltak azonban olyan személyek, akiket semmilyen körülmények között nem illetett kárpótlás. Ilyenek voltak például a Habsburgok, illetve azok, akik a Habsburgoktól kaptak birtokokat. A kárpótlást bérleti díj formában fizették a volt birtokosoknak. Az állam ezeket a kárpótlást érintő kérdéseket is rendeleti úton igyekezett megoldani. Miután 1920-tól bevezették a négy éves bérleteket, a kárpótlási összegeket ¾ - ¼ arányban a nagybirtokos és az állam irányába kellett törlesztenie a bérlőnek. A Vajdaság területén részletekben fizethették a bérlők a díjat, 30 éves törlesztési határidővel.[64] A Bácskában a reform körébe mintegy 410 nagybirtokot vontak be, melyek javarészt községekhez tartozó területek voltak.[65] Ahogy az a diagramon is látható, a jugoszláv agrárreform körébe eső magánbirtokok közül 48,62% magyarok, 21,67% németek, 8,39% szerbek kezén volt – ennek az aránynak a megváltoztatása volt Trianon után a szerbek célja. Az eredeti rendelet csak a 200 kat. hold feletti birtokokra vonatkozott – néhány esetben azonban a 100-500 kat. holdas nagybirtok is kisajátítható volt – a Vajdaságban pedig a 300 kat. hold szántó, és az 500 kat. hold egyéb területek kerültek a földreform hatálya alá.[66] A Bácskában és a Bánátban a magyar és a német nagybirtokok voltak túlsúlyban, ezzel szemben a mezőgazdasági munkások között a magyar földnélküliek aránya rendkívül magas volt.

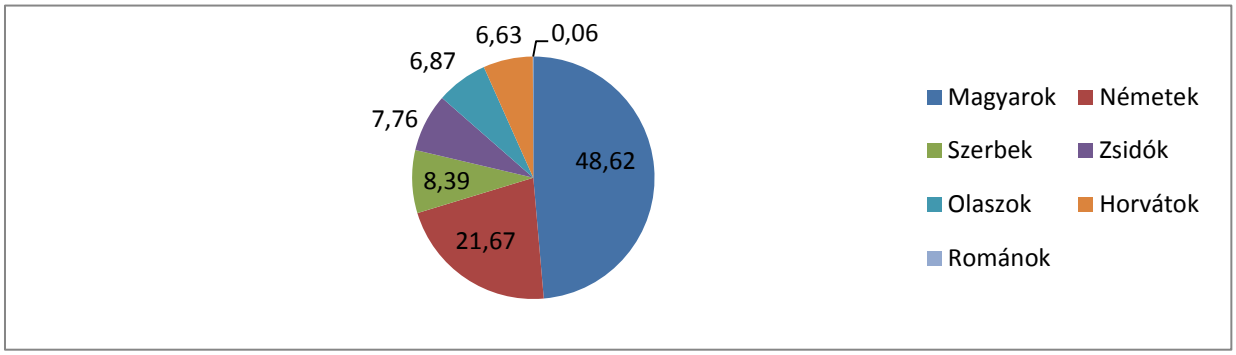

I. ábra Az agrárreform hatálya alá eső magánbirtokok nemzetiségi megoszlása a Vajdaságban (%)[67]

[63] Bíró László: *Agrárreform és kolonizáció…* i. m. 53-54.
[64] Uo.
[65] A. Sajti: *Impériumváltások…* i. m. 138. Községi birtok 42,55%, magántulajdon 39, 86%, egyházi birtok 8,3% volt.
[66] Ezen kívül az 521 kat. holdnak megfelelő megművelt terület, vagy az összesen 869 kat. holdnak megfelelő terület feletti birtok esett a kisajátítás alá. A tulajdonos a birtokában maradó földmaximum felét maga választhatta meg. Bizonyos esetekben ennél is nagyobb területet is megtarthattak.
[67] Bíró László: *Agrárreform és kolonizáció…* i. m. 53-54.

Kik részesülhettek a jugoszláv földreform körébe bevont területekből? Az egyik legfontosabb szempont az állampolgárság kérdése volt. Eszerint csak a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság állampolgárai részesülhettek a földosztásból – tehát a magyar és német származásúak elvben csak abban esetben kaphattak földet, ha nem éltek az optálás lehetőségével és felvették a szerb állampolgárságot. A helyi igényjogosultak a kiosztott földterületből mintegy 173 824 kat. holdat kaptak, mely átlagban nem egészen 3 kat. holdat jelentett, azaz a törpebirtokok elterjedése vált ezáltal jellemzővé. Végeredményben Jugoszlávia 24 327 800 kat. hold megművelhető földterületéből 4 344 250 kat. hold (körülbelül 18%) cserélt gazdát.

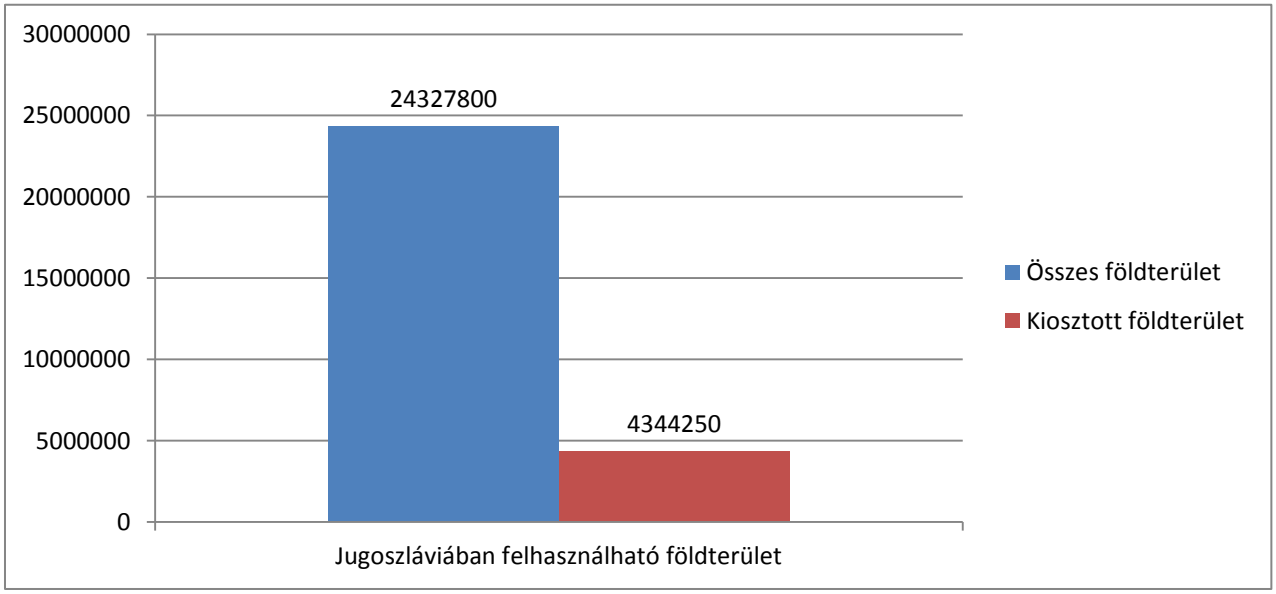

II. ábra A Jugoszlávia területén rendelkezésre álló összterület és a felhasznált területek aránya[68]

Összevetésképp: a Trianon után létrejövő Csehszlovákiában a magyar érdekeltségű területeken, tehát Szlovákia déli részén, és Kárpátalján, a rendelkezésre álló 10 713 533 kat. hold területből 2 865 735 kat. holdat foglaltak le, melynek mintegy 32%-át, 730 653 kat. holdat fordítottak földreformcélok megvalósítására. 1938-ig, tehát a terület Magyarországhoz történő visszacsatolásáig a kiadható földek 77%-a lett felhasználva.[69] Észak-Erdélyben a határváltozás után a magyar birtokok mintegy 80%-át elvette a román állam.[70] A kisajátított 31 822 498 kat. hold földnek csak töredékét, 6 364 499 kat. holdat osztották ki – hasonlatosan a többi elcsatolt területhez – elsősorban nemzetiesítő szempontokat figyelembe véve.[71] Az alábbi táblázatban összehasonlítható, hogy az egyes országokban mennyi földet sajátítottak ki, illetve adtak ki:

[68] Uo.
[69] Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938-1941.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 64.
[70] Tóth-Bartos András: i. m. 101-125., illetve Sárándi Tamás: *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940.* Pro Print Kiadó, Csíkszereda, 2016. 159.
[71] Benkő Levente: *Magyar nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben (1940-1944).* Forrás: http://adatbank.transindex.ro/ hozzáférés ideje: 2015.02.11.

1. táblázat A csehszlovák, a román és a jugoszláv agrárreform során kiadott területek mennyisége[72]

Térség	*Összes kiadható terület*	*Kiadott terület*	*Kiadott terület százalékosan*
Csehszlovákia	10 713 533 kat. hold	730 653 kat. hold	7%
Észak-Erdély	31 822 498 kat. hold	6 364 499 kat. hold	20%
Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (Jugoszlávia)	24 327 800 kat. hold	4 344 250 kat. hold	18%

Jugoszláviában a volt Monarchiához tartozó területeken – például a Vajdaságban – megközelítőleg 192 000 kat. hold föld került kiosztásra, olyan volt birtokosok tulajdonai, mint a Batthyány, a Széchenyi vagy a Csekonics családok birtokai.[73] Az agrárreform lezárására Jugoszláviában 1931-ben került sor. Egy 1938-as felmérés alapján megállapítható, hogy a Bácska területén az összes megművelt föld közül a magyar birtokosok kezén az eredeti mennyiséghez képest 22, 89%-nyi föld maradt mindössze.[74]

A földreformmal párhuzamosan zajlott a délszláv telepesek térségbe történő költöztetése. Ennek elsődleges célja a Bácska nacionalizálása volt. Jogilag öt kategóriát különböztettek meg egymástól a telepítések alanyait illetően: dobrovoljácok, kolonisták, autokolonisták, optánsok és menekültek.[75] A dobrovoljácokat további két alkategóriára osztották: harcosok (borac), azaz akik az első világháború során a jugoszláv hadseregben harcoltak, illetve nem harcosok (neborac). Részükre az állam a földreform során kb. 9, illetve 5 kat. hold földet biztosított, ezen kívül adómentességet is élvezhettek, valamint gazdasági eszközöket is kaptak. A többi csoport kénytelen volt kevesebb földdel és kedvezménnyel beérni a telepítés során.[76] A telepítéseknek két fő iránya volt: az északi és a déli területek. Délen elsősorban Macedónia és Koszovó volt érintve, itt azonban a helyi lakosság ellenállással is kifejezte nemtetszését a telepítéseket illetően – ezeknek a megmozdulásoknak

[72] Tilkovszky Lóránt: i. m. 64.; Tóth-Bartos András: i. m. 101-125., illetve Sárándi Tamás: i. m. 159.;
[73] A. Sajti: *Impériumváltások…* i. m. 138. Gróf Széchenyi Emilné bogyáni és vajszkai birtokaiból 10 439 kat. hold sajátítottak ki, a Đunđerski család több tagjától 1000-től 7000 kat. holdig vettek el ingatlanokat, csakúgy, mint a Fernbach család tagjaitól. Forrás: Arhiv Vojvodine (továbbiakban: AV) Madjarsko Kraljevsko Ministarstvo Poljoprivrede – Ispostava za agrarnu politiku – Novi Sad - A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség (1941-1944) – F150–3–13/1941 – A földbirtokosok birtokkategóriánként és községenkénti összeírása (Horgos – Zentai járás)
[74] Uo.
[75] Kovács Attila: *Földreform…* i. m. 181. illetve Bíró László: *A jugoszláv állam, 1918-1939.* História Könyvtár, Budapest, 2010. 213.
[76] Kovács: i. m. 182.

a kormány a katonaság bevetésével vetett véget.[77] Északon ilyen jellegű eseményekről nincsenek információink, ezen a területen azonban problémát jelentett, hogy a nemzetiségek közé betelepített szlávok kulturális és mezőgazdasági ismereteiket tekintve alacsonyabb szinten voltak, így a helyi modernebb gazdaság hanyatlani kezdett, mely a terméshozamok átlagában mutatkozott meg leginkább.[78]

A földjuttatások során, annak ellenére, hogy a kiadott rendelet alapján jogosultak lettek volna, sem a magyarok, sem a németek, illetve az albánok sem kaptak földet, rajtuk kívül a szlávok között is különbséget tettek: a helyi érdekeltek átlag 3 kat. hold földet, a délszláv telepesek átlag 7, míg a háborús önkéntesek átlag 8 kat. hold föld juttatásban részesültek.[79] Török László, a Kalangya című irodalmi folyóirat 1941 decemberi számában így fogalmaz: a magyar lakosság *„…eltekintve egyes kivételes esetektől, még házhely céljára sem kapott telket.”*[80] A dobrovoljácok számára elsősorban olyan magyar illetve német földek szomszédságában biztosítottak telkeket, mellyel sok esetben a viszály magvát vetette el az állam a jövőre nézve, annál is inkább, mivel még a dobrovoljácok és a szerbek között is többször vált feszültté a viszony.[81] Hány telepes érkezett a Bácskába ebben az időszakban? Nikola Gaćeša két, nagyságrendileg megegyező adatot is hoz munkáiban: egy 1939. január 31-én kelt dokumentumra hivatkozva 6912 dobrovoljác családot említ, mint akik földet kaptak a Bácskában[82], míg egy másik irat szerint 6518 család kapott földet az újonnan létrehozott 52 telepen[83], 53 465 kat. hold fölbirtokon. A Bácskában a földnélküliek között több mint 40% volt magyar, akiknek alanyi jogon járt volna a juttatásból, azonban jelentős részüket nemzetpolitikai okokból kihagyták ebből. A telepítések a határ menti területeket érintették, csak nemzethűségi szempontból megbízható alanyokat költöztettek erre a vidékre, akik a helyi kisebbségek megfigyelését végezték, szervezetük a Szerb Nacionalista Fiatalság (Srpska nacionalna omladina – SRNAO) volt.[84]

A volt magyar bácskai birtokosok ingatlanaiból 110 864 hektár – nagyjából 192 000 kat. hold – földet osztottak ki. A jugoszláv földreform körébe 369 birtokot vontak be, melyek

---

[77] Uo. 182-183.
[78] Török László: *A magyarság szociális helyzete a Bácskában.* In: Kalangya, 1941. december X. évfolyam 4. szám 210. o.
[79] A. Sajti: *Impériumváltások…* i. m. 138.
[80] Török László: *A magyarság szociális helyzete a Bácskában…* i. m. 210. o.
[81] Lőrinc Péter: *Harcban a földért.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 35.
[82] Nikola Gaćeša: *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918-1941.* K. n., Novi Sad, 1968., 252-253.
[83] Uo. 265-270.
[84] A. Sajti Enikő: *Impériumváltások…* i. m. 140.

közül 126 volt magyar állampolgárok kezén az agrárreformot megelőzően.[85] A Trianont követő jugoszláv agrárreform következtében a 20-as, 30-as években – elsősorban a mezőgazdasági munkásság köréből – 15 074 magyar állampolgár vándorolt külföldre, a jobb megélhetés reményében. A nagybirtokosok földjeik jelentős részét elveszítették[86], a középbirtokosok szintén kénytelenek voltak a jugoszláv hatóságok intézkedéseinek alávetni magukat. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ezek az intézkedések váltak a későbbi magyar telepítések alapjává. A Délvidék a Trianon előtti Magyarország mezőgazdaságilag legfontosabb területe volt, a létrejövő Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban sem volt ez másképp. Az első világháború után az itt élő lakosság keresőképes részének mintegy 75%-a élt a mezőgazdaságból. Ezen a területen a legfejlettebb térség Dunav (Vajdaság) bánság volt, ez a régió a gazdasági válság idején is 400 kg/fő volt a termelés értéke búzatermelésből, míg a többi területen ettől jelentősen elmaradtak. Demeter Gábor megállapítása szerint a válság idején Jugoszlávia nem lett volna önellátó gabonából, ha a Vajdaság nem tartozik az országhoz.[87] A jugoszláv agárreform eredményeit mérlegre téve elmondható, hogy célkitűzéseit nem tudta maradéktalanul végrehajtani a jugoszláv kormány. A nagybirtokok megszűntetésére tett kísérlet a Vajdaságban volt a leglátványosabb: az itt megtalálható nagybirtokok 34,9%-át vonták állami kezelésbe, a Bácskában 1939-ig ez a szám 53,2% volt. A térség gazdasági nacionalizációjának alapköve volt az ország egyéb területeiről érkező telepes családok beköltöztetése az északi területekre. Gazdasági szempontból viszont az agrárreform több negatívumot is hordozott magában: a törvények bonyolultsága, a rendezetlen tulajdonviszonyok a termelési kedv hanyatlását, az eszközök hiánya a termelés színvonalának visszaesését hozták magukkal, a mezőgazdasági növények terméshozamai csökkentek. Bíró László kiemeli, hogy a reform során életre hívott birtokok méreteiket tekintve kicsik voltak ahhoz, hogy piacra termelő, életképes gazdaságokká váljanak.[88] Ennek ellenére a jugoszláv agrárreform elkerülhetetlen volt – csakúgy, mint Csehszlovákiában, Erdélyben, vagy

[85] A 369 birtokból összesen 310 volt nem szláv nemzetiségű állampolgár tulajdonában. A. Sajti Enikő: *Változások a kisebbségi magyar társadalomban.* In: A. Sajti: *Bűntudat…* i. m. 51.; Bíró László: *A jugoszláv állam* … i. m. 217.

[86] A Bácskában a nagybirtokosoktól 169 468 kat. hold földet sajátított ki az állam. Bíró László: *A jugoszláv állam* … i. m. 220.

[87] Demeter Gábor: i. m. 320-326.

[88] 630 ezer család kapott a 2 millió parasztcsaládból földet, 672 ezer birtokosnak 2 hektárnál kevesebb földje volt, míg 676 ezer embernek 2-5 kat. hold között területen kellett volna megteremteni a megélhetést önmaga és családja számára – ezek a földterületek azonban elégtelenek voltak arra, hogy bármilyen egzisztenciát kialakítsanak maguk és családjuk részére. Palotás: i. m. 250, ill. 402.

Magyarországon – a 20. századi tendenciáknak megfelelően igyekeztek minél több állampolgárt földhöz, és ezáltal megélhetéshez juttatni.[89]

Témám, a Délvidék, azon belül is a Bácskában végrehajtott jugoszláv földreform, valamint annak revíziója szükségessé teszi, hogy bemutassam a Felvidéken és Észak-Erdélyben végrehajtott csehszlovák és román agrárreformot is, illetve azok revízióját. Az alábbiakban ezekre a kérdésekre térnék ki röviden, összehasonlító jelleggel. Hasonlatosan a jugoszláv agrárreformhoz – mint láthattuk – Csehszlovákiában is már a trianoni békeszerződés megkötése előtt, 1919. április 16-án törvényt adtak ki, melynek alapján a 150 hektárnál (260 kat. hold) nagyobb mezőgazdasági és 250 hektárnál (433 kat. hold) nagyobb vegyes művelésű nagybirtokokat az állam lefoglalta. A törvény lehetővé tette hogy a volt tulajdonosok bizonyos mértékű kártalanításban részesüljenek, illetve meghatározott mennyiségű területet is visszakaphassanak.[90] A csehszlovák államon kívül a földhivatal is rendelkezett földekről, ez a szervezet haszonbérletbe adtak ki az ingatlanokat. Tilkovszky rámutat, hogy Szlovákia és Kárpátalja 10 713 533 kat. hold területéből 2 865 735 kat. holdat foglaltak le. Végül „mindössze" 2 276 873 kat. holdat vettek igénybe, melyből 243 467 kat. hold államosítás alá került, 1 302 753 kat. hold felett az állami földhivatal rendelkezett, és 730 653 kat. hold lett földreformra kiadva.[91] Kimutatása alapján 1938-ig ennek mintegy 2/3-át, 567 238 kat. holdat használtak fel, az alábbi megoszlásban:

2. táblázat A csehszlovák agrárreform során felhasznált földek kimutatása[92]

Birtok típusa (átlag)	***Jogosultak száma***	***Összterülete***
Házhelyek (0,5 kat. hold)	*21579*	*8229 kat. hold*
Törpebirtok (2,06 kat. hold)	*160311*	*390215 kat. hold*
Telepes birtok (30,02 kat. hold)	*2257*	*68049 kat. hold*
Középbirtok (210, 05 kat. hold)	*479*	*100745 kat. hold*

A csehszlovák földreform célja a nagybirtokosok gyengítése volt, valamint erősítette a cseh és szlovák középbirtokosok pozícióját a társadalomban. A két világháború közötti időszakban a magyar kormányok rendszeresen tiltakoztak a magyar kisebbséget megkárosító földreformok ellen.

[89] Bíró László: *Agrárreform és kolonizáció…* i. m. 61. illetve Csuka János: *A jugoszláv agárreform.* In: Kalangya, 1938. VII. évf. 7. szám. 301-306.
[90] Tilkovszky Lóránt: i. m. 64.
[91] Uo.
[92] Uo.

A Felvidék és a Kárpátalja déli részének visszacsatolása után, 1938 novemberében katonai közigazgatás került bevezetésre, melynek élén Werth Henrik vezérkari főnök állt, s ennek során az első intézkedés a területen élő „idegen” birtokosok kitelepítése volt. Az ilyen módon felszabaduló mintegy 41 000 kat. holdat a kiépülő magyar közigazgatás ideiglenesen haszonbérbe adta – kizárólag magyar földigénylőknek.[93]

1938. október 28-29-én Jaross Andor és Imrédy Béla megbeszéléseik során arra jutottak, hogy az Egyesül Magyar Párt anyaországhoz csatolt részlegeinek irányítói lesznek a kormány meghosszabbított „jobb kezei” a visszacsatolt területen.[94] 1938. december 21-én a katonai közigazgatást felváltotta az polgári közigazgatás, a visszacsatolt területen a vezető pozíciókat az Egyesült Magyar Párt tagjai töltötték be. 1939 februárjában Imrédy Bélát Teleki Pál[95] váltotta a miniszterelnöki székben, és már ő nevezte ki Szilassy Béla államtitkárt a „felvidéki ügyek kormánybiztosává.” Feladatköre a visszacsatolt Felvidékre terjedt ki, és egy személyben dönthetett adott esetben minden földbirtok-politikai kérdésben – legyen az juttatás, haszonbérbeadás, vagy tulajdonban meghagyás.[96] A magyar kormány 2550/1939. ME. rendelete 1939. március 5-én jelent meg a Budapesti Közlönyben. A rendelet kimondta az 1919. április 16-án életbeléptetett 215. számú csehszlovák földbirtok-politikai törvény hatálytalanítását, azonban kivételt tettek a községek, egyházak, oktatási intézmények, valamint szövetkezetek ingatlanszerzései esetében, ezek közül bizonyos esetek felülvizsgálatát a földművelésügyi miniszter Teleki Mihály[97] magának tartotta fenn. Amennyiben a földművelésügyi miniszter, illetve a kormánybiztos, tehát Szilassy, mégis ezen földek kisajátításáról dönt, úgy a volt tulajdonosnak kártérítés járt a vételár mértékében – azonban a területen végrehajtott beruházásokért (például épületek felhúzása) nem jár, csak rendkívül kivételes esetekben. A rendelet 7.§-a szerint a csehszlovák törvény alapján lefoglalt, de ki nem osztott birtokok is a magyar állam kezelésébe kerültek. Ebbe a paragrafusba tartoztak a haszonbérletbe adott földek is, melyek szerződéseit a földművelésügyi miniszter felülvizsgálhatta, illetve megszüntethette, kárpótlás ellenében. A lefoglalt ingatlanok felhasználását illetően a magyar jogszabályokat kell alkalmaznia a megbízott

---

[93] Uo. 71.

[94] Sallai Gergely: *„A határ megindul, az ország nagyobb lesz…” - A csehszlovákiai magyar kisebbség és Magyarország kapcsolatai az 1938-1939.évi államhatár-változások tükrében.* Kalligram Kft., Pozsony, 2009. 159.

[95] Teleki Pál (1879-1941): földrajztudós, politikus, Magyarország miniszterelnöke két ciklusban (1920-1921; 1939-1941). Teleki Pál miniszterelnöki tevékenységére lásd: Romsics Ignác: *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok.* Helikon Kiadó, Budapest, 2017. 202-207. és 246-252. illetve Ablonczy Balázs: *Teleki Pál.* Osiris Kiadó, Budapest, 2015.

[96] Uo. 73.

[97] Teleki Mihály (1896-1991): gróf, földbirtokos, földművelésügyi miniszter 1938 és 1940 között.

kormánybiztosnak a visszacsatolt Felvidéken.[98] A kormánybiztos kinevezése során kikötötték, hogy *„ingatlanban részesíteni csak azt lehet, aki magyar nemzetiségű”*, valamint a csehszlovák időszakban magyarokhoz hű viselkedést tanúsított. A Teleki-kormány terve szerint a kinevezett kormánybiztosnak, illetve a mellé kihelyezett apparátusnak mindössze fél év alatt kellett volna végrehajtania a földbirtokreformot, mely feladatnak azonban az nem tudott eleget tenni, megbízatását többször is meghosszabbították, mígnem 1941. július 15-től a földművelésügyi miniszter vette át feladatait.[99]

A Felvidék déli részének visszacsatolása után a kiépülő magyar közigazgatás egyik első feladata a betelepítettek kiutasítása volt. A cseh és morva telepesek már az impériumváltás hírére megkezdték áttelepülésüket a maradék Csehszlovákiába[100], mintegy 36 500 kat. hold földet hátrahagyva. Ennek ellenére jelentős létszámú telepes maradt a felvidéki területeken. Tilkovszky számításai alapján a szlovák telepesek közül 647 telepes család a *„brutális megfélemlítési akciók”* eredményeképp hagyta hátra a kb. 20 000 kat. hold nagyságú területét, valamint a szlovák ún. maradékbirtokosok is emiatt hagyták el az országot.[101]

Mint ismeretes, 1939 márciusában bekövetkezett Csehszlovákia végleges felbomlása. Az Egyesült Magyar Párt álláspontja szerint a Felvidéken élő összes idegen eltávolítása lehetséges – olyan áron is, hogy a létrejövő Szlovákiában élő magyarokkal szemben retorziót alkalmaznak. A magyar vezetés Teleki Pállal az élen azonban inkább a kompromisszumos megoldásra törekedett, melyet Szilassy igyekezett megakadályozni: a szlovák követtel folytatott megbeszélése során kijelentette, hogy 1939 novemberének végéig az össze szlovákot ki fogják telepíteni a Felvidékről. Miután ez kiderült, Szilassyt személyesen Teleki Pál és Esterházy János földbirtokos vonta felelősségre, illetve hivatalos úton kellett cáfolnia kijelentéseit. Szilassyt tette ellenére nem távolították el pozíciójából, s a későbbiekben még több nehézséget okozott a magyar-szlovák kapcsolatokban.[102]

Végül 1941. augusztus másodikán született kompromisszum a két állam között, létrejött a magyar–szlovák földbirtokpolitikai megállapodás. Ennek értelmében a magyar kormány fenntartott igényét a visszacsatolt területen maradt szlovák maradékbirtokosok 14 000 kat. holdnyi birtokaira, ellenben a területen maradt szlovák telepeseknek csak a 20 kat.

---

[98] Forrás: *A m. kir. minisztérium 1939. évi 2550. M.E. számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken végrehajtott földbirtokrendezéssel kapcsolatos kérdések szabályozásáról.* A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu
[99] Tilkovszky: i. m. 74.
[100] Uo.
[101] A magyar kormány a szlovák-magyar tárgyalásoknak köszönhetően felhagyott az üldözésekkel. Uo. 75.
[102] Uo. 76-79.

holdon felüli ingatlanszerzéseit hatálytalanította. A szlovák őslakosok juttatásait 35 kat. holdig helybenhagyták, az ezen felüli területek elvétele esetén kárpótlásban részesülhettek az őslakosok. A szlovák kormány vállalta, hogy csak 18 000 kat. holdnyi mezőgazdasági, illetve 42 000 kat. holdnyi erdőingatlant fognak kisajátítani a magyaroktól, illetve 1856 kat. hold esetében lehetővé tették a tulajdonosoknak az ingatlanok eladását. A magyar kormány a fentieken kívül vállalta összesen 155 millió szlovák korona kártérítés megfizetését, ami holdankénti 685 pengőt jelentett. Annak ellenére, hogy megállapodás született a két állam között, a továbbiakban is mutatkoztak ellentétek – így nem tudták zavartalanul végrehajtani földbirtokpolitikai elképzeléseiket, melynek köszönhetően újabb tárgyalások kezdődtek, melyek egészen 1944 szeptemberéig elhúzódtak, befejezést azonban nem nyertek, mint ahogy a magyar és szlovák földbirtokreform sem.[103]

Magyarország 1940 őszén német-olasz döntőbírói döntéssel visszakapta Észak-Erdélyt, a második bécsi döntéssel azonban az ország területe egy rendkívül elmaradott térséggel lett gazdagabb. Erdély mind ipari, mind mezőgazdasági téren leépült képet mutatott, melyet csak fokoztak a terület átadása során végrehajtott fosztogatások.[104] A román földreformról szóló törvényt 1921. július 30-án adták ki, melynek célja elsősorban a magyar és német nagybirtok felszámolása volt, és ezáltal kívánták megoldani a fennálló szociális nehézségeket.[105] A törvény által kisajátítottak minden olyan területet, mely *„sík vidéken meghaladta a kétszáz kataszteri holdat, dombvidéken a százat és hegyvidéken az ötvenet”* – ennek következtében a magyar birtokosok ingatlanaik jelentős részét elvesztették.[106] A földreform során kisajátítottak összesen 31 822 498 kat. hold földet, de ennek mindössze csak 1/5 részét osztották ki.[107] A földreformhoz szorosan kapcsolódott – akárcsak a Felvidéken, illetve mint a későbbiekben látni fogjuk a Délvidéken – a telepítések kérdése is. 748 helységben történt telepítés, elsősorban a román–magyar határ mentén, melynek során 39 000 kat. hold földet osztottak ki, 4900 család számára.[108]

A második bécsi döntés után visszakerülő Észak-Erdélyben – hasonlatosan a felvidéki revízióhoz – a földkérdés megoldása a legégetőbb problémák egyike volt. Teleki miniszterelnök azon az állásponton volt, hogy ebben az esetben nem lehet az 1921 előtti

---

[103] Uo. 79-82.
[104] Tóth-Bartos András: *Észak-Erdély reintegrációjának kérdése a második bécsi döntés után.* Internetes hozzáférés: http://adatbank.transindex.ro hozzáférés ideje: 2014. 04. 30.
[105] Tóth-Bartos András: *Birtokpolitika…* i. m. 101-125.
[106] A törvény kifejezetten magyarellenes intézkedéseket is magában foglalt: az optánsok birtokait kisajátították, a tartósan távollévők birtokait elvették. Uo. 102-103.
[107] Benkő Levente: *Magyar nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben (1940-1944)*. Forrás: http://adatbank.transindex.ro/ hozzáférés ideje: 2015.02.11.
[108] Tóth-Bartos: *Birtokpolitika…* i. m. 104.

állapotokat visszaállítani, ennek ellenére a lehető legjobb munkát kell elvégezniük – tanulva a Felvidéken elkövetett hibákból.[109] Ez a feladat nem volt könnyű, ugyanis három eltérő területen kellett megoldást találni a kialakult helyzetre: nemzeti, szociális és jogi téren. Ennek érdekében életre hívták az ún. Erdélyi Agrárreform Tanulmányi Bizottságot, mely 9 tagból állt, vezetőjének pedig Venczel Józsefet[110] nevezték ki – tehát szemben az felvidéki földreform revíziójával, nem egy kormánybiztos volt felelős a területen végrehajtandó intézkedésekért. A bizottság a későbbiek során még négy további taggal bővült, akik az egyes területek – Partium, Székelyföld, vármegyei területek – speciális kérdéseinek voltak a szakértői.[111]

Teleki Pál úgy tervezte, hogy 1940 karácsonyáig lefektetik a földreform elméleti alapjait, majd a következő év tavaszáig tényleges elrendezést nyer az ügy – mely végül nem következett be még 1944-ben sem.[112]A legnagyobb nehézséget a letelepített románok okozták, ugyanis az a terv, ahogy azt Kállay Miklós megfogalmazta *„a magyar nagybirtokba betelepített oláhokat onnét egyszerűen kidobjuk, és a magyaroknak adjuk, általánosságban sajnos nem vihető keresztül.”*[113] Az impériumváltással a magyar egyházak mellett magánszemélyek is igényt formáltak volt birtokaik visszaszerzésére, ezért a magyar kormány 1941. február 23-án léptette életbe az 1440/1941 M.E. rendeletét. A rendelet kimondta, hogy az *„1918. évi október hó 28. napjától az 1940. évi szeptember hó 15. napjáig terjedő időben kötött jogügylet megtámadható és az ilyen jogügyleten alapuló telekkönyvi törlése iránt keresetnek van helye.”*[114] A jugoszláv agrárreform kapcsán még részletesen ki fogok térni ennek a rendeletnek az elemzésére.

Szavári Attila az alábbiakban vonja meg a román agrárreform mérlegét: 1918 után 4370 tulajdonostól – akik javarészt magyarok voltak – 1 223 485 kat. hold birtokot sajátítottak ki. 148 967 személy kapott ezek után földet, 251 130 kat. hold mennyiségben. Észak-Erdély visszacsatolása után a magyar kormány csak 34 924 kat. holdat osztott ki, valamint elővásárlásra 46 300 kat. hold lett biztosítva. Mindezek ellenére a magyar kormány a kisajátítást szenvedettek számára csak haszonbérbe adott földeket, de ennek mértéke is elenyésző volt.[115] Az erdélyi román földbirtokreform revíziójával kapcsolatban Teleki Pál

---

[109] Szavári Attila: *Teleki Pál Erdély-politikájáról: értekezletek Erdélyben.* In: Magyar kisebbség. XVI. évf. 2011. 3-4. sz. (61-62. sz.) 294.
[110] Venczel József (1913-1972): társadalomkutató, egyetemi tanár.
[111] Szavári: i. m. 254.
[112] *„mert hiszen az a cél, hogy ezt jól csináljuk meg, és semmi esetre sem az, hogy a magyar kormány a román kormány példáját követve, önkényesen oldja meg a kérdéseket.”* Telekit idézi: Szavári: uo. 253-259.
[113] Kállayt idézi: Szavári: uo. 259.
[114] A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu
[115] Szavári: *Teleki Pál…* i. m. 263.

fogalmazta meg legjobban a magyar kormány előtt álló feladat nehézségét: *„nincs annyi föld, mint amennyi ember vár itt rá* […] *nem szabad olyan keveset adni neki, amin tönkremegy.”*[116] A román földreform felülvizsgálata hasonlatosan a csehszlovák földreform revíziójához egészen 1944-ig nem nyert befejezést, amelyre már ezután a magyar kormánynak nem is lehetett esélye az ismert háborús események miatt.

Összegezve elmondható, hogy a Trianon után Magyarország körül létrejövő új államokban hasonló folyamatok zajlottak le. A földosztást Csehszlovákiában, Romániában, illetve a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban egyaránt a társadalmi feszültségek levezetése, valamint az egyes nemzetek erősítését célzó politika részeként kezdték el. A tervek mellett a földreformok gyakorlati végrehajtása elhúzódott, akár egy évtizeden túl is. Ennek ellenére a nagybirtokok túlsúlyát sikerült visszaszorítani, a kis- és törpebirtokok száma ugrásszerűen megnőtt mindhárom államban. Jugoszláviában ment végbe a legnagyobb kiegyenlítődés a szociális skálán, emellett pedig a szlávság erősítése is végbement: a mintegy 2 millió paraszti származású családból 640 ezer kapott valamilyen területű birtokot a két világháború közötti időszakban, melyből a magyarokat és németeket kihagyták.[117]

[116] Telekit idézi: Tilkovszky: i. m. 298.
[117] Palotás: i. m. 249-250.

III. A Délvidék visszacsatolása Magyarországhoz

1941. március 26-án tüntetések sora zajlott le Jugoszlávia szerte, melyek a háromhatalmi egyezményhez történő csatlakozás ellen bontakoztak ki, a fővárosban, Belgrádban *„a tüntetők leginkább a középiskolai ifjúság soraiból kerültek ki…”*[118] 26-áról 27-ére virradóra az angol titkosszolgálat biztatására államcsínyt hajtottak végre Belgrádban, a háromhatalmi szerződést aláíró politikusokat pedig őrizetbe vették. A kormány vezetője az angolbarát Dušan Simović tábornok, a légierő tisztje lett, az elmenekült Pál régensherceget pedig II. Péter[119] váltotta a trónon.[120] Adolf Hitler még ezen a napon utasítást adott a Jugoszlávia ellen hadművelet kidolgozására, mely a Marita-terv kiterjesztése volt. Ebben Hitler számolt Olaszország és Bulgária mellett Magyarország aktív részvételével is. Magyarországot a náci vezető az újabb – a Felvidék, Kárpátalja és Észak-Erdély visszacsatolása után – revízióval kecsegtette. Horthy március 28-án – a Teleki Pállal, Bárdossy Lászlóval, valamint a katonai vezetőkkel folytatott megbeszélése után – biztosította Sztójay Döme[121] berlini követen keresztül Hitlert: Magyarország kész átengedni Jugoszlávia irányába a Wehrmacht csapatait.[122] Teleki úgy vélte, hogy ezzel a tettel Magyarország feladja semlegességét, mely a későbbiekben az ország háborúba sodródását eredményezheti. Ennek ellenére lépései erélytelenek voltak, csak látszólagosan próbált meg fellépni a németeknek tett ígéretekkel szemben. A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács Teleki javaslatát követve három feltételhez kötötte a Jugoszlávia elleni esetleges offenzíva megkezdését: a jugoszláv állam megszűnése, a jugoszláviai magyarok üldöztetése és katonai-politikai vákuum keletkezése a térségben egyaránt a támadás megindítását eredményezték volna.[123]

1941. április 2-án Barcza György londoni magyar követ táviratban tájékoztatta a magyar kormányt, hogy az angolok megszakítják a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal, amennyiben a német csapatok magyar területről indítják meg támadásukat Jugoszlávia ellen, magyar katonai cselekmény esetén pedig hadat üzennek Magyarországnak. Telekinek a háborúból történő kimaradásra építő külpolitikai koncepciója összeomlott, ugyanis ha Magyarország csatlakozik Németországhoz, teljesül ugyan az utolsó revízió is, de a nyugati hatalmak jóindulata semmissé válik, ha pedig szembeszáll a németekkel – a nyugati

---

[118] MNL-OL, K 428. Kőnyomatos iratok, T) sorozat, Házi tájékoztató (1927-1944) 1941. március 26.
[119] II. Péter (Petar Karađorđević, 1923-1970): Jugoszlávia utolsó királya, Jugoszlávia megszállása után emigrációba vonul, 1945 után az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le.
[120] A. Sajti: *Impériumváltások…* i. m. 153.
[121] Sztójay Döme (Stojakovich Demeter, 1883-1946): katonatiszt, politikus, Magyarország megszállása után miniszterelnök és külügyminiszter. A háború után háborús bűnösként kivégezték.
[122] Dombrády: *Hadsereg és katonapolitika…* i. m. 194-195.
[123] A. Sajti: *Impériumváltások…* i. m. 154.

hatalmak szimpátiája mellett ugyan – az ország megszállását kockáztatja. Teleki nem tudta a helyzet ellentmondásosságát feldolgozni, és tiltakozásképp öngyilkosságot követett el.[124]

1941. április 6-án a német és olasz csapatok megindították támadásukat Jugoszlávia ellen, Magyarország területén keresztül, így a korábbi angol ígéretnek megfelelően a brit diplomáciai kapcsolatokat megszakították Budapesttel.[125] A magyar vezető körök három feltételhez kötötték a Jugoszláviába történő bevonulás lehetőségét, melyek közül április 10-ig egyik sem teljesült – végül a Független Horvát Állam kikiáltása adott okot a magyar-jugoszláv határ átlépésére. A minisztertanácsi ülésen az új miniszterelnök, Bárdossy László arra hivatkozott, hogy az örökbarátsági szerződés *„Jugoszlávia, mint államalakulat”* megszűnésével érvényét vesztette. Másnap Horthy Miklós kiáltványt adott ki *„válaszként a magyar határon bekövetkezett jugoszláv felvonulásra, a határincidensekre és a magyar területen végrehajtott bombaledobásokra”*[126] valamint *„a délvidéken élő magyarságnak az anarchiától való megóvására.”*[127]

Horthy hadparancsára 1941. április 11-én a magyar hadsereg – a 3. magyar hadsereg I, IV és V. alakulatai és a gyorshadtest – átlépte a magyar–jugoszláv határt, mellyel megkezdődött a Délvidék egy részének visszacsatolása Magyarországhoz.[128] Tekintve, hogy Jugoszlávia már április 6-a óta harcban állt a németekkel, így az ellenállása minimális volt. A bevonulás után a kiépülő magyar közigazgatásnak a Trianont követő időszak jugoszláv intézkedéseinek annulálása volt a célja, illetve a magyar állam kontinuitását igyekeztek kifejezni az 1918-as időszakot követően. Ehhez szükség volt a térség nemzetiségi képének megváltoztatására – azaz a térségbe költöztetett dobrovoljácok kitelepítésére és internálására.

A Délvidékre bevonuló magyar honvédek azzal a paranccsal lépték át a magyar-jugoszláv határt, hogy a bevándoroltakat és a telepeseket – beleértve a dobrovoljácokat – ki kell utasítani az országból. Ebbe a kategóriába azok tartoztak, akik 1918. október 31-e után

---

[124] A. Sajti: *Impériumváltások…* i. m. 154., Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919-1945.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1988. 230-232.

[125] *„A brit kormány* […] *elhatározta, hogy visszarendeli budapesti diplomáciai képviseletét. O'Malley budapesti brit követnek a megbízatásától való felmentését azért rendelték el, mert Magyarország most a szövetségesek elleni hadműveletek támaszpontjává vált.”* MNL-OL, K 428. T) sorozat, Házi tájékoztató (1927-1944) 1941. április 8.

[126] A Magyarország elleni jugoszláv légitámadásokra vonatkozóan lásd: Olasz Lajos: *Jugoszláv légitámadások Magyarország ellen 1941 áprilisában.* In: Hadtörténelmi Közelmények. 117. évf. 2004. 1. sz. 167-204.

[127] Kun József: *A német hadvezetés magyarországi politikájához, 1941. március-június.* Századok 99. évf. 1965. 6. szám 1234. A kiáltvány olvasható: MOL K-428 a) sorozat, MTI Kőnyomatos, Napi tudósítások (1920-1944) 1941. április 10. illetve Zeidler Miklós: *Trianon…* i. m. 318-321.

[128] A trianoni békedöntéssel Magyarországtól 1920. június 4-én elcsatolták a Bácskát, a Bánát egy részét, a baranyai háromszöget, a Muraközt és a Murán túli területeket (20 551 km^2). 1941 áprilisában ebből a területből 11 475 km^2 került vissza Magyarországhoz, a Bácska és a Muravidék területével. A délvidéki hadművelettel kapcsolatban lásd: Horváth Csaba – Lengyel Ferenc: *A délvidéki hadművelet, 1941. április.* Puedlo Kiadó, Debrecen, 2003.

települtek, illetve telepítettek le a Délvidékre. Elfogásuk, begyűjtésük után kezdetben Péterváradon (Petrovaradin) keresztül Szerbiába, Mitrovicán keresztül pedig Horvátországba „dobták át" őket, később pedig ún. internálótáborokba szállították. Mentesültek a kiutasítás alól a 75. életévüket betöltött személyek, illetve a két héttel a szülés előtt álló nők. Internálótábor működött Szabadkán (Subotica), Újvidéken (Novi Sad), Bácstopolyán (Bačka Topola), Zomborban (Sombor), Magyarország területén pedig Sárváron, Nagykanizsán és Barcson. A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács *„Irányelvek az internáltakkal való eljárásra"* című rendelete, majd a belügyminiszter 1941. április 15-i rendelete a megnagyobbodott Magyarországon élő szerbek internálásának kereteit szabta meg.[129] Az alábbiakban néhány visszaemlékezés alapján kívánom bemutatni az internálások után kialakult hangulatot.

Milenko Palić[130], aki személyesen élte át a magyarok bevonulását, visszaemlékezése alapján Újvidék lakosságából 15-30 ezer embert érintett a kitelepítés, amelyre a figyelemfelhívó falragaszok 1941. április 25-én kerültek ki a város különböző pontjaira. *„1941 májusában a kompok éjt nappallá téve dolgoztak. A kitelepítettek annyit vihettek magukkal, amennyi egy szekérderékba vagy egy teherautó platójára fölfért. A Duna utca és a környező partszakasz az elmenők és a maradók szomorú búcsúzkodásainak színterévé vált. A „Viszontlátásra!" szófordulata végképp kiüresedett, mégis majdnem mindenki ennek reményében búcsúzott."*[131] Becslése szerint Újvidék lakossága megközelítőleg 63 ezerről 50 ezer főre esett vissza, a korábban pezsgő város kihalt lett.

Damjanovné Zimmer Sarolta a szabadkai bevonulást, majd az azt követő időszakot testközelből élte meg. Férjét, Damjanov Jaksát[132], 1941 májusában letartóztatták, és a Palicsi úti táborba szállították Szabadkán. Némi utánajárás eredményeképp sikerült elérnie, hogy naponta egyszer élelmet vihetett be férjének, később Novákovics Béla[133] engedélyével találkozhattak. Az első ilyen alkalomra így emlékszik vissza: *„Most, amikor megláttam Jaksát, ijedtség és düh fogott el. – Mi van veled? Vertek? Azt mondja: - Elestem, és megütöttem az arcomat. – Nem estél te el, hanem összevertek.* […] *Az úgy volt, mesélte*

[129] A. Sajti: *Impériumváltások…* i. m. 175-187.
[130] Palić, Milenko (1921 -): átélte a magyarok bevonulását a Délvidékre, 1989-ben írta meg visszaemlékezését. 1960-ban történelemtanári diplomát szerzett, 1972-ben doktorált, 1977-től pedig az Újvidéki Egyetem bölcsészkarán kutatott és oktatott.
[131] Palić, Milenko: *Visszaemlékezés a háború éveire (1941-1945).* Közreadja: Pihurik Judit. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2003. (Dél-Alföldi Évszázadok 19.) 34.
[132] Jaksa Damjanov (1901-1967): horvát származású ügyvéd, később horvát nacionalistából lett kommunista politikus, a Szabadkán megjelenő Népszava, illetve a Narodni glas főszerkesztője.
[133] Novákovics Béla (1886-1976): altábornagy, 1941. április 11-e után a déli hadsereg katonai közigazgatási csoport parancsnoka.

később Jaksa, hogy körbe kellett szaladniok és ostorral ütötte őket egy katona. Aki gyors és ügyes volt, kevesebb ütést kapott, mint az öregebbek, lassúak."[134]

Urosevics Danilo, aki ekkor gyermekként az internáltak népes sorát gyarapította, a kitelepítésre így emlékezett: *„A csendőrök összeterelték a dobrovoljác és optáns családokat az iskola udvarára, ahol névsorolvasást tartottak, aztán menetoszlopokba sorakoztattak fel bennünket, és kikísértek a vasútállomásra. Ott sok szomszédunkkal és falunk belivel találkoztunk: bunyevácokkal, magyarokkal és svábokkal is* […] *A vasútállomáson marhavagonokba zsúfoltak be bennünket, sokszor száz személyt is egybe."*[135] A barcsi tábor – melyet leírása szerint 1941. június 15-én hoztak létre – a magyar-horvát határon feküdt, és ide kerültek többek között Bajmokról, Karkaturról (Mićunovo) a szerbek, illetve az apatini tábor internáltjai. Annak ellenére, hogy a táborban jó minőségű ivóvíz volt, mégis a Drávából voltak kénytelen vizet fogyasztani, valamint azzal is kellett tisztálkodniuk. A barcsi táborban 1941 decemberéig tartózkodtak, ezután ugyanis a táborlakók egy részét Nagykanizsára, másik részét pedig Sárvárra szállították. A sárvári tábor lakói kezdetben jugoszláv hadifoglyok voltak, majd 1941 júniusától mint internálótábor működött. Urosevics becslése szerint a sárvári táborban 1941 és 1944 között mintegy 13-15 ezer ember tartózkodott. Az élelmezés szegényes volt, melyek mellett súlyos gondot okoztak a különböző fertőzőbetegségek, mint például a tífusz, vérhas, tuberkulózis.[136]

Az 1942-es év folyamán – ahogy a sárvári tábor főfelügyelője írja a belügyminiszterhez írt jelentésében – *„tömegesen érkeznek a táborparancsnoksághoz oly irányú kérelmek, hogy a tábor őrizetében lévő dobrovoljác internáltakat Bácskában élő szláv nemzetiségű munkaadókhoz mezőgazdasági munkára adjam ki."* Egy 1942. január 29-i belügyminiszteri rendelet kimondta, hogy *„a mezőgazdasági munkára való kihelyezés csakis nem szláv nemzetiségű családokhoz engedélyezhető…"*, azonban Szabadkán más eljárást követtek, ugyanis *„a szabadkai internálótábor parancsnoksága* […] *majdnem kizárólag szláv nemzetiségű bácskai munkaadóhoz adta ki az őrizetben lévő internáltakat…"*[137] A jelentés írója tartott attól, hogy a tömegesen beérkező kérelmek – *„ismerve a szerbség erős szervezkedő készségét"* – a szerbek visszaszivárgását készíti elő a Bácskába.[138]Annak ellenére, hogy magyar gazdákhoz a továbbiakban is kiutaltak internáltakat – elsősorban

[134] Damjanov Jadranka: i. m. 424-428.
[135] Urosevics Danilo: *Szerbek a barcsi és a sárvári internálótáborban 1941-1945.* Szerb Fővárosi Önkormányzat, Budapest-Újvidék, 2016.
[136] Uo.
[137] MNL-OL, Belügyminisztérium Iratai, Általános iratok, K150, IX. kútfő, 17. tétel, 4030. csomó 2-6.
[138] Uo.

Magyarország belső területeire – a kitelepítettek javarészt táborban voltak kénytelenek megvárni a háború végét.[139]

1941. július 29-én Bolla Lajos belgrádi magyar konzul, beszélgetésen fogadta a magyar-szerb közeledés volt híveit, hogy első kézből értesüljön arról: a szerbek a kialakult helyzetet, a revízió utáni időszakot miként élik, élték meg. A beszélgetésen szerb részről Vlada Ilić Belgrád volt főpolgármestere, Vojislav Đuričić a Magyar-jugoszláv Társaság volt elnöke, és Milan L. Popović[140] volt szenátor vettek részt. Ilić annak a véleményének adott hangot, hogy a Bácskába bevonuló magyar honvédek *„nemcsak csetnikeket, hanem más szerbeket is kivégeztek, vagy kiutasítottak”* és túl szigorúan bántak a bácskai lakossággal. A kiutasítottaknak bútoraikat hátra kellett hagyniuk, legtöbbször *„egy szál ruhában voltak kénytelenek eltávozni”*, és csak 300 dinárt vihettek magukkal. Elmondta még, hogy kezdetben Belgrádban is várták a magyarok bevonulását, amikor azonban szembesültek a bácskai eseményekkel, a várakozás félelembe csapott át, és szerinte a szerb nép nehezen fogja elfogadni azt a magyarázatot, hogy a magyar katonák viselkedését *„a csetnikek érthetetlen ellenállása váltotta ki.”* Zárásképp még hozzátette, hogy földrajzi fekvését tekintve a két nép a jövőben is egymásra lesz utalva.[141]

Amint azt láthattuk, a Bácska és a Muravidék 1941-es visszatérése nem zajlott le olyan zökkenőmentesen, mint a Felvidék és Kárpátalja déli részének, illetve Észak-Erdély revíziója. A bevonuló magyar honvédeket a helyi magyarság kitörő örömmel fogadta, azonban néhány esetben a csetnikek ellenállásával kellett szembenézniük. A megbízhatatlannak vélt szerb telepeseket a magyar hatóságok kezdetben kiutasították, majd pedig internálótáborokba szállították. Ezek a körülmények a későbbiekben súlyosabbá váltak, a magyar–szerb viszonyban a viszály magvát vetették el.

---

[139] A korszakban jelentősek voltak az ún. kormányzósértési perek, melyek között is található olyan eset, melynek során a vádlottat internálás alá vonták. Márkia Sándorné 1944-ben jelentette fel férjét, ugyanis *„1943. szeptember hó eleje óta nem dolgozik, eltartásáról neki kell gondoskodni…”* Sértett vallomásában elmondta, hogy abban az esetben, ha férjét munkavállalásra buzdítja, az tettleg bántalmazza. A vallomás záró szakaszában megemlítik: *„…férje igen bensőséges kommunista érzelmű, ennek alapján férjének internálását kéri.”* Vádlottat végül Kistarcsára internálták 1944-ben. Magyar Nemzeti Levéltára-Csongrád Megyei Levéltár, Szegedi Törvényszék Iratai b/Büntetőperes iratok, 631/1303/1944 76.d. Márkia Sándor ügye. A kormányzósértési perekre vonatkozóan az újabb szakirodalomból lásd: Halász Tibor: *Perekben írt történelem. Bírósági ítéletek a magyar közigazgatás idején.* In: Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941-1948. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2016. 223-251. illetve Valastyán Balázs: *„Vártunk, jöttetek! Éljenek a magyar honvédek!” – „Elmentek a barbárok, és bejöttek a tatárok…” Társadalmi hangulat és a Délvidék visszacsatolása.* In: Limes XXIII. évf. 2010. 85. szám 15-25.

[140] Popović, Milan L. (?-1945): újságíró, politikus, a belgrádi Jugoszláv-Magyar Társaság alelnöke, 1941-ben az egyetlen szerb származású képviselő, akit a magyar parlamentbe behívtak. 1945-ben a hadbíróság elé állították, halálra ítélték és kivégezték.

[141] MNL OL Nemzetiségi és kisebbségi osztály, K 28-1941-137-R-20573-105. csomó

IV. Földbirtok-politikai ügyek a visszacsatolt Bácskában

Dolgozatomban a magyar kormányok által végrehajtott délvidéki földbirtok-politikát vizsgálom, elsősorban levéltári források alapján. Az események minél jobb megértése érdekében fontosnak véltem az újvidéki székhellyel létrehozott Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség bemutatását, mely a földbirtok-politikai rendeletek gyakorlati végrehajtásáért volt felelős. A szervezet bemutatása után több témakörbe csoportosítottam az egyes ügyiratokat: a települések birtokviszonyainak és határainak bemutatása mellett a volt birtokosok birtok-visszajuttatási és kártalanítási kérelmeit vizsgáltam meg, melyeket a zavartalan termelés miatt folyamatosan végrehajtott haszonbérbeadások vizsgálata követett. A haszonbérleti kérelmek mellett jelentős számú házhelybérlési igény is érkezett a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltséghez, melyet szintén egy alfejezet formájában mutatok be. A fejezet zárásaként a vitézek, tűzharcosok, hadirokkantak, illetve hősi halottak rokonainak délvidéki telepítését veszem górcső alá.

Mint ismeretes, a magyar kormány az utolsó területi revízió végrehajtása után azonnal belekezdett elképzeléseinek megvalósításába. Ennek homlokterében a jugoszláv időszak intézkedéseinek felszámolása, illetve az 1918 előtti helyzet kontinuitásának hangsúlyozása állt. Ennek egyik eklatáns példája, hogy a régi-új közigazgatási határok kialakítására már a katonai közigazgatás idején sor került. 1941. július 27-én lépett életbe az 5440/1941. M.E. rendelet, melynek értelmében a visszafoglalt területek Bács-Bodrog, Csongrád, Baranya, Vas és Zala vármegyék fennhatósága alá kerültek. Az 1. § értelmében *„Szabadka, Újvidék és Zombor szabad királyi városok újból a törvényhatósági jogú városok közé soroztatnak”*, míg a 3. § Magyarkanizsát és Zentát a megyei jogú városok közé emelte.[142] Bács-Bodrog vármegye székhelye ismét Zombor lett, első főispánjának pedig Deák Leót[143] nevezték ki.

A revízió alól nem képezhetett kivételt Jugoszlávia földbirtok politikája sem. A helyi magyar lakosság az általuk jogtalannak vélt agrárreform felszámolását, illetve földéhségük csillapítását remélték az impériumváltozás utáni időszakban. Ez az igény a társadalom minden rétegét érintette: a volt birtokosok földjeiket szerették volna visszakapni, adott esetben kárpótlást reméltek az előző időszakban elszenvedett vélt vagy valós jogtalanságok miatt, az alacsonyabb rétegek pedig a megélhetésüket biztosító földhöz kívántak jutni. Az alábbiakban a magyar kormány ilyen irányú intézkedéseit igyekszem bemutatni.

---

[142] MNL OL Belügyminisztérium Iratai, Általános iratok, K 150, I. kútfő, 31. tétel/b, 2839. csomó 368.

[143] Deák Leó (1888-1945): jogász, kisebbségi politikus. A Délvidék visszacsatolása után Bács-Bodrog vármegye és Zombor, valamint Újvidék főispánja, országgyűlési képviselő. 1945-ben a jugoszlávok háborús bűnösként halálra ítélték és kivégezték.

A földbirtok-politika mellett a térség nemzetiségi képének megváltoztatása, nacionalizálása is cél volt, illetve az előzőekben már említett kitelepítések, internálások után a térségbe Bukovinából székelyeket, Moldvából csángókat, Boszniából magyarokat, valamint a Vitézi Rend tagjait és családjukat költöztetettek a magyar kormányok – hasonlatosan a Trianont követő, fordított előjelű jugoszláv földbirtok- és kolonizációs politikához. Az alábbiakban ezeket az intézkedéseket próbálom meg részletesen, elsősorban levéltári források alapján bemutatni.

1. A Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltségének létrehozása

Az alábbi fejezetben a Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtok-politikai Kirendeltségét kívánom bemutatni. Hasonló szervezet mind a Felvidéken, mind Észak-Erdélyben működött, így egy későbbi munka keretein belül az azokkal történő összevetése is lehetséges.

Az 1941. július 15-i minisztertanácsi ülésen – tehát még a katonai közigazgatás idején – fogadták el, majd két nappal később léptették életbe az 5280/1941. M.E. rendeletet, mely a *„visszafoglalt délvidéki területeken végrehajtott földbirtokrendezéssel kapcsolatos kérdések szabályozásáról szól."*[144] A későbbiek során több alkalommal is fogunk erre a rendeletre hivatkozni, ugyanis ennek alapján történt a jugoszláv agrárreform revíziója, illetve zajlott le a földbirtok-politikai intézkedések végrehajtása is. A rendelet alapját az az előzőekben már említett gondolat képezte, hogy a jugoszláv időszak intézkedéseit revízió alá kell vonni, pontosabban annulálni kell, illetve a magyar államiság kontinuitását kell hangsúlyozni. Az első paragrafus első cikke rögzíti, hogy *„a jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok alapján kisajátított ingatlanok – tekintet nélkül arra, hogy időközben kinek a tulajdonába kerültek*(!) – *az 1941. április hó 15. napjával kezdődő hatállyal a magyar államra szállanak át"* azért, hogy az új juttatásokkal a felmerült egyenlőtlenségeket kiegyenlítsék. A rendelet értelmében a jugoszláv agrárreform juttatási részét hatályon kívül helyezték, megváltási részét azonban érvényben hagyták.[145]

A második paragrafus a haszonbérletesekre vonatkozóan az alábbi intézkedést hozta: *„A korábban megkötött haszonbérleti szerződésekben a tulajdonos javára meghatározott jogok 1941. április 15. napjától kezdve az államkincstárt illetik"*[146] , valamint a haszonbérleti szerződések egyoldalúan megszűntethetőek voltak, és a haszonbérlőket semmiféle kártalanítás nem illette meg a szerződés felbontása után.

A harmadik paragrafusban határoztak arról, hogy a kimozdított volt tulajdonosokat kártalanítás illeti meg, olyan mértékben *„amelyet ő vagy jogelődje a jugoszláv államnak vagy a kisajátítást szenvedettnek akár a megbízott szerv útján, akár közvetlenül az ingatlanért járó ellenérték tőkeösszegének törlesztéseként valósággal készpénzben vagy termékegyenértékben kifizetett",* azaz addig a mértékig, amennyit ő kártalanításként fizetett.A beruházásokért

---

[144]MNL OL, K27, Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek, 1941. július 15. Forrás: http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944 Hozzáférés ideje: 2017. 04. 26.
[145] Uo.
[146] Uo.

azonban kártalanítás nem volt igényelhető, illetve a kártalanítás mértékét a földművelésügyi miniszter állapította meg, az ügyek határozataiért pedig a Földbirtokrendezés Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezethez lehetett fordulni.[147]

Kik részesülhettek a földjuttatásban? A rendelet negyedik paragrafusa pontosan meghatározta a földhöz juttathatok sorrendjét, melyre elsősorban – mint már utaltam rá – a térség etnikai összetételének megváltoztatása, a magyarság erősítése, illetve a földbirtok-viszonyok visszanacionalizálása miatt volt szükség. Eszerint a délvidéki harcokban hősi halált haltak rokonai, a vitézi rend tagjai, illetve a külföldről hazatelepített magyarok élveztek elsőbbséget. A rendeletben kitérnek ugyan a visszafoglalt Délvidéken élő őslakos magyarokra is, a későbbiekben azonban látni fogjuk, hogy a földhöz juttatás során ez a réteg háttérbe szorult, mely feszültségeket szült mind a kiépülő közigazgatás, mind a területre telepített külföldi magyarokkal szemben. A földjuttatásból kizárták a nemzethűségi szempontból aggályos, megbízhatatlannak vélt – elsősorban délszláv – személyeket.

Házhely céljára 600 négyszögöl, mezőgazdasági ingatlanból maximum 10 kataszteri hold föld volt juttatható, kivételt képeztek azonban a vitézek, számukra 15 kataszteri hold föld juttatását irányozta elő a rendelet. A juttatások során figyelembe kellett venni a föld termőképességét, illetve a földhöz juttatandó családok létszámát is.[148]

A hatodik paragrafus határozott a külföldi magyarok letelepítéséről – mint látni fogjuk, a bukovinai székelyek a volt jugoszláv zárt telepeken, a dobrovoljácok ingatlanaiban leltek új otthonra. A juttatás – legyen az házhely, vagy földbirtok – nem volt ingyenes: *„a juttatott ingatlan vételára fejében a kataszteri tiszta jövedelem minden koronája után 40 Pengőt kell fizetni, ezen felül amennyiben az ingatlanon épület van, az épület értékét, és ha a juttatás telepítéssel kapcsolatos, az ingatlanra eső telepítési költséget is hozzá kell számítani a vételárhoz.”*[149] A hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvák, a vitézek, illetve a letelepített magyarok, akik juttatásban részesültek, csak a fentebb említett összeg 75%-át voltak kötelesek megfizetni. Azon személyeket, akiket a Délvidéken költöztettek másik településre, legfeljebb 25%-os kedvezményben részesíthették.[150]

[147] Uo.
[148] Uo.
[149] Uo.
[150] Uo.

A közületek – tehát községek, legeltetési társulatok, erdő-birtokossági társulatok – szintén kaphattak földet, esetükben azonban a 25% kedvezmény nem volt igénybe vehető, a juttatott ingatlan teljes vételárát tartoztak megfizetni.[151] A juttatottak a törlesztést 1943. január elsejétől voltak kötelesek megkezdeni.[152]

Azokat a személyeket, akiknek ingatlanai a jugoszláv rendszerben kisajátítást szenvedtek, kártalanítás illette meg, azonban ha a jugoszláv időszakban valamennyi kártalanítási összeget kaptak, azt is be kell számítani a magyar állam által fizetendő összegben. Azokat, akiket a jugoszláv agrárreform miatt különösen nagy méltánytalanság ért, adott esetben földjuttatással is lehetett kártalanítani, mely tevékenységre az államra szálló birtokokból lehetett földet kihasítani. Ezen kérdésekben, ügyekben a földművelésügyi miniszter, aki ekkor Bánffy Dániel[153] volt, fenntartotta magának a döntés jogát. A tizenegyedik paragrafusban közli a rendelet, hogy a fentebb említett jogosultaknak juttatható ingatlanok vételáráról egy, a minisztérium által kinevezett kormánybiztos, kivételes esetben pedig maga a földművelésügyi miniszter határoz. A kormánybiztos működési helye Budapesten volt.[154] A rendelettel letették a délvidéki földreform alapjait, valamint irányvonalat adott a minisztérium a földhöz juttatásokra vonatkozóan. Mint láthattuk, a rendeletet 1941. július 15-én fogadták el, azonban a rendelet tervezete már korábban megszületett. Erre enged következtetni, hogy Bonczos Miklós telepítésügyi kormánybiztos május 27-i, III. számú tájékoztatójában így fogalmaz: *„arra a kormányálláspontra figyelemmel, hogy jugoszláv földreform megváltási része hatályban marad, juttatási része pedig hatálytalaníttatik, s hogy a földek üresen és megműveletlenül megmaradtak, sürgős állami feladatként jelentkezett: 1, a termelés folytonosságának biztosítása érdekében a meg nem művelt földek művelése; 2, a megürült, vagy megürültnek tekintendő földek birtoklási viszonyának rendezése; 3, a megváltott területek újabb magyar földbirtokpolitikai juttatása.”*[155]

A magyar állam kezelésébe összesen mintegy 192 ezer kat. hold föld került, melyből 53 ezer kat. hold földterület felett a Bonczos vezette Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság rendelkezett. Ezen kívül szintén ez a szervezet végezte el a vitézek letelepítését a Bácskába, melyre 13 445 kat. hold föld állt rendelkezésére.

---

[151] MNL-OL-FM-K184-137-1941-135280 IX. számú tájékoztató.
[152] MNL-OL-FM-K184-137-1941-135280 VIII. számú tájékoztató.
[153] Bánffy Dániel (1893-1955): nagybirtokos, politikus, 1940. december 30-tól 1944. március 22-ig földművelésügyi miniszter.
[154] MNL-OL-FM-K184-137-1941-135280 VIII. számú tájékoztató.
[155] MNL-OL-FM-K184-137-1941-135280 III. számú tájékoztató.

Ezen a ponton kell utalnom arra a szervezetre, mely a délvidéki földbirtok- és később telepítéspolitikai ügyek vitelére volt hivatva. A Földművelésügyi Minisztérium már közvetlenül a bevonulás után kiterjesztette tevékenységét a Délvidékre, a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség létrehozására ennek ellenére csak 1941 novemberében került sor, az ún. polgári közigazgatás időszaka alatt, addig az ún. Birtokpolitikai Kirendeltség végezte el a területen felmerülő munkákat. Báró Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter 1941. november 8-án adta ki 279 000/1941 F.M. rendeletét, mellyel *„a visszafoglalt délvidéki területekkel kapcsolatos egyes földbirtokpolitikai ügyeknek minél eredményesebb és gyorsabb intézése céljából délvidéki földbirtokpolitikai kirendeltséget”* állított fel.[156] A szervezet két nappal később, november 10-én kezdte meg tényleges működését, működési területe pedig az 1941 áprilisában visszacsatolt délvidéki területekre terjedt ki.[157] A földművelésügyi miniszter a szervezeten keresztül végezte az 5280/1941 M.E. rendelet, valamint az 1939:IV. tc.[158] végrehajtását is. Ezen kívül a Kirendeltség feladatköréhez tartozott házhelyek létesítése, mezőgazdasági ingatlanok szabadkézből vásárlása, telepes községek létrehozása, mezőgazdasági ingatlanok haszonbérbeadása, a haszonbérletes szerződések megkötése, a haszonbérek beszedése, a birtokszerzők mezőgazdasági tevékenységének ellenőrzése, irányítása, földbirtok-politikai adatok gyűjtése, feldolgozása, valamint minden olyan feladat, mellyel a földművelésügyi miniszter a Kirendeltséget megbízta. A Kirendeltség vezetőjének kinevezését a miniszter magának tartotta fenn, a személyzet kijelölése, kiválasztása pedig a szervezet vezetőjének lett a feladata. Aláírási joga a Kirendeltség vezetőjének, illetve az általa ezzel a joggal felruházott személynek – általában a helyettesének – volt. A Kirendeltség javaslatot tehetett *„az ügykörébe nem tartozó földbirtok-politikai ügyekben* […] *illetőleg a szükséges intézkedések megtételére az illetékes kormányhatósághoz előterjesztést tehet.”*[159] A Kirendeltség együttműködött a Délvidéki Földbirtokrendezési Tanáccsal és a társhatóságokkal is, vezetője vitéz Vas Elek lett, a szervezet székhelye pedig Újvidéken volt.

A Kirendeltségen három osztályt hoztak létre, melyek élén egy-egy osztályvezető állt. Az I. osztály ügykörébe az általános földbirtok-politikai vonatkozású ügyek, valamint a visszafoglalt délvidéki terület ilyen irányú jogszabályainak előkészítése tartozott. Ezeken

---

[156] *A m. kir. földmívelésügyi miniszter 1941. évi 279000. számú rendelete a délvidéki földbirtokpolitikai kirendeltség felállításáról, szervezeti és működési szabályzatának megállapításáról.* A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu

[157] Hasonló szervezet működött egyaránt Észak-Erdélyben is, míg a Felvidéken rendeleti úton szabályozták a csehszlovák földreform revízióját. A kérdésre vonatkozóan lásd: Tilkovszky Lóránt: i. m. 73., illetve Tóth-Bartos András: i. m. 101-125.

[158] 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. A törvény olvasható: www.1000ev.hu

[159] *A m. kir. földmívelésügyi miniszter 1941. évi 279000. számú rendelete…* id. rendelet.

kívül feladata volt a telepes községek, illetve más csoportos telepek létesítése, ezekre a telepekre a telepesek kiválasztása, építkezésekre és gazdasági felszerelésekre gazdasági kölcsönök engedélyezése, a mezőgazdasági ingatlanok elidegenítésének hatósági ellenőrzése, ezzel kapcsolatban az állami elővásárlási jog gyakorlása, és az ilyen módon megszerzett ingatlanok értékesítése, felhasználása. Fontos feladata volt még ennek az osztálynak a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérbeadása, a haszonbérek beszedése; a Kirendeltség és a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség összes személyzeti és dologi ügyeinek nyilvántartása, az Országos Földhitelintézet újvidéki szervezetével kapcsolatos ügyek vezetése. Az I. osztály vezetője dr. Kovács László, telepítésügyi fogalmazó lett, rajta kívül még hét személy látott el feladatokat az osztályon belül.[160]

A II. osztály *„a jugoszláv földbirtok-politikai jogszabályok alapján kisajátított és az állam tulajdonába szállott ingatlanok felhasználásával kapcsolatos”* ügyekkel foglalkozott. Az ingatlanjuttatások körébe az alábbiak tartoztak: az ún. tágabb és legtágabb kedvezmények felülvizsgálata, a kisajátítást szenvedettek és kimozdítottak kártalanítása, a gazdátlanul maradt ingóságok őrizetbe vétele, kezelése és értékesítése, illetve a fentebb említett 1939. évi IV. törvénycikk alapján mezőgazdasági ingatlanok megszerzése és felhasználása. Dr. Szabó Istvánt nevezték ki az osztály vezetőjének.[161]

A III., műszaki osztály végezte *„a jugoszláv földbirtok-politikai jogszabályok alapján kisajátított és az államra szállott ingatlanok műszaki felvételét.”* Ennek alapján ügykörébe a telepes községek, csoportos telepek helyének műszaki kijelölése, a juttatandó ingatlanok kiosztási terveinek elkészítése, a telepes építkezések műszaki irányítása, a telepes építkezésekkel kapcsolatban felmerülő keresetek érvényesítése, teleprendszeri munkálatok lebonyolítása, a birtokpolitikai adatok ábrázolása, valamint a Kirendeltség működésével kapcsolatos mérnöki és műszaki munkálatok vezetése tartozott. Osztályvezetőnek vitéz Sima Gábor lett kijelölve.[162]

[160] AV-F150-1-3689/1941 54. doboz.
[161] Uo.
[162] Uo.

A kiépülő magyar közigazgatás a visszatért Délvidék bácskai részén tehát már a katonai közigazgatás ideje alatt megkezdte a jugoszlávok földbirtok- és telepítéspolitikai intézkedéseinek felszámolását. Ennek jogi hátterét, mint láttuk, rendeletekkel biztosították, illetve 1941 novemberében báró Bánffy Dániel életre hívta az ún. Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltséget. Ennek a szervezetnek a segítségével – mely mondhatjuk, hogy a földművelésügyi miniszter meghosszabbított jobb keze volt a Délvidéken, így a Bácskában is – valósították meg azokat a gyakorlati feladatokat, melyekkel a magyarság térségbeli erősítése volt a cél. Ezeket az intézkedéseket az alábbiakban részletesen is bemutatom.

2. Az egyes települések birtokviszonyai a visszacsatolt Bácskában

A délvidéki területek visszatérése után a kiépülő magyar állam először a katonai közigazgatás, majd pedig a polgári közigazgatás felügyelete alá vonta a földbirtokokat. Az 5280/1941 M.E. rendelet kijelölte a térségben végrehajtandó földbirtokpolitika kereteit, azonban a rendeletet nem előzmények nélkül adták ki: a Birtokpolitikai Kirendeltség, mely a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség elődszervezete volt, ideiglenes vezetője vitéz Mátéfalvy Elek telepítésügyi főfelügyelő a 13/1941. Bpk. rendeletével felszólította a települések vezetőit, hogy készítsenek részletes kimutatást a hatáskörükbe került földek viszonyairól, arányairól birtokkategóriánként. Erre azért volt szükség Mátéfalvy meglátása szerint, mert *„a birtokmegoszlásból következtetni lehet a község szociális helyzetére és meg lehet állapítani azt, hogy a földművelő lakosság megélhetési alapját képező földből mennyi igényeltetik.”*[163] Tehát a bevonulást követő időszakban, a földbirtokpolitika kialakítása és gyakorlati végrehajtásának céljából alapos felméréseket végeztek az egyes települések birtokviszonyait illetően.

Az összeírásokat az alábbi négy kategória szerint kellett elkészíteniük a megbízottaknak:

- nagybirtokok (1000 kat. holdon felüli birtokok, név szerint kinek a tulajdonában van, mekkora terület, művelési ágak szerinti megoszlás alapján)
- középbirtokok (100 – 1000 kat. hold közötti területek, a fentiek alapján)
- kisbirtokok (50 – 100; 40 – 50; 30 – 40; 20 – 30; 10 – 20 kat. hold, hány birtoktest, összterületekkel)
- törpebirtokok (5 – 10; 0 – 5 kat. hold, hány birtoktest, összterületekkel).

A fentieken kívül a kimutatásban számot kellett adni arról, hogy a településen hány földnélküli mezőgazdaságban dolgozó személy volt, hány családtaggal, illetve rendelkeztek-e ezek a személyek valamilyen ingatlannal. Legvégül fel kellett vezetni a kimutatásba az egyes települések egész terjedelmét, azok művelési ágait, és a település lélekszámát is.[164] A dokumentumokat 1941. június 30-ig kellett a Földbirtokpolitikai Kirendeltséghez eljuttatni. A bejelentési kötelezettségre felszólító iratot összesen 4 város polgármestere – Szabadka, Újvidék, Zenta, Zombor – illetve 77 község elöljárósága kapta meg a kimutatások alapján.[165] A járások közül a legtöbb lakos a Topolyai járásban volt, a legkevesebb lélekszámmal pedig a Zsablyai járás rendelkezett. Az 1941-es népszámlálás alapján Bács-Bodrog vármegye

[163] AV-F150-3-13/1941 – Kimutatás a községi birtokok megoszlásáról.
[164] Uo.
[165] A kimutatások közül hiányoznak a Titeli járás településeinek beadványai, a járásra vonatkozó iratokat nem leltem fel.

összlakossága 779 528 fő volt, melyből 363 598 fő magyar nemzetiségűnek vallotta magát. A második legnépesebb népcsoport a német volt, míg a szerbek a harmadik helyen voltak.

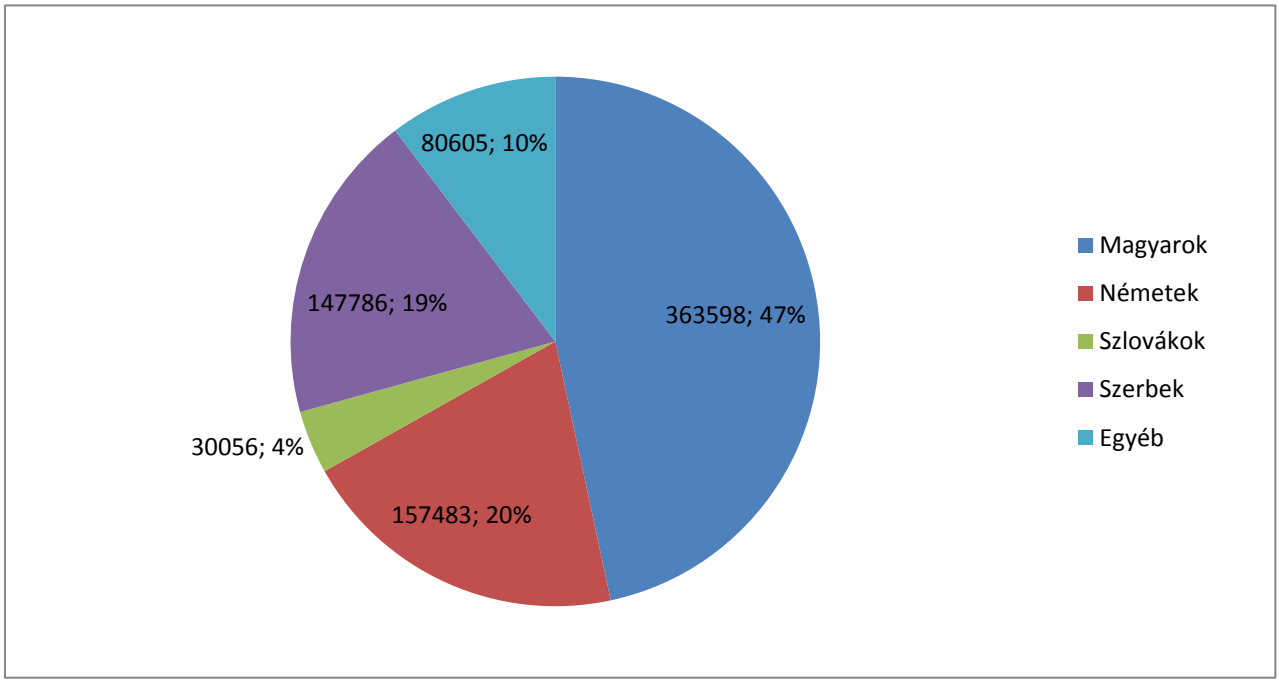

III. ábra A nemzetiségi megoszlás Bács-Bodrog vármegyében (1941)[166]

Az anyanyelv megoszlását tekintve megállapítható, hogy a magyarul beszélők aránya volt a legmagasabb (47%) a vármegyében, magasabb, mint a magukat magyar nemzetiségűnek vallók száma. Ezek az arányok akár járásonként és településenként is változhattak.

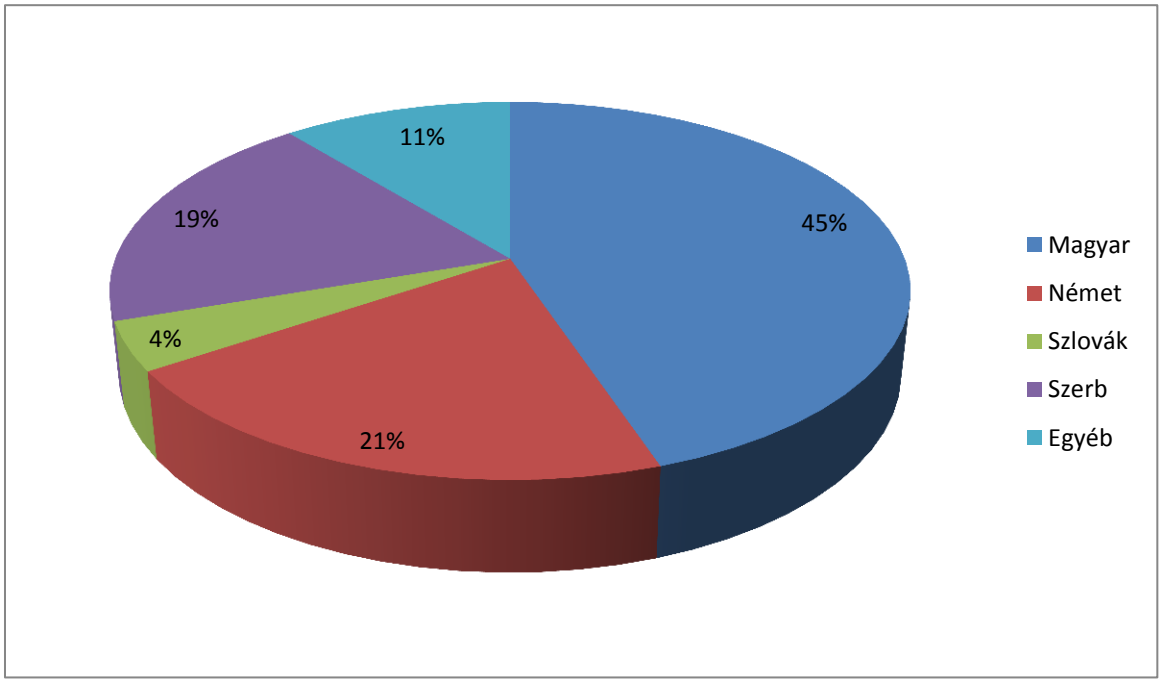

IV. ábra Az anyanyelvek szerinti megoszlás Bács-Bodrog vármegyében[167]

[166] *1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként (Országhatáron kívüli terület).* Kézirat. Sz. n., Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1990.

A vármegye vallási megoszlását vizsgálva látható, hogy a legnagyobb létszámmal a római katolikus hívők rendelkeztek 1941-ben, a második legtöbb hívőt felvonultató görögkeleti felekezet is csak a lakosság 17%-át fedte le.

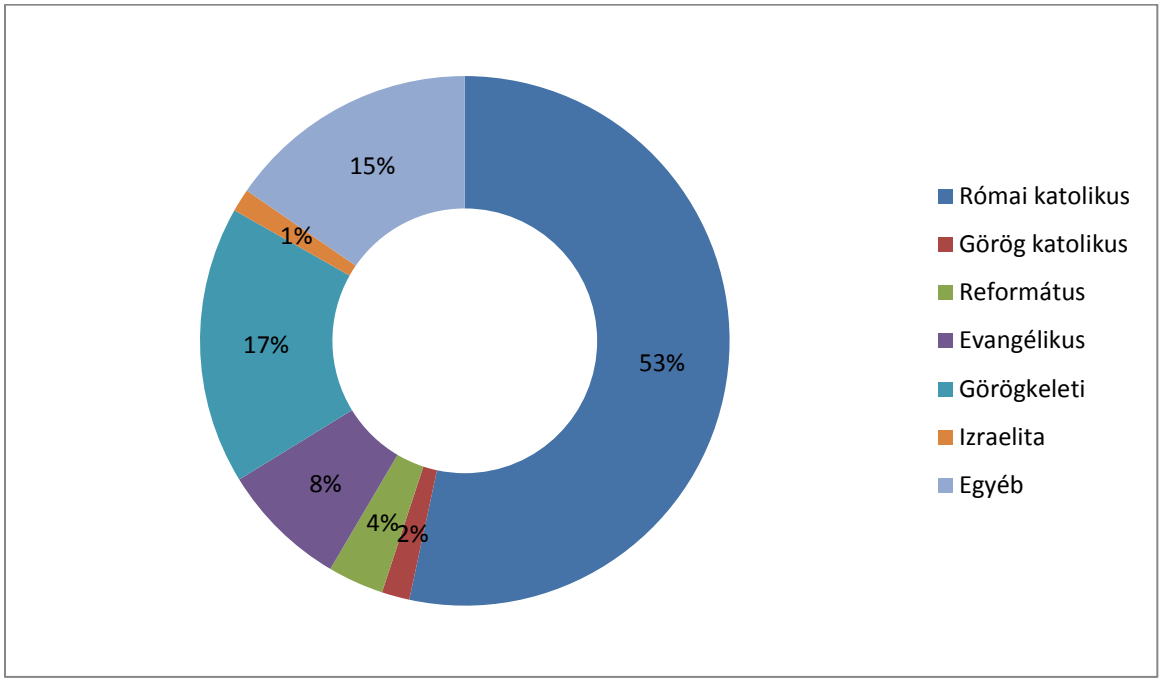

V. ábra A vallási megoszlás Bács-Bodrog vármegyében (1941)[168]

Az egyes települések részletes birtokkimutatásai terjedelmi okok miatt dolgozatom mellékletében találhatóak meg, itt csak néhány releváns esetet veszek górcső alá, valamint a települések és járások összes birtokait diagramon formában közlöm. A kimutatások mellett pedig egyéb jelentéseket is felhasználok a települések birtokviszonyainak bemutatására, valamint a végrehajtott földbirtok-politikai intézkedések árnyalása végett. A visszacsatolt területen összesen 10 járás működött. A járások összes területeit figyelembe véve megállapítható, hogy a Zentai járás rendelkezett a legnagyobb birtokmennyiséggel (187 898 kat. hold), míg az Óbecsei járás a legcsekélyebbel (53 342 kat. hold).

[167] Uo.
[168] Uo.

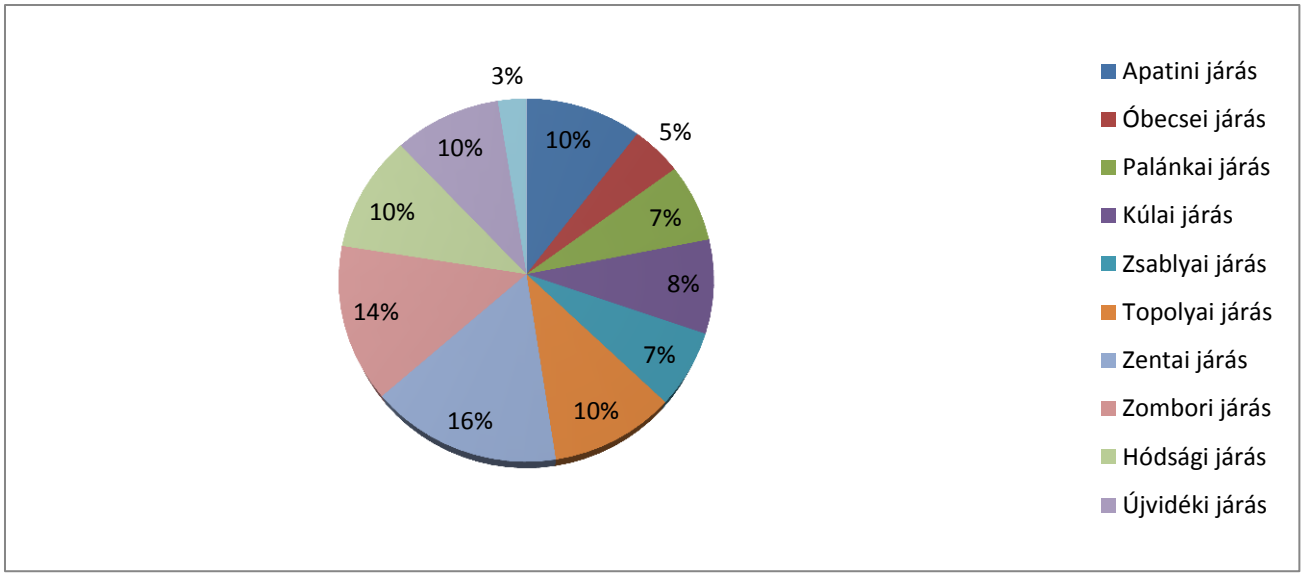

VI. ábra Az egyes járások területeinek százalékos megoszlása[169]

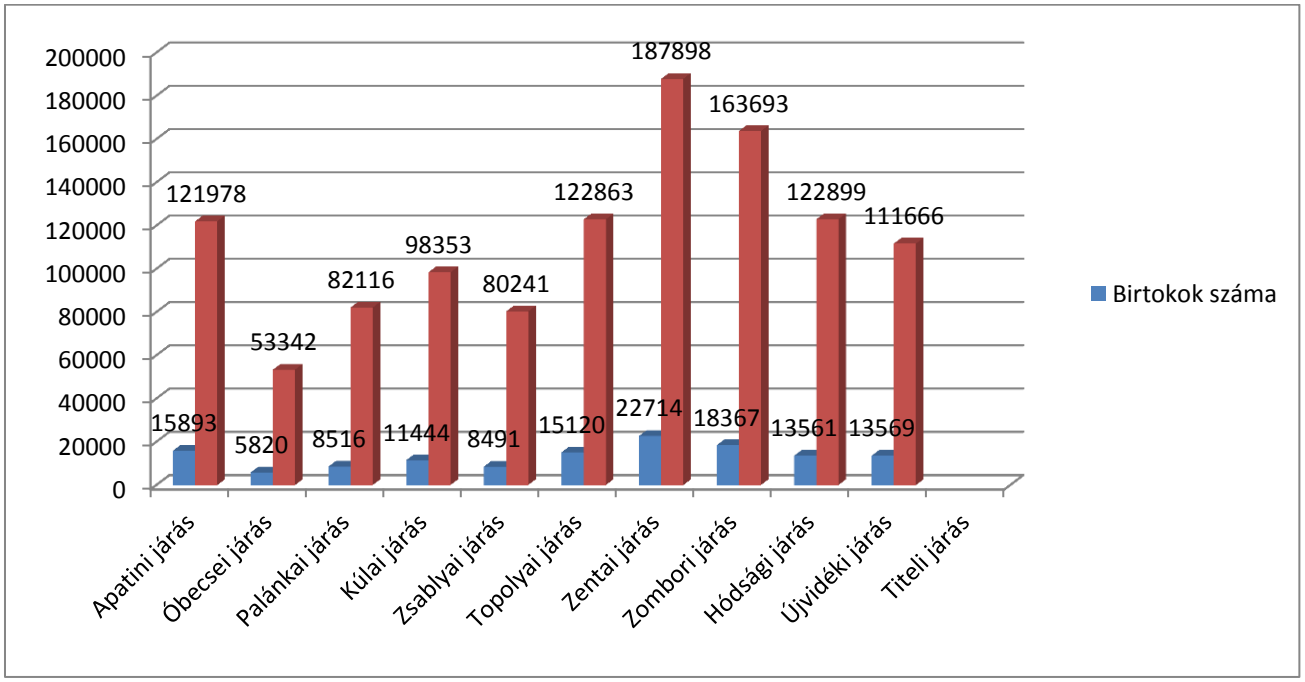

VII. ábra A községek határainak mérete és az azokon fellelhető birtokok száma (1941)[170]

A legtöbb birtokkal a Zentai járás rendelkezett, míg a legkevesebb az Óbecsei járás területén került létrehozásra. Az összes birtokok között megtalálhatóak voltak az 1000 kat. hold feletti nagybirtokok, a középbirtokok, illetve a kis- és törpebirtokok egyaránt, ezeket a felmérések során összevonták, és ilyen módon vezették fel a jelentésekbe a települések összterületeit. Az

[169] AV-F150-3-13/1941 – 59. d.
[170] AV-F150-3-13/1941 – 59. d.

adatok közé az összes földbirtokot (szántó, legelő, erdő, terméketlen földek, szőlők stb.) bevonták.

A Bácska elsősorban a mezőgazdasági munkásság számára biztosított megélhetést, a földnélküli lakosság pedig bízott abban, hogy a kiépülő magyar közigazgatás földhöz juttatja őket. A felmérések alaposak voltak, egy-egy település esetében figyelhető meg csak adatok hiánya, ez is általában a szűkre szabott időhatárok miatt volt lehetséges. A járások lélekszámát tekintve a legtöbb lakossal a Zsablyai járás rendelkezett, 100 ezer feletti létszámmal, akik közül az ott élő lakosok 88%-a volt a mezőgazdaságban foglalkoztatva. Ebben az esetben azonban a jelentésbe bevonták az önálló kimutatással is rendelkező Szabadkát is. Ennek oka nem derült ki a feltárt iratokból. Ettől eltekintve a Zentai járás lakosainak létszáma volt a legnagyobb, közel 80 ezer fővel. A lakosság jelentős része itt is a mezőgazdaságból kereste a kenyerét. A legtöbb mezőgazdasági munkás az Újvidéki járásban volt, 57 550 fővel, ami a lakosság 91%-át jelentette. A legalacsonyabb ilyen jellegű arány a Kúlai járásban volt, itt mindössze a lakosság 50%-a volt valamilyen formában a mezőgazdaságban foglalkoztatva.

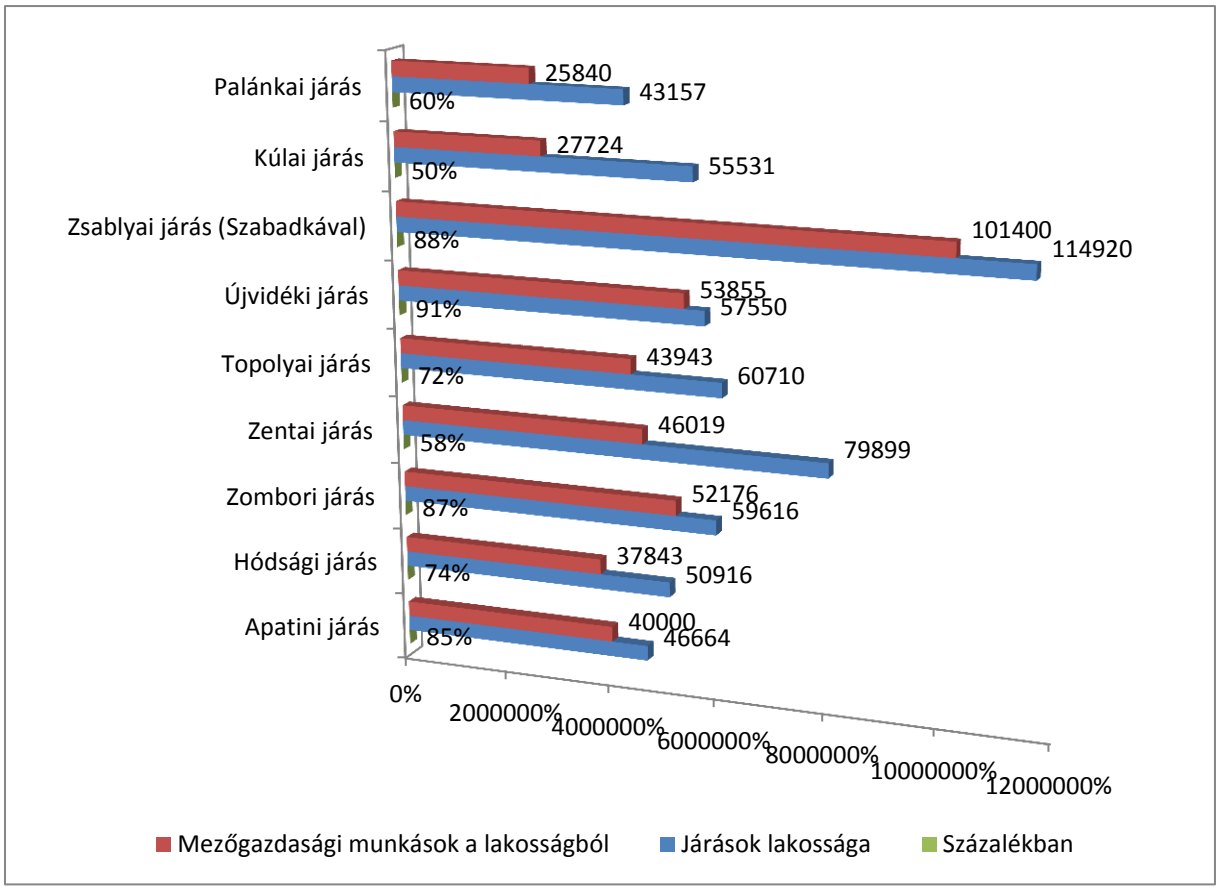

VIII. ábra A járások lakosságának és a mezőgazdasági munkásoknak az aránya a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség kimutatásai alapján[171]

[171] AV-F150-3-13/1941 – 59. d.

2.1. Felhasználási javaslatok a felmért területekre vonatkozóan

A Kirendeltség 1941. október 28-án készítette el azt a tervezetet, melyben a jugoszláv agrárreform által kisajátított, és az impériumváltás után a magyar állam kezelésébe vett földek felhasználásáról és az esetleges új telepes községek létrehozásáról szólt.[172] A tervezet Bács-Bodrog vármegye fentebb nagy vonalakban tárgyalt járásaival foglalkozik elsősorban. Nem szerepelnek a tervezetben a Szabadka vonzáskörzetébe, valamint a topolyai és a zentai járásba eső területek, ennek az az oka, hogy ezek a vidékek döntően lakossággal bírtak ebben az időszakban, így ezek nemzetiségi képét nem kellett átalakítani.[173] A javaslatok közös vonása, hogy a hozzátelepítések mellett a helyi magyarokat igyekeztek földhöz, birtokhoz juttatni.

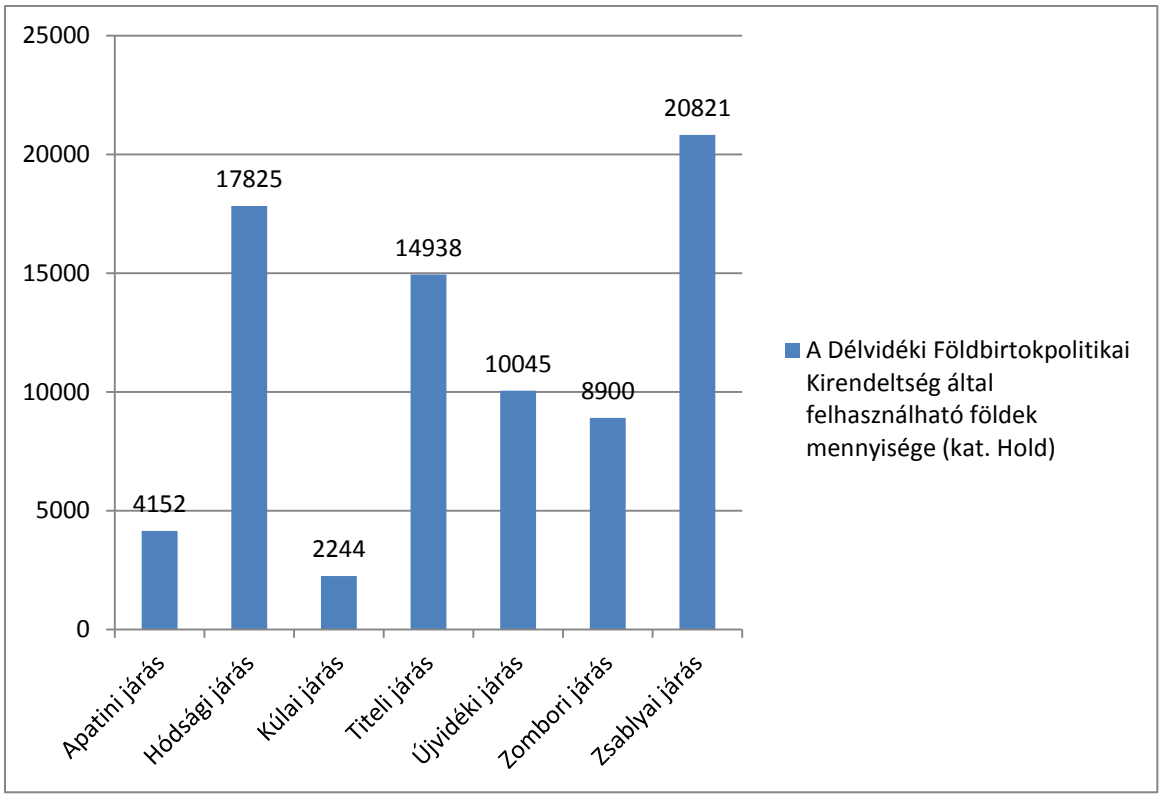

IX. ábra A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség által felhasználható földek mennyisége (kat. hold)[174]

[172] AV-F150-3-3086/1941 – Tervezet a jugoszláv agrárreform által kisajátított földek felhasználásáról.
[173] Uo.
[174] Uo.

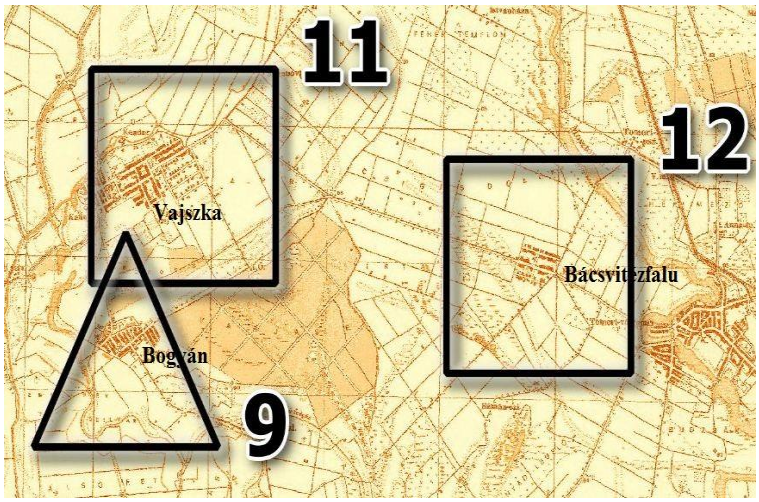

X. ábra Vajszka, Bogyán és Bácsvitézfalu elhelyzkedése

Az Apatini járásban rendelkezésre állt 4152 kat. hold, melyből Szond község, illetve a hozzá telepítendő területek felemésztettek 2887 kat. holdat, így a fennmaradó 1265 kat. hold csak helyi magyar érdekeltek földéhségének csillapítására alkalmas, tehát a javaslat az volt, hogy a földeket ők kapják meg.[175] A hódsági járás területén 17 825 kat. hold volt felhasználható, melyből két új telepes községet, illetve egy nagyobb mérvű hozzátelepítést terveztek. Az egyik új telepes község területe 4573 kat. hold lett volna Bogyán területén, a másikat pedig Vajszka környékén létesítették volna, 4788 kat. hold nagyságban. A hozzátelepítés Vitézfalunál lett volna kivitelezhető *„ahol a teleppel összefüggően egy tömbben 4562 kat. hold területünk van.”* Ebből a helyi igények kielégítése mellett is legalább 3000 kat. hold maradt volna a számítások szerint, amely 320 család letelepítését tenné lehetővé.[176] A kúlai járás területén a legkevesebb terület állt a Kirendeltség rendelkezésére (2244 kat. hold), ezek sajátossága az, hogy nem összefüggően, hanem darabokban terültek el a település körül. Ennek köszönhetően csak egy helyen lehetne a javaslat szerint mintegy 80 családot letelepíteni, körülbelül 617 kat. hold területre. A többi ingatlan csakis a helyi igények kielégítésére lehetne alkalmas, egyéb tevékenységet nem lehet végrehajtani rajta. Az óbecsei járásban 12 019 kat. hold felhasználható terület állt rendelkezésre. Szenttamás község közelében egy 1015 kat. hold, és egy 1997 kat. holdat képező területtel lehetett volna egy nagyobb település-együttest létrehozni, míg Turja község határában szabadon álló földekre 200 magyar családot terveztek letelepíteni, 1500 kat. hold földre. Kis utánaszámolással megállapíthatjuk, hogy még 7197 kat. hold terület marad felhasználatlanul, ezt azonban *„az e községekben lakó 22 400 lélekszámú magyarság […] valószínűleg teljesen felveszi”*[177] – erre azonban még töredékében sem került sor. A palánkai járás esetében a későbbiekben Palánkáról még adunk képet a vitézi telepítés kapcsán, így erre ezen a ponton nem térnénk ki, csak annyiban, hogy a vitézek telepítése mellett is terveztek magyarokat a térségbe költöztetni – a tájékoztató 1386 magyar család letelepítését

[175] Uo.
[176] Uo. A mellékelt térképen látható a települések elhelyezkedése. A térképért köszönet illeti Papp Árpádot.
[177] Uo.

szorgalmazta. A titeli járás esetében 14 938 kat. hold területről esik szó, melyből Felsőkabol község határában 2484 kat. hold ingatlanon egy új telepes községet hívnának életre. Alsókabolnál 2383 kat. hold állt rendelkezésre, amely a Kirendeltség meglátása szerint a helyi igények kielégítése után még mintegy 250 magyar család letelepítésére is elegendő lenne. Még mindig maradva ebben a járásban Dunagárdonynál 120 család letelepítése vált lehetővé 1190 kat. hold területre (itt rendkívül alacsony a magyarok száma), Sajkáslak esetében azonban azt a megállapítást tették, hogy *„itt a rendelkezésre álló terület a helyi magyar és nemzetiségi igények kielégítése után hozzátelepítésre alig ad módot, legfeljebb néhány családdal erősíthetjük a helyben lakó magyarságot.”*[178] Az egyik legnagyobb hozzátelepítési akcióra Sajkásszentiván községen nyílhatott volna lehetőség a Kirendeltség szerint: mint írták, a településen mindössze 31 magyar van, a településnél rendelkezésre álló terület pedig 1561 kat. hold volt. A helyi igénylők földhöz juttatása után 180 magyar családdal lehetett volna a település nemzetiségi térképét újrarajzolni. Az újvidéki járásban 10 045 kat. hold terület állt a Kirendeltség rendelkezésére a jugoszláv agrárreform felszámolása után, ebből 4104 kat. hold elszórtan feküdt, vagy *„oly községek határában van /Begecs/, ahol egy magyar sem él. Ez a terület tehát kisebb részben helyi magyar igények, nagyobb részben nemzetiségi elemek kielégítésére alkalmas csak.”* Kiket ért ’nemzetiségi elemek’ alatt a beadvány írója? Elsősorban a helyi német ajkú lakosságra gondolhatunk, de az őslakos szerbeket sem internálták a térségből, ezeken kívül pedig helyi tótok (szlovákok) is kaphattak földet.[179] A zombori járásban összesen 8900 kat. hold állt rendelkezésre, Kerény és Küllőd esetében némi hozzátelepítést lehet végezni, de a *„fennmaradó 7160 kat. hold fekvése hozzátelepítést, vagy új telepes község létesítését nem teszi lehetségessé”* – tehát ebben az esetben is a helyi magyar lakosság földigényét szerették volna inkább csillapítani.[180] A zsablyai járás területén 20 821 kat. hold területű ingatlan bizonyult felhasználhatónak 1941-ben. Kisebb települések – Boldogasszonyfalva, Csurog, Nádalja, Sajkásgyörgye – ebből mindössze 5057 kat. holdat tudtak volna felhasználni magyarok telepítésére, illetve helyi igénylők kielégítésére, így a fennmaradó 15 764 kat. holdnyi terület lehetővé tette volna két új telepes község létrehozását.[181] A rendelkezésre álló adatok szerint a rendelkezésre álló földeknek csak harmadát (33%) sikerült 1941-ben valamilyen formában telepítési célokra felhasználni.

A járások után áttérnék az egyes települések birtokviszonyaira. A Kirendeltség iratai között nem minden településről készítettek ilyen formában jelentést, az alábbiakban néhány

[178] Uo.
[179] Uo.
[180] Uo.
[181] Uo.

releváns, a Kirendeltség tevékenységét meghatározó dokumentumot emelek ki. 1941. november 26-án adta be jelentését Szekeres László telepítésügyi felügyelő Horgos település ingatlanhelyzetéről, a Kirendeltség hatáskörébe került földekről. A jugoszláv agrárreform során a község földjeiből kisajátítottak 4647 kat. hold 1350 négyszögöl ingatlant, olyan tulajdonosoktól, mint a Kárász család[182], Vermes Károly[183], illetve a Reök család.[184] Ezeket a földeket 559 szerb családnak juttatták. A terület felszíne sík, javarészt szántók vannak rajta, de megtalálható szőlő is ezen a jó termést adó vidéken. A kisajátított ingatlanokon három telep jött létre: az egyik név nélkül, a község belterületén, egy másik Vasziljevo község folytatásaként, egy harmadik pedig az ún. Kisgyála volt. A telepeken összesen 282 ház található, melyekből 243 lakható állapotban van. Ez utóbbi kategóriába eső ingatlanok közül 18 üresen állt, így *„a községi elöljáróság ideiglenesen nincstelen magyar családokat költöztetett be.”*[185] Horgoson ekkor 11 000 ember élt, melyből 10 200 volt magyar, 700 szerb nemzetiségű, 100 pedig egyéb nációhoz tartozó. A lakosság javarészt mezőgazdasággal foglalkozott, és mindössze 500 vagyontalan magyar család volt. Ők napszámból tartották fenn magukat. A község teljes területe 18 539 kat. hold, melyből 250 kat. hold zsidóbirtok volt. A Kirendeltség hatáskörébe került földeket 1200 magyar származású haszonbérlőnek adták ki művelésre, melynek összegét be is fizették, egy-két kivételt leszámítva. Az 1941-1942-es gazdasági évre szintén a haszonbérbeadás volt a terv a földeket illetően. A felhasználási javaslatára rátérve Szekeres megjegyzi, hogy véleménye szerint az ingatlanokat – nemzeti érdekből is – magyarok számára kell juttatni, ahol pedig még nincs ház felépítve, segítséggel újabbak létesítendőek. A törpebirtokosok területeinek növelésére 756 kat. hold földet javasolt felhasználni, a többi földet pedig a helyi magyarság további erősítésére szerette volna felhasználni. Végül megjegyezte: más településről *„való idetelepítés, tekintettel a község túlnyomó magyar voltára, nem kívánatos.”*[186]

Dr. Dénes Ferenc, aki a Kirendeltség II. osztályánál dolgozott, 1942. január 15-én nyújtotta be beszámolóját a Bajsa község határában elterülő ingatlanokra vonatkozóan.[187] Bajsa község az Újvidék-Szabadka vasútvonaltól mintegy 5 km távolságra található település, éghajlata – Dénes jellemzése szerint – a Nagyalföldével egyezik meg. A községben 5067 személy élt ekkor, akik közül Dénes megítélése szerint 4600 fő foglalkozott

[182] A család a XVIII. században vásárolta meg horgosi birtokait, telepítette be azokat. A család központi szerepet játszott a település életében, az jugoszláv időszakban azonban birtokaik jelentős részét elveszítették. Magyarországon Szeghalmon találhatóak birtokaik.
[183] Pozsonyi nemesi család, egyik ága a XIX. században költözött Bács-Bodrog vármegyébe.
[184] Horgosi birtokos család, tagjai közül Reök Iván építtette a szegedi Reök-palotát.
[185] AV-F150-3-4496/1941 – Horgos település birtokviszonyai 60. doboz.
[186] Uo.
[187] AV-F150-3-52017/1944 – Dr. Dénes Ferenc jelentése.

mezőgazdasággal. A lakosság nemzetiségi megoszlása az alábbiak szerint alakult: magyar volt 4032 lélek, szerb 552, tót 379, német 37, és egyéb (nem meghatározott) 67 fő. A község területe 16 538 kat. hold, törpebirtokos 1561, kisbirtokos 214, közép- és nagybirtokos pedig 13 fő volt a településen. A földbirtok-politikai célokra felhasználható területek mennyisége az impériumváltozás után 2149 kat. hold 937 négyszögöl volt. A jugoszláv időszakban itt többek között a Lelbach[188], a Vojnits[189], a Geyer családok egyes tagjaitól sajátított ki az állam különböző mennyiségű (110-360 kat. hold) földeket. A fent említett több mint 2000 kat. hold föld 6 tagban alkotta a település felhasználható földmennyiségét, változatos képet mutatva arról, hogy a szerbek hogyan használták fel azokat: egyrészt házhely formájában kapták a dobrovoljácok, házaikat – melyek ekkor már álltak – maguk építették, ráadásul még mindig jelen voltak – tehát nem internálták őket, ellentétben más szerb telepesekkel. A maradék öt tag jól művelhető, jó minőségű talaj volt.[190] Bajsa községben 9 zsidóbirtok is volt, melyek felhasználását elsősorban kártalanításokra, illetve házhelyek létrehozására javasolta a jelentés írója. A szerb telepesek kimozdítását is szorgalmazta, amennyiben azok nemzethűsége nem nyert bizonyítást, az ingatlanaikat sokgyermekes magyar családoknak tanácsolta kiadni.[191] A földigénylők száma mintegy 500 fő volt a községben ebben az időszakban, ezek földhöz jutását a rendelkezésre álló földekből kellett megoldania a Kirendeltségnek, figyelembe véve azt, hogy minél kevesebb feszültséget gerjesszenek a juttatások által. A volt tulajdonosok kártalanítására vonatkozóan Dénes megjegyzi: *„visszajuttatást vagy esetleg földterülettel való kártalanítást egyiknek sem javaslok, mert egyrészt jelenleg is megfelelő földterületük van, és közülük például Lelbach Ádám kifejezetten pán-germán.”*[192] Láthatjuk, hogy a magyar közigazgatás elsősorban a magyarokat kívánta a térségben erősíteni, vállalva esetenként a feszültséget a németekkel is, azonban a volt birtokosok számára a földbirtokok visszajuttatását nem javasolták semmilyen formában sem.[193]

A zombori járásban található Béregről szóló jelentését Szekeres László 1942. június 17-én adta be a Kirendeltségnek.[194] Ebből kirajzolódik a település birtokviszonya mellett a lakosság nemzetiségi képe is, illetve a földek bérbeadásának folyamata is. A jugoszláv időszakban a község ingatlanaiból 43 kat. hold 1515 négyszögölnyi területet sajátítottak ki,

---

[188] Nagybirtokos család, tagjainak a Trianon előtti időszakban Szabadkán, Bajsán és Cservenkán voltak birtokaik.
[189] A család története a XVII. századig nyúlik vissza, kezdetben Szabadkán, az általam tárgyalt korszakban pedig Szabadkán és Bajsán voltak jelentősebb birtokaik.
[190] AV-F150-3-52017/1944 – Dr. Dénes Ferenc jelentése.
[191] Uo.
[192] Uo.
[193] AV-F150-3-11556/1942 63. doboz– Beck Béla és Lőrik Pál ügye.
[194] AV-F150-3-15454/1942 64. doboz – Szekeres László jelentése Béregről.

melyek között található volt a tanítói és kántori ingatlan is. Szekeres pontos képet ad a területen fellelhető földek minőségéről (egyrészt homokos, agyagos talaj, mely jól művelhető, a másik rész – kb. 7 kat. holdnyi föld – vizes, rossz minőségű ingatlan), valamint a község teljes kiterjedéséről. Eszerint a község határa 5664 kat. hold, a lakosok száma pedig 2251 fő. A lakosság nemzetiségi megoszlása szerint 85%-a (!) sokác[195], 15%-a pedig német volt, s mindössze három magyar család volt a településen. A birtokok megoszlása az alábbiak szerint alakult ebben az évben: 841 törpebirtok, 116 kisbirtok, 1 középbirtok, valamint 1 nagybirtok volt a településen. Ez utóbbi kincstári erdőbirtok volt. A településen zsidóbirtok nem volt, mint ahogyan elhagyott dobrovoljác ház sem, ugyanis a településre egyáltalán nem költöztettek szerb telepeseket.[196] A fentebb említett összesen 43 kat. hold kiadható földre 14 sokác és 1 magyar család jelentkezett művelésre. Nehézséget okozott, hogy ebből a földmennyiségből 36 kat. hold mintegy 8 kilométer távolságra feküdt a településtől, ami csapadékosabb időszakban lehetetlenné tette a földek művelését. Szekeres azt javasolta, hogy ezeket a földeket inkább bezdáni szegények kapják meg a Kirendeltségtől, gyermeklétszám szerint 5-8 kat. holdas birtokok formájában. Ráadásul a közeli Hadikfalván magyar nyelvű oktatásban is részesülhetnének a gyermekek, ami nemzetpolitikai szempontból rendkívül lényeges kérdés volt. A Béreghez közelebb eső, 7 kat. holdas föld kiadására egy gyermektelen, fiatal házaspárt javasolt volna, akik ezáltal is erősítenék a térségbeli magyarságot.[197] A jelentéshez Szekeres csatolta Béreg népesedési és szociális viszonyaira vonatkozó kimutatását is, melyben a két világháború közötti időszakra vonatkozóan is találhatunk adatokat. Eszerint a béregi lakosság létszáma 1931-ben 2287 volt, 1941-ben pedig 2252. Az iskolaköteles gyerekek száma 251, mezőgazdasággal pedig 146 család 796 családtaggal foglalkozott, 9 tisztviselő, 54 kereskedő és 85 iparos élt a településen. Ha a termésátlagokra vonatkozó jelentést tekintjük át, szembeötlő, hogy a 1937-től kezdve a búza termésátlagai folyamatosan csökkentek a település termelésében, míg az árpa, a zab és a kukorica átlagos termése 1939-ben ugrást mutat, utána azonban ezek a növények is meredek csökkenést mutatnak, mely az 1941-es háborús évet tekintve érthető. Ennek tükrében még világosabbá válik, hogy a magyar kormány miért igyekezett a termelés beindítását minél korábbi időpontban megejteni. A haszonbérletesekre vonatkozóan a jelentésből kiderül, hogy

[195] Sokác: római katolikus vallású délszláv néptöredék, elsősorban Baranya és Bács-Bodrog vármegye területein éltek.
[196] AV-F150-3-15454/1942 – Szekeres László jelentése Béregről.
[197] Uo.

a haszonbérösszegek mindössze 10%-a folyt be, nehézkesen sikerült beszedni ezeket az összegeket.[198]

A zombori járásba tartozott Bezdán is, melynek ingatlanjainak felhasználásáról Cserki Gyula telepítési főfelügyelő írt tájékoztatást. Eszerint a bezdáni határban 1035 kat. hold 809 négyszögöl területű agráringatlan van, mely teljes egészében szántó.[199] A földek két tagban, egy 71 kat. hold 745 négyszögöles, és egy 964 kat. hold 64 négyszögöles ingatlanrészben területek el. A földek minősége vályogos, homokos, közepes talaj, ráadásul a nagyobbik területrészből 270 kat. hold víz alatt volt, s csak legelőként lehetett alkalmazni. Végeredményben a felhasználható terület mennyisége 730 kat. hold. Tekintve, hogy *„Bezdán lakossága egyike Bács-Bodrog vármegye legszegényebb lakosságának* […] *hajózással és halászattal foglalkozik legnagyobbrészt és a jugoszláv megszállás alatt, a rendelkezésre álló ingatlanokból”* nem kaptak, így most lehetne megerősíteni őket.[200] A jugoszláv érában a dobrovoljácok 466 kat. hold 591 négyszögöl földet, míg a helyi szerb lakosok 582 kat. hold 1539 négyszögöl ingatlant kaptak a kormányzattól. Bezdánban 350 olyan fő jelentkezett, aki igényt tartott bizonyos mennyiségű birtokra, boldogulása érdekében, valamint *„ingatlanjuttatásokban kell őket részesíteni, hogy ezáltal az idegen eszméktől megfertőzött egyének jobb belátásra lennének bírhatók.”* Javaslata szerint a rendelkezésre álló 730 kat. holdat 3 kat. holdas parcellákra osztanák fel, sorshúzás útján osztanák ki. Így mintegy 240 család juthatna földhöz, és ezen keresztül munkalehetőséghez, nem utolsósorban pedig ezzel a politikai feszültségek is megelőzhetőek lettek volna.

1942. augusztus 12-i dátummal küldte el beadványát a Magyar Élet Pártjának[201] (MÉP) pacséri elnöke, Pásztor Bálint. Mint írja, a földosztás „eredménye” augusztus 10-én lett nyilvános, de *„nagy elégedetlenséget váltott ki a nincstelenek részéről.”*[202] A juttatás során 707 kat. hold földet osztottak ki, azonban – folytatja – a juttatottak között több olyan személy is volt, aki nem szerepelt a község mintegy 360 igényjogosultját tartalmazó listában. Ráadásul ezek a személyek javarészt iparosok, akik nem tudják megoldani a földművelést is egy személyben. Emiatt személycseréket javasolna a földjuttatási eljárásban, *„annál is inkább, mert félünk, hogy az elégedetlenség a legszélsőségesebb politikai pártokba hajtja az*

---

[198] Uo.

[199] Más kimutatás szerint 1071 kat. hold földterület volt a településen. A különbség okát nem sikerült kiderítenünk.

[200] AV-F150-3-35636/1943 – Bezdán ingatlanainak felhasználása.

[201] Magyar Élet Pártja: az 1922-1932 között Egységes Párt (hivatalos nevén Keresztény-Keresztyén Földmíves-, Kisgazda- és Polgári Párt), 1932-38 között Nemzeti Egység Pártja néven működő párt neve 1939-től. 1939 és 1945 között kormánypárt volt, a visszacsatolás után a Délvidéken csak ennek a pártnak a működését engedélyezték.

[202] AV-F150-3-23120/1942 62. doboz – Pásztor Bálint jelentése Pacsérról.

ez idő szerint még a MÉP zászlója alá egységesen csoportosult nagyon jó pacséri magyarokat."[203] A földek tényleges kiadására 1942. szeptember 18-19-én került sor, s ennek során – ahogy a Kirendeltség tájékoztatójában olvashatjuk, melyet Bánffy földművelésügyi miniszternek küldtek meg – a kiküldött bíró semmilyen elégedetlenséget nem tapasztalt. Megállapítja Gy. Köllő, hogy a helyi MÉP panasza nem volt helytálló, sőt, *„éppen az ilyen és hasonló természetű beadványok alkalmasak a nép körében az elégületlenség felkeltésére."* Megemlíti még, hogy Pásztor is jelen volt a földek kiosztásánál, a juttatás végrehajtásánál, azonban egyetlen esetben sem emelt kifogást a juttatást illetően. Ennek ellenére, ha mégis csorbult volna valakinek az érdeke, azok földjuttatását későbbi időpontra irányozza elő, melyre az ún. zsidóbirtokokból kerülhet sor.

Láthattuk, hogy a kiépülő magyar közigazgatás már közvetlenül a terület visszacsatolása után megkezdte az egyes településekhez tartozó területek felmérését. Ennek során az egyes települések elöljárói kötelesek voltak pontos kimutatást készíteni a birtokviszonyokról, a lakosság létszámáról, munkalehetőségeiről, illetve a településekhez tartozó földek művelési ágairól. Ezek a jelentések javarészt beérkeztek a kívánt időpontig a járási katonai parancsnoksághoz, ennek ellenére voltak olyan városok, községek, melyek nem tudták tartani a határidőt. Sajnálatos módon ezek a jelentések nem tartalmaznak arra nézve információkat, hogy az egyes járásokban milyen termésátlagokra, elhelyezkedési lehetőségekre lehetett számítani.

Ezen kívül még 1941-ben megkezdődött az a tervezési folyamat, melynek keretein belül a magyar állam kezelésébe került földek felhasználására – haszonbérbe adás, esetleges telepítés – tettek javaslatot a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség szakemberei. Az egyes településekről készült kimutatásokból a nemzetiségi és szociális viszonyok, illetve néhány esetben a helyi magyar lakosság számára haszonbérbe adott földek mennyisége is kirajzolódik. A jelentések említenek néhány volt birtokost is, akik a terület Magyarországhoz történő visszatérésével reménykedtek volt birtokaik teljes, vagy részleges visszaszerzésében, esetleg kártalanításban, ezt azonban már ezekben a kimutatásokban is kategorikusan elutasították.

[203] Aggodalma nem volt alaptalan, ugyanis Szálasi Ferencet, a Nyilaskeresztes Párt vezetőjét 1942. szeptemberi délvidéki körútján – a párt radikális földprogramja miatt – mindenütt óriási lelkesedéssel fogadták. Szálasira vonatkozóan lásd: Karsai László: *Szálasi Ferenc. Politikai életrajz.* Balassi Kiadó, Budapest, 2016.

2.2. Javaslatok a jugoszláv agrárreform intézkedéseinek felszámolására

A Bácska visszatérése Magyarország kötelékébe azzal a reménnyel töltött el több volt délvidéki birtokost, hogy a volt birtokaikat, vagy legalább annak egy részét visszaszerezhetik, egykori uradalmaikat feltámaszthatják. Jelentős részüknek azonban csalódniuk kellett: a magyar kormányok céljai között nem szerepelt a volt nagybirtokok újjászervezése, emiatt a volt birtokosok több esetben is panasszal éltek a vezető politikai körök irányába, vagy adott esetben a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltséghez juttatták el beadványaikat. Az alábbi fejezetben áttekintem azokat a jelentéseket, melyek az impériumváltás után az ún. Agrárhivatal iratanyagainak átvizsgálása után keletkeztek, majd pedig néhány összefoglaló javaslatot mutatok be, melyeket egyesületek, vagy volt birtokosok nyújtottak be Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltséghez. Ezek után a volt birtokosok visszaigénylési eseteit mutatom be: ezek között találhatunk olyanokat, melyeket támogatott akár földvisszajuttatással is a Kirendeltség, de a legtöbb esetben legfeljebb csak pénzben, esetleg más területeken haszonbérletek formájában kaptak a volt birtokosok kártalanítást. Elsősorban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a volt birtokosok miért nem kaphatták vissza birtokaikat, ha nem is egészében, legalább részben? Jogos volt az egyes birtokosok igénye a volt területeik visszaszerzésére? A magyar kormánynak érdekében állt a nagybirtok visszaállítása?

1941. április 29-én dr. vitéz Kovách Elemér vezetésével bizottság vette át az Újvidéken még a jugoszláv időszak alatt felállított ún. Agrárhivatal iratanyagát, melyben térképek, szerződések, valamint egyéb dokumentumok voltak fellelhetőek. A *„Nagybirtokok birtokrendezésének lebonyolításával megbízott bizottság”* (Komisija za likvidaciju agrarne reforme na velikim posedima) székhelye Újvidéken volt. A magyar honvédség bevonulása idején a hivatal dolgozói – mivel felsőbb utasítást nem kaptak arra nézve, hogy milyen intézkedést hajtsanak végre – az iratokat becsomagolták, és a hivatal pincéjében helyezték biztonságba. A katonai közigazgatás során dr. Nagy Iván[204] ügyvéd irányításával a hivatalt megnyitották, majd pedig a Kovách vezette bizottság vette kezelésébe a felhalmozott dokumentumokat. Ezek rendezése során megállapították, hogy a Magyarországhoz visszacsatolt bácskai és baranyai területek teljes irat- és térképanyaga mellett a Szerémség ilyen vonatkozású iratai is maradéktalanul és sértetlenül fennmaradtak – tehát pontos képet alkothattak a jugoszlávok által elvégzett munkáról.

[204] Nagy Iván (1904 - 1972) ügyvéd, a Magyar Párt belgrádi orientációt képviselő szárnyával szemben álló, a horvát ellenzékkel szövetséget kereső jobboldali politikus. 1941 és 1944 között a magyar parlamentbe behívott képviselő, A Nép című újvidéki keresztény jobboldali lap alapítója. A háború után emigrált, így annak ellenére, hogy háborús bűnösnek nyilvánították, felelősségre nem vonták.

A hivatal személyzete a jugoszláv érában 31 főből állt, melyek közül mindössze 8 fő volt állandó személyzet, a többi hivatalnok napidíjban részesült. A terület visszacsatolása után 2 hivatalnok (Leontije Petrovič, Matej Kužnik) és 10 napidíjas jelentkezett munkára. Kovách a katonai közigazgatás irányába javaslatot tett Petrovič, Kužnik alkalmaztatására, melynek feltétele a nemzethűségi megbízhatóságuk volt.[205] Rájuk egyrészt szaktudásuk, a hivatal életében betöltött szerepük miatt, valamint a nyelvtudás okán volt szüksége a kiépülő magyar közigazgatásnak.[206] Az irategység áttanulmányozása után, 1941. május 14-én Kovách a meglévő dokumentumok földbirtok- és telepítéspolitikai felhasználására tett javaslatot beadványában a földművelésügyi miniszternek. A vizsgálóbizottság tagja volt még Duchon Béla főmérnök, a pénzügyminiszter kiküldöttje[207], Becsey László nyugalmazott pénzügyi titkár, becslőbiztos; dr. Szabó István járásbírósági alelnök; valamint az igazságügy-miniszter[208] által kiküldött Himmel Károly telekkönyvezető.[209] A bizottság jelentését három fő részre osztották: az első részben az Agrárhivatal személyi és berendezési ügyeiről, a második részben a hátrahagyott irat- és térképanyagról, a harmadik részben pedig ezen iratok birtokpolitikai és telepítésügyi felhasználásáról írt Kovách. Az alábbiakban ezeket vesszük górcső alá. Kovách röviden összefoglalta az 1919-es jugoszláv földreform konkrét intézkedéseit: eszerint a reform megindulásával haszonbérleteket hoztak létre olyan módon, hogy az 521 kat. holdon felüli földeket az állam vonta kezelése alá, elsősorban a Bácskában, a Baranyában és a Bánátban. Tehát a volt tulajdonos maximum 521 kat. holdnyi földet tarthatott meg birtokaiból, azonban volt egy kivételes eset, amikor ún. „szupermaximum" maradhatott a volt tulajdonos kezelésében. Erre abban az esetben volt lehetőség, ha a tulajdonos birtokán *„mezőgazdasággal kapcsolatos ipartelep, vagy belterjesebb állattenyésztés /ménes, tehenészet, sertéshizlalda/ volt."* Ilyenkor korlátlan mennyiségben lehetett az ingatlant a kisajátítás alól mentesíteni, melyre Đunđerski Gedeon példáját említette Kovách: Szenttamáson, Bácsföldváron, Begecsen, Glozsánon, Dunacsében, Ópalánkán és Újvidéken mintegy 8426 kat. hold földjéből 521 kat. hold maximum, 2412 kat. hold rendkívüli maximum és 1589 kat. hold szupermaximumot hagytak meg – így 3499 kat. holdat vettek

[205] A Délvidék visszacsatolása után rendkívül fontos szerepet játszott a nemzethűség igazolásában a Délvidéki Magyar Kulturális Szövetség (a továbbiakban DMKSZ). A szervezet vezetőinek egyik első megnyilatkozása volt az a nyilatkozat, mely szerint *„csak az számít magyarnak, aki szervezetünk tagja"*, tehát kiemelt szerepet kapott a DMKSZ a térség reintegrációjában. Meg kell jegyezni, hogy a DMKSZ adott ki nemzethűségi igazolásokat, melyek szükségesek voltak számtalan állás betöltéséhez, így állítólagosan az egész magyar felnőtt lakosság tagja lett a szervezetnek. A. Sajti: *Impériumváltások…* i. m. 249-250.
[206] MNL-OL-FM-K184-6047. csomó-137. tétel-116414.
[207] Reményi-Schneller Lajos (1892-1946): politikus, Magyarország pénzügyminisztere 1938 és 1945 között. A második világháború után halálraítélték és kivégezték.
[208] Radocsay László (1878-1968): politikus, jogász, Magyarország igazságügyminisztere 1939 és 1944 között.
[209] MNL-OL-FM-K184-6047. csomó-137. tétel-116414.

földreform céljára igénybe tőle.[210] Ellenpéldaként Lelbach Lászlót említi meg a jelentés írója, akinek birtokaiból összesen 2521 kat. hold lett lefoglalva, 113 kat. hold pedig visszahagyva – tehát a maximumot sem hagyták meg a tulajdonosnak. A hátterében az 1920-as 15 119. számú törvényerejű rendelet állhatott, mely lehetővé tette, hogy a nem a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területén élő birtokosok földjeit fokozottan lehetett igénybe venni. A juttatási eljárás során elvégzett felmérési munkák Kovách szerint *„jóknak és alaposan készülteknek látszanak”*, felhasználásukat pedig javasolja a magyarok által végrehajtandó eljárás során is, felgyorsítva ezzel is a magyarság erősítését a térségben. Akkor is, ha ez a forgatókönyv valósulna meg, szükségesnek véli egy gyors helyszíni bejárás végrehajtását, amely a tényleges helyi állapotokat a maga valójában mutatja be. Erre annál is inkább szükség van, folytatja, mert a dobrovoljácoknak kiosztott 8 kat. hold 1100 négyszögöl terület – tekintve, hogy a Bácska, a Baranya és a Bánát egyaránt az ország legtermékenyebb vidékei – 14-16 mázsa búzát képes átlagban adni[211], amely egy többgyermekes család megélhetését biztosíthatja – tehát nem feltétlenül szükséges szerinte megbontani a jugoszláv időszakban kiadott birtokok rendszerét.[212] Ebből azt szűrhetjük le, hogy a magyar közigazgatás a rendelkezésére álló információk birtokában nem is kívánt gyökeres változatást végrehajtani a fennálló földbirtokpolitikai helyzetben, tulajdonképpen csak a térségben található nemzetiségek kicserélését tűzte ki célul.

A beszámoló harmadik részében a lefoglalt iratok és térképek földbirtok- és telepítéspolitikai felhasználására tett javaslatot Kovách. A különböző kimutatások alapján – megállapította – kitűnik, hogy a jugoszláv agrárreform *„a magyar nagybirtokokat szétdarabolta, ezzel a magyar birtokos és a magyar mezőgazdasági munkásság életterét megsemmisítette”*, s csak kis- és középbirtokokat hagyott meg a területen. Ennek eredményeképp a magyar mezőgazdasági munkások megélhetésüket veszítették el, ugyanis a szlávok csak elvétve alkalmaztak magyar származású munkásokat, illetve ha alkalmaztak is, *„ez a munkalehetőség a rabszolgasorssal volt egyenlőnek tekinthető.”*[213] Emiatt a kiépülő magyar közigazgatásnak az elsődleges feladata *„a magyar népiség széttagoltságát megszüntetni, és a magyarság zömét egy erőt kisugárzó testté kovácsolni”*, másodlagos, de nem kevésbé fontos tevékenység pedig a helyi nincstelen magyar parasztságot legalább törpe-

[210] Uo.
[211] *„A bácskai szántóföldek* […] *őserejű talajok, amelyek még talajerő-visszapótlás nélkül is képesek huzamos ideig jó terméseredményt adni. Ezt igazolja az, hogy a sokszor Montenegróból és Dél-Szerbiából idetelepített és az elemi gazdasági szakismerettel kellő mértékben nem is rendelkező jugoszláv állami telepesek és dobrovoljácok megfelelő okszerű gazdálkodás nélkül és huzamosan gyakorolt zsaroló gazdálkodási rendszer mellett is 12-14 q búza* […] *átlagterméseket értek el.”* Uo.
[212] Uo.
[213] Uo.

vagy kisbirtokos szintjére felemelni, földjuttatás segítségével.[214] Kovách ehhez a jugoszláv telepítést megfelelő alapnak vélte, így a létrehozott volt jugoszláv telepek magyarokkal történő feltöltése erősítené egyrészt a magyarságot, másrészt pedig a nincstelenek jutnának vagyonhoz, birtokhoz és nem utolsó sorban munkalehetőséghez általa. A bizottság meglátása szerint a jugoszláv agrárreform megváltási részét is érvényben hagyható, azzal a megkötéssel, hogy *„az igénybevétel során a netán egyeseket ért sérelmek, amennyiben azok jóvátétele méltányos volna, készpénzzel vagy állami értékpapírral – de semmi körülmények között a már megváltott ingatlanok visszajuttatásával orvosoltassanak."* Erre azért van szükség, hogy a felhasználni kívánt földek, birtokok, ingatlanok egységét ne bontsa meg a magyar kormány. Az agrárreform juttatási része hatályon kívül volna helyezendő, mely azt eredményezné, hogy egy új juttatási eljárás indulhatna meg, amelynek segítségével a magyar túlsúly volna biztosítható a Bácskában és a Baranyában egyaránt. A bizottság tett javaslatot beadványában arra nézve is, hogy a 62 zárt dobrovoljác telepre elsősorban külföldi magyarokat telepítsenek. Kovách rámutat arra, hogy a helyi magyarság egy ilyen telepítést esetleg elégedetlenül fogadna, azonban ha az ő érdekeik is kielégítettnek, nem valószínű, hogy bármilyen ellenvetésük lenne egy nagyobb mérvű telepítéssel kapcsolatban.

A beadvány mintegy két hónappal előzte meg az 5280/1941. M.E. rendelet kiadását, melyben a megváltásra és a juttatásra vonatkozóan ezeket az elveket léptették életbe. Elmondható, hogy a magyar földbirtokpolitikai intézkedések jelentős részben a volt jugoszláv agrárreformon alapultak, annak megváltási részét érvényben hagyták. A juttatási részét annulálták, ennek hátterében az állt, hogy a térséget nacionalizálni kívánták, így a szerbeknek juttatott ingatlanokat elsősorban magyarok számára kívánták kiadni.

2.3. A volt birtokosok javaslatai

Az alábbiakban három javaslatot mutatok be, melyekben a volt délvidéki birtokosok, illetve az általuk létrehozott szervezetek bizottságai tettek javaslatot a Kirendeltségnek a földbirtokpolitikai helyzet megoldására. A Bácskaiak Szövetsége[215] közvetlenül a bevonulás után adta be – *„akiket a 22 éves szerb megszállás rémuralma a legközvetlenebbül érintett"*[216] – báró Bánffy Dániel földművelésügyi miniszternek a Délvidék visszacsatolása kapcsán írott beszámolóját, melyben a revízió során végrehajtandó feladatokról is kifejtették véleményüket. A beadvány elején a felvázolták a jugoszláv agrárreform és a dobrovoljácok telepítésének

[214] Uo.
[215] A trianoni határváltozás után Magyarország területére költözött délvidéki magyarok szervezete, melynek székhelye Budapesten volt.
[216] AV-F150-3-13829/1942 – A Bácskaiak Szövetségének beadványa.

sarokpontjait, melynek célja a szerbség erősítése volt a térségben a többi nép rovására, illetve a nagybirtokosok gyengítése, amennyiben nemhogy kártérítést nem kaptak a kisajátítást szenvedettek, hanem még a birtokaik után szedett adó egy részét meg is kellett téríteniük. A jugoszláv földreform hibájának rótták fel, hogy a jó termőterületeket elhanyagolták a telepesek, valamint az árvízvédelmi rendszerek kezelése is gyenge volt, ezáltal veszélynek tettek ki jelentős, jó termésátlagú földeket. Annak eredményeképp, hogy a földjuttatásból a magyar származású lakosok sem részesülhettek megélhetésüket sodorták veszélybe, ezért sokan inkább a kivándorlást választották. A jugoszláv reformok „eredményeinek" felsorolását a városok megkárosításával zárták: mint arra az Agrárhivatal iratainak áttekintése során már utaltunk, a földreform keretein belül a települések földtulajdonát is az állam vette kezelésébe, *„aminek következtében jelentős bevételi forrásuktól estek el"* – adataik szerint például Szabadka 15 600 kat. hold, míg Zenta 7 500 kat. hold földet veszített el ily módon.[217] A folytatásban kiemelték, hogy a jugoszláv időszakot meg nem történtnek tekintik, éppen ezért *„semmiféle különleges intézkedést"* nem kell a magyar államnak foganatosítania a térségben, csak az ország egyéb területein használatos földbirtok-politikai törvényeket kell kiterjeszteni a visszatért területekre – ez azonban nem valósult meg teljes mértékben.[218] A szerb telepesekkel kapcsolatosan az álláspontjuk az, hogy *„a magyarságra veszedelmes ezen idegen elem melengetése egyenesen nemzeti öngyilkosságra vezetne"*– tehát valamilyen megoldást kell keresni kitelepítésüket illetően. Radikális megoldást javasoltak, miszerint *„éppen ma van a soha vissza nem térő ideje a Délvidéki kérdés egyetlen és a fentiek szerint legszigorúbban igazságos megoldásának: az egész görög-keleti vallású szerbség kitelepítésének."* Ezzel a lépéssel – mely elsősorban a magyar katonai körökben volt népszerű nézet – szerintük megoldható lenne a volt nagybirtokosok földjeinek visszajuttatása, valamint a földnélküli helyi magyarság „földéhségének" csillapítása, illetve a térség társadalmi feszültségeit is orvosolni lehetne ilyen módon.[219] Céljuk volt, hogy a volt nagybirtokosok számára ingatlanaikat visszajuttassák, akár úgy, hogy *„minden bizonyítás nélkül visszaválthassák azt"*, az időközben kiesett hasznokat pedig a jugoszláv állammal kívánták megtérítetni. Erre azért is minél hamarabb szükség van, hogy a termelés folytonossága biztosítva legyen. A földek visszaváltási jogát illetően a beadvány írói szerint a szerbeket és a zsidókat ez nem illeti meg, az ilyen jellegű földek tulajdonjoga az államra szállna át. Összegezve elmondható, hogy a

[217] Uo.
[218] *„Nem akarunk külön testet képezni az államban."* Uo.
[219] Uo.

Szövetség az eredeti, 1918 előtti földbirtok-viszonyok visszaállítását szerette volna elérni, a nemzeti kontinuitást ilyen módon is kifejezni.

1941. május 11-én Fernbach Péter[220] főispán a bácskai földtulajdonosok nevében juttatta el beadványát a földművelésügyi miniszternek, mely több ponton is hasonlóságot mutat a Bácskaiak Szövetsége által megfogalmazott dokumentummal. Fernbach kiemeli, hogy a jugoszláv agrárreform intézkedéseit elsősorban magyarellenes éllel hajtották végre, megfosztva ezzel a nagy- és középbirtokosokat vezető szerepüktől a térségben. A meghagyott birtokmaximumok sok esetben nem termőföldek voltak, hanem legelők, erdők, esetleg olyan megművelhetetlen területek, melyeket a tulajdonos eladni sem tudott, ennek ellenére az adókat ugyanúgy beszedték a birtokosoktól. Ráadásul – folytatva a gondolatmenetet – volt olyan eset, *„amikor egész családoknak csak egy maximumot hagytak meg”*, mely ellehetetlenítette azok gazdálkodását.[221] Meglátása szerint a szerbek által végrehajtott földreformot a magyar állam *„nem szentesítheti”*, már csak annak magyarellenes mivolta miatt sem. Szemben a Bácskaiak Szövetségének beadványával, nem a nagybirtokok, hanem a középbirtokok visszaállítását javasolják, mivel ez nemzeti és gazdasági szempontból *„az egészséges mezőgazdasági termelés gerincét képezi”*, ezáltal a termelés folytonosságát biztosítanák. Ennek végrehajtására mihamarabb, de legkésőbb az 1941-es év végéig sort kell keríteni, úgy, hogy a telepítések ne akadályozzák meg a földek revízióját. A telepítéssel kapcsolatban az a meglátásuk Fernbachéknak, hogy elsősorban a helyi érdekelteket kell előnyben részesíteni, hisz ők *„22 éven keresztül üldözések és szenvedések árán tartottak ki magyarságuk mellett”*, a többi letelepítendő számára pedig a fennmaradó területek lehetnének felhasználhatóak. Ez azért is lenne célszerű, hogy *„magyar községbe ne telepítsünk magyart magyar ellen”*, így az *„idegenből hozott telepesekre csak a régi tulajdonos és a helybeli lakosság igazságos kielégítése után kerülhet sor.”* Ebben az esetben ellentét mutatkozik e nézőpont és a Kovách Elemér által írott beszámolóban kifejtett vélemény között, amennyiben ott a külföldi magyarok betelepítését szorgalmazták.

Mint az előző fejezetben láthattuk, 1941. július 17-én lépett életbe a két nappal korábbi minisztertanácsi ülésen elfogadott 5280/1941. M.E. rendelet, melynek fejezetünk szempontjából a 9. §-a az egyik legfontosabb pontja: ebben rögzítik a rendelet írói, hogy a jugoszláv időszak alatt kisajátítást szenvedett személyeknek kártalanítás jár, azonban a jugoszláv államtól már kapott bármilyen összegű kártérítést is be kellett vonni ebbe az

[220] Fernbach Péter (1870-1945): politikus, nagybirtokos. Újvidék, majd a német megszállás után Bács-Bodrog vármegye főispánja. Halálnak körülményei nem tisztázottak.
[221] AV-F150-3-13829/1942 – A Bácskaiak Szövetségének beadványa.

összegbe. Bizonyos esetekben – *„akiket a jugoszláv földbirtok-politikai jogszabályok végrehajtása során különösen nagy méltánytalanság ért”* – földjuttatással is lehetett kárpótolni a kisajátítást szenvedett volt tulajdonosokat, melyre az 1. § során említett, a magyar államra szállott ingatlanokat lehetett felhasználni. A kártalanításokról való döntés jogát a földművelésügyi miniszter magának tartotta fenn. A juttatottak által befizetett összegeket a kiépülő magyar közigazgatás – a 10. § alapján – a kisajátítást szenvedettek, illetve a kimozdítottak kártalanítására kívánta fordítani.[222]

A már említett Fernbach-család egy másik tagja, Fernbach Bálint is aktívan részt vett a Délvidék visszacsatolása után a jugoszláv földbirtok-politika minél teljesebb revíziójának követelésében. Egy hónappal az 5280/1941. M.E. rendelet kiadása után, 1941. augusztus 18-án a visszafoglalt Délvidéken található mezőgazdasági birtokok volt tulajdonosai Budapesten értekezletet tartottak, melynek során kollektív elégedetlenségüket fogalmazták meg. Beadványukban – amit csak fél évvel később nyújtottak be a földművelésügyi miniszternek, mely késlekedésnek oka nem ismert – kijelentették: tudják, *„recompenzátiot 20 év szenvedéséért nem kaphatunk, hiszen ezt a szenvedést elszenvedni fajtánk iránt tartozó kötelességünk volt.* […] *hittünk azonban abban, hogy a déli területek visszafoglalása után legalább is egyenjogú tagja leszünk az ezer éves nemzetnek.”*[223] Meglátásuk szerint is a jugoszlávok célja a magyar középbirtokosok megtörése, azok ellehetetlenítése volt, mely tevékenységet sikeresen hajtottak végre a különböző jugoszláv kormányok. A mindenkori magyar kormányok lehetőségeikhez mérten élesen tiltakoztak a jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok jogtipró volta ellen, éppen ezért *„mély megdöbbenéssel töltötte el* […] *azokat, akikkel szemben a jugoszláv földbirtokpolitikai intézkedések* […] *érvényesültek, a m. Kir. Kormány 1941. július 15-én* [kiadott] *5280/1941 M.E. számú rendelete.”*[224] Ennek alapján úgy értékelték, hogy a magyar kormány legitimálta és megerősítette a jugoszlávok minden intézkedését a magyar származású nagy- és középbirtokosokkal szemben, a beadvány folytatásában pedig rámutattak néhány fontosabb tevékenységre, teendőre, melyek végrehajtásával a fennálló – általuk igazságtalannak vélt – állapotok felszámolhatóak, rendezhetőek lennének. Többek között az egyik legfontosabb észrevételükkel egy rendelet kiadását szorgalmazták arra vonatkozóan, hogy a *„leginkább kirívó igazságtalanságok”* megszűnjenek, másrészt pedig a termelés folytonosságát ilyen módon biztosíthassák. Ennek

[222]MNL-OL-K428 a) Kőnyomatos, Napi hírek - Napi tudósítások (1920-1944), 1941. július 16. *A magyar királyi minisztérium 1941. évi 5280. M.E. rendelete a visszafoglalt délvidéki területeken végrehajtott földbirtokrendezéssel kapcsolatos kérdések szabályozásáról.* A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu
[223] MNL-OL-K184-1942-137-174948, 6447. csomó.
[224] Uo.

keretein belül javasolták, hogy a jugoszláv törvények szerint meghagyható legnagyobb területet (521. kat. hold) minden volt birtokos kapja meg, ingatlanai kerüljenek ilyen módon kiegészítésre. Ha ez nem volna kivitelezhető, akkor a volt zsidóbirtokokból lehetne a földvisszajuttatást végrehajtani.[225] Témánk szempontjából fontos, hogyan reflektált a dokumentumra a Földművelésügyi Minisztérium. Meglátásuk szerint a jugoszlávok agrárreformja *„olyan befejezett helyzetet teremtett, hogy az in integrum restitutiót* [jogokba való visszahelyezés – V.B.]*, azaz a régi helyzet visszaállítását a magyar kormány semmiképpen sem tudná megvalósítani.”*[226] Erre azért sem kerülhetett sor, mert időközben a visszacsatolt Bácskába Bukovinából székelyeket telepítettek. A volt birtokosok abból indultak ki, hogy a jugoszlávok jogtalanul hajtották végre a földreformot – ezt cáfolva írták a Földművelésügyi Minisztérium részéről, hogy *„a jugoszláv földbirtok-politikai törvényekben minden földbirtok-politikai tevékenységre volt szabály”*, melyeket rendszerint alkalmaztak is, tehát a jugoszlávok törvényesen jártak el, még akkor is, ha ez történetesen a magyar birtokosok rovására történt. A volt birtokosok kártalanítására abban az esetben volt lehetőség, ha a helybeli földigénylők kielégítése után még maradt kiadható ingatlan és ez a juttatás nemzeti szempontból nem hozta hátrányos helyzetbe a délvidéki magyarságot. Végül megemlítette a jelentés írója, hogy a különösen nagy méltánytalanságot elszenvedett volt középbirtokosok névsorát már elkészítették, erre felvezették a visszajuttatni javasolt föld mennyiségét is.[227] Az ilyen jellegű kimutatásokból rekonstruálhatjuk, hogy a jugoszláv agrárreform revíziója során milyen mennyiségű ingatlan visszajuttatását tartotta lehetségesnek a Földművelésügyi Minisztérium. Az alábbi diagramon ezeket a javaslatokat láthatjuk részletesen:

[225] Uo.
[226] Uo.
[227] MNL-OL-K184-1942-137-174948, 6447. csomó.

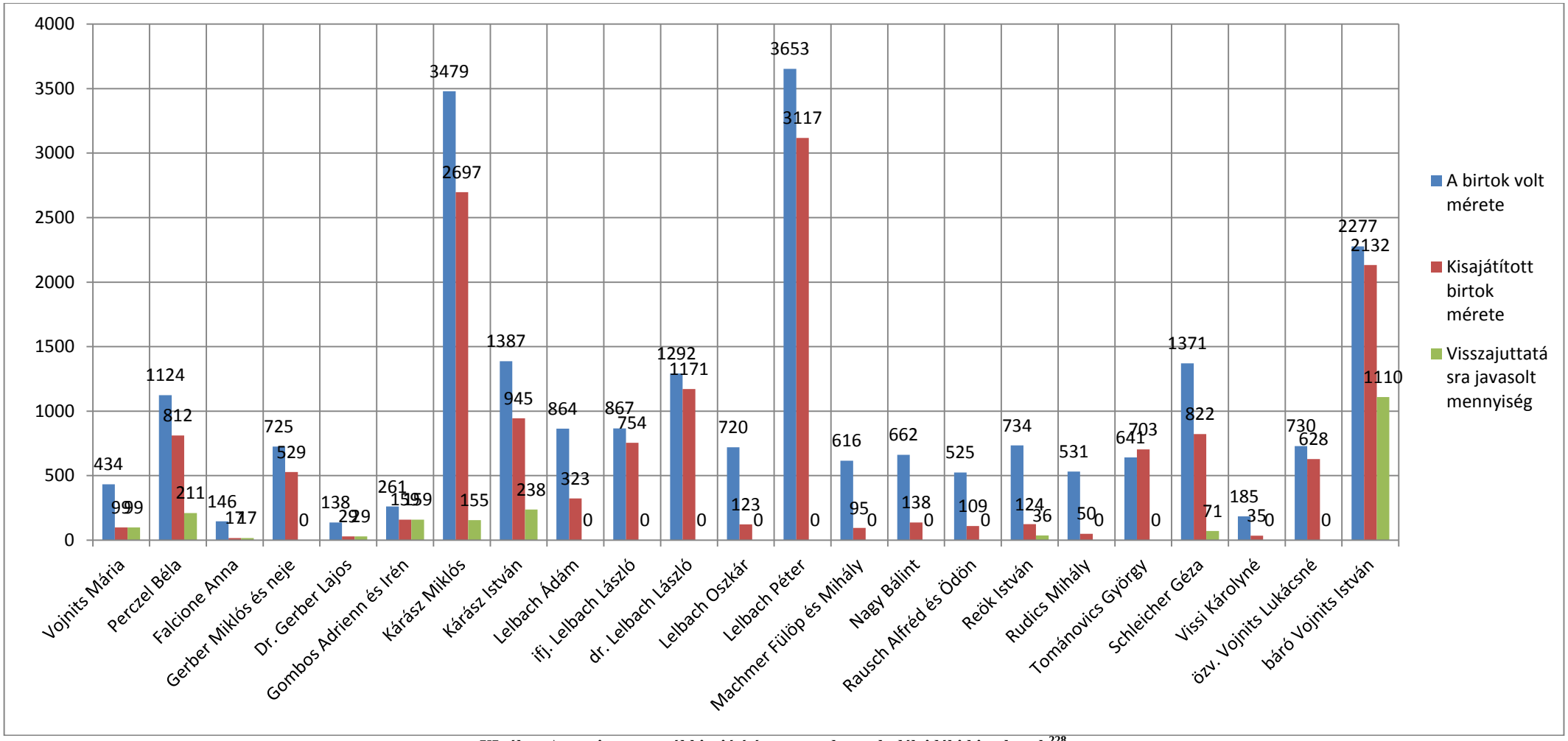

XI. ábra A maximumon túl kisajátítást szenvedett volt délvidéki birtokosok[228]

[228] MNL-OL-K202-A Földművelésügyi Minisztérium Délvidékei Földbirtokpolitikai Kirendeltségének iratai, Vegyes, szám nélküli iratok.

A beadványban szereplő huszonhárom személy közül néhánynak a Kirendeltség nem tett javaslatot birtok visszajuttatására, ezt nullával jelöltem a diagramban. A felsorolás alapján megállapítható, hogy a Lelbach, a Vojnits és a Kárász családok rendelkeztek a legnagyobb birtokokkal, melyeket javarészt a jugoszláv időszakban kisajátították. A birtokosok jelentős része több ingatlannal is rendelkezett a Bácskában, így a kisajátított birtokok mértéke ezek összességére vonatkozik. Abban az esetben, ahol még nem tettek javaslatot a visszajuttatás mennyiségére, a helyszíni bejárás eredményeit várta a Kirendeltség. Adott esetben pedig – *„ha az nemzeti szempontból célszerű, és a helybeli magyar földigénylők érdekeit nem sérti”* – kisebb középbirtokok visszajuttatását is kilátásba helyezték. A visszajuttatásra javasolt birtokok mérete két esetben haladja meg a 300 kat. holdat: Kárász Miklós és Vojnits István esetében, feltehetőleg azért, mert a legnagyobb kárt ők szenvedték el a jugoszláv érában. A többi birtokostól eleve kisebb területet sajátítottak ki a jugoszláv agrárreform során, így azok visszajuttatása is egyszerűbb feladat lehetett a Kirendeltség számára.

Az impériumváltással visszakerült bácskai területek felhasználására tett javaslatok közül a volt birtokosok szerették volna a jugoszláv agrárreform intézkedéseit annulálni, eredeti birtokaikat egy tagban visszaállítani. Érvelésük szerint a jugoszláv állam jogtalanul vette el tőlük birtokaikat, fosztotta meg őket családjuk akár több száz éves ingatlanaitól. Ennek ellenére a Földművelésügyi Minisztérium nem támogatta a visszaigényléseket, sőt, meglátásuk szerint a jugoszláv állam a hozott törvények alapján jogszerűen járt el. Bizonyos mértékű visszajuttatást kilátásba helyeztek, a teljes birtok-visszajuttatást azonban nemzetpolitikai célokból sem támogatták, illetve el kívánták kerülni a helyi magyarság rosszallását.

2.4. A nagy- és középbirtokosok kérelmei

Az alábbiakban néhány konkrét eseten keresztül szemléltetném, hogy a kisajátítást szenvedett volt nagy- és középbirtokosok milyen módon igyekeztek volt birtokaikat visszaszerezni, feltámasztani. Az esetek jelentős részében az állam nem, vagy csak részben támogatta a birtokok visszajuttatását, mely elégedetlenséggel töltötte el a volt birtokosokat, aminek legtöbb esetben hangot is adtak. Marginális esetben sikerült valamennyi birtokot visszaszerezni, erre vonatkozóan is hozok példát. Az ügymenetek általában egységesek voltak: a volt birtokos kérelemmel fordult a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltséghez, ahol az ügyet kivizsgálták ugyan, de a beadványok olyan időben érkeztek be, amikor már a bácskai telepítések lezajlottak, így a Kirendeltség is kész helyzet elé volt állítva. Indoklásképp több esetben is arra hivatkoztak, hogy a helyi magyarság elégedetlenül fogadná, ha a magyar

állam a nagy- és középbirtokosokat részesítené előnyben velük szemben. Az egyes eseteket négy típusba soroltam, kimenetelüket tekintve: földvisszajuttatással végződött esetek, kártalanításra javasolt esetek, haszonbérre történő felterjesztések ügyei, valamint az elutasított igénylések.

Elsőként azokat az ügyeket mutatom be, melyek némi birtok visszajuttatásával fejeződtek be. Perczel Béla[229] 1941. május 31-én beadvánnyal fordult báró Bánffy Dániel földművelésügyi miniszterhez. Azt kifogásolta, hogy a Perczel családnak Szabadka határában található 1124 kat. holdas birtokából a jugoszláv állam által kisajátított 806 kat. holdat nem kapták vissza, mivel azt az impériumváltozás után székely telepítés céljára használta fel a magyar kormány. Kéri, hogy az estet vizsgálja felül a földművelésügyi miniszter, illetve legalább a birtok egy negyed részét adják vissza részére – amennyiben ez nem lehetséges, folytatja, akkor más területen történjen meg kárpótlása. Indoklásában megemlíti, hogy a birtokot még 1914-ben, teljesen szabályos keretek között örökölte, és a tulajdonát *„képezte mindaddig, míg a megszálló szerbek azt minden nemzetközi és magánjogi szabály legflagránsabb lábbal tiprásával”* el nem vették tőle.[230] Meglátása szerint a terület Magyarországhoz történt visszacsatolásával az ingatlanra vonatkozó tulajdonjoga „feléledt”, a dobrovoljácokat a földjéről kitelepítették, így más kezébe nem is kerülhet a birtok. Ha a birtokát elvonnák tőle – melynek értéke becslése szerint 2,5 millió Pengő – olyan mértékű kár érné, melyet nem tudna az állam semmilyen módon sem pótolni.[231] Érzése szerint vele szemben a szerbek még a szokásosnál is igazságtalanabbul jártak el, amennyiben a *„magyarellenes éllel végrehajtott földbirtok-reform során magyar földbirtokosoknak is meghagytak bizonyos, 100-tól 521 kat. holdig terjedő maximumokat /sőt kivételes esetekben ezen túlmenőleg még 200 hold ún. szupermaximumot is/, tőlem az utolsó négyszögölig mindent elvettek.”*[232] Mivel a szerbektől sem kártalanítást, sem haszonbért nem kapott, így a Nemzetközi Vegyes Döntőbizottsághoz fordult ügyével: az 1932. szeptember 30-i, párizsi ítélet alapján a kamatokkal együtt 2 386 921 Pengő illette meg, melyet azonban csak részben teljesített a bázeli székhelyű Nemzetközi Fizetések Bankja.[233]

Perczel élesen bírálta a magyar állam tevékenységét, véleménye szerint a magyar kormány *„a szerbek által teremtett ezen igazságtalan helyzetet használja fel […] hogy ezen az*

[229]Bonyhádi Perczel Béla (1884-1945): Politikus, Tolna megyefőispánja 1931 és 1933 között. A Hitler-ellenes „Hűséggel a Hazáért” mozgalom elnöke. A náci megszállás során többször letartoztatták, internálták.
[230] MNL OL FM K184-6925-137-538379.
[231] Uo.
[232] Uo.
[233] Uo.

alapon rendeztessenek a földbirtokkérdések, és ezzel a szerbek által elkövetett igazságtalanságokat a magyar állam mintegy legalizálja."[234]

Az ügy 1941-ben nem zárult le, a következő év tavaszán újabb beadvány érkezett a földművelésügyi miniszterhez Perczeltől. Ebben rávilágít néhány olyan momentumra, mely az előző évi beadványából kimaradt. Eszerint 1919-ben birtoka egy részét, 312 kat. holdat eladta, az adásvételi szerződés teljesen szabályos módon lett megkötve, melyet a jugoszláv állam is elismert, mivel az elidegenítési tilalom a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban csak 1920. január 7-én lépett életbe. Azonban a későbbi jugoszláv agrártörvények visszaható erővel bírtak, így az eladott 312 kat. holdat levonták a tulajdonosnak meghagyható maximumból, melynek következtében Perczelt mindössze mintegy 200-300 kat. holdas terület illetné meg. Véleménye szerint *„ezen eljárás olyan jogi absurdum, mely talán érthető volt a jugoszlávoknál, kik földbirtokreformjukat tisztára magyarellenes éllel hozták meg és hajtották végre, és ennél az a 'csekélység', hogy céljaik elérése végett kénytelenek voltak törvényeiket visszaható erővel meghozni, az ő balkáni ízű jogalkotásukat nem alterálta."* A már előzőekben idézett meglátásával cseng egybe az a mondata, melyben kijelenti: *„teljesen elképzelhetetlen, hogy a magyar királyi kormány ezen álláspontot átvegye és ezzel* [...] *saját kezével döfje a magyar földbirtokosok testébe azt a fegyvert, melyet a jugoszlávok az ottani magyarság tönkretétele végett kiagyaltak."*[235] A rendelkezésünkre álló dokumentumok alapján az alábbi képet rekonstruálhatjuk:

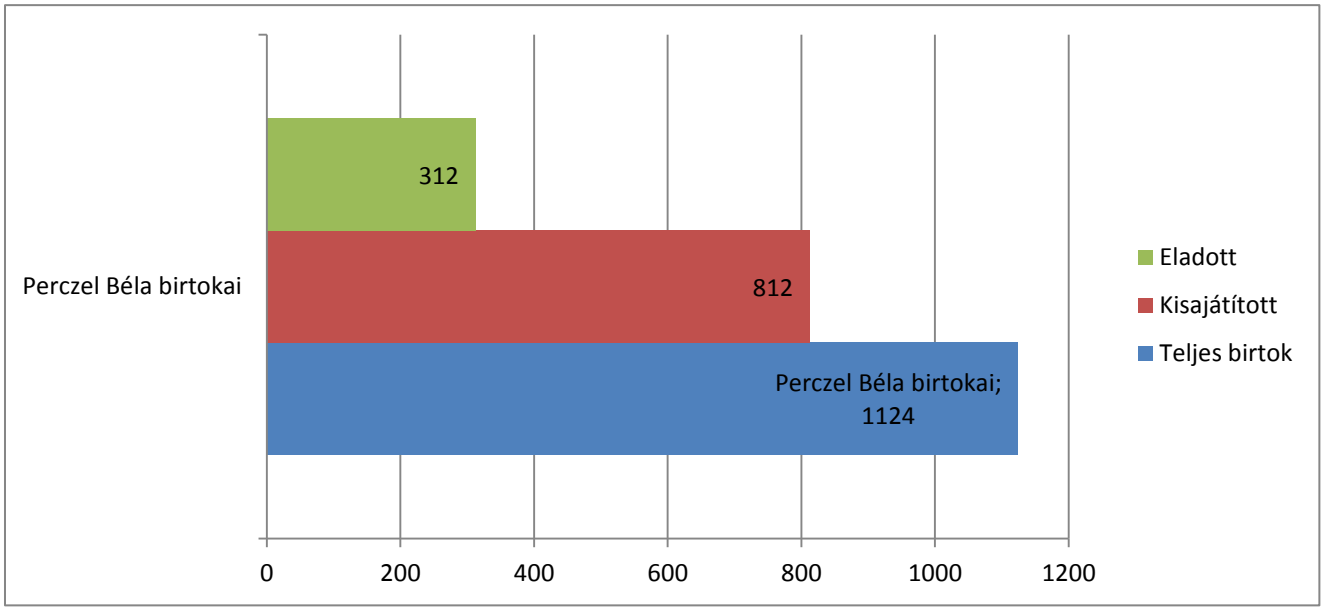

XII. ábra Perczel Béla birtokai (kat. hold)[236]

[234] Uo.
[235] AV-F150-6-3264/1941 – Perczel Béla ügye 82. doboz.
[236] Uo.

Perczel Béla 1124 kat. hold nagyságú szabadkai birtokából a jugoszláv kormány 812 kat. holdat kisajátított, majd pedig a maradék 312 kat. holdat eladta. Az impériumváltás után a jugoszláv állam kezelésébe vont 812 kat. hold került 1941 áprilisa után a magyar kormány kezelésébe, ahová székelyeket telepítettek le. Végül a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség 300 kat. hold, a Délvidéki Földbirtokrendezési Tanács 211 kat. hold földterület visszajuttatását javasolta Perczel Béla javára.[237] Az ügyirat záró dokumentuma témánk szempontjából precedens értékű: ebben dr. Nagy Iván, a Délvidéki Földbirtokrendezési Tanács elnöke javaslatot tesz, hogy a fentebb említett, és törvénytelenség miatt visszajuttatott 211 kat. hold ingatlant egészítsék ki 350 kat. holdra. Az így visszajuttatott plusz 139 kat. holdat méltánytalanság címén kapta vissza Perczel. Ez az eset egyike azoknak, melynek végeredménye bizonyos mennyiségű föld visszajuttatásával végződött.[238]

Hasonló Frick Pál torzsai (Savino Selo) lakos esete, még ha nem is az eredeti területén került sor birtok-visszajuttatásra. Frick Újverbász (Vrbas) községben 124 kat. hold 363 négyszögöl földet birtokolt, melyet a jugoszláv állam elvett tőle, majd dobrovoljácoknak és helyi szerbeknek osztott ki.[239] Ráadásul, olvashatjuk beadványában, földjeit az 1920-as évben bevetette, megművelte azokat, s miután végzett a munkával, akkor vették el tőle a birtokát. 1921-ben visszakapta ugyan területeit, de 1922 tavaszán ugyanaz procedúra ismétlődött meg. Ebben az esetben földek elvételének indoka az volt, hogy Frick az újverbászi birtoka mellett Versecen is rendelkezett olyan mennyiségű területtel, melyekkel együtt az ún. szupermaximumot (521 kat. hold) meghaladta tulajdona.[240] Ez azonban nem volt helytálló, ugyanis a verseci birtokát kénytelen volt már eladni.[241] Sikerült elérnie 1924-ben, hogy a jugoszláv állam földjei visszaadását rendelte el, amit azonban a helyi hatóságok nem ismertek el. Végül – a megnövekedett adóterhek miatt – elkeseredettségében 1925. május 14-én éjfélkor feleségével elhagyták addigi lakhelyüket, és Magyarországra, a Kiskunhalas melletti Pirtóra költöztek át, gyermekeiket követve.[242] A Kúlai járás gazdasági felügyelője 1941. november 19-én azt válaszolta, hogy a földeket a katonai közigazgatás időszaka során 1941. szeptember 30-ig a megbízható helyi szerbeknek haszonbérbe adták ki, a területre költöztetett dobrovoljácokat pedig kitelepítették. A földeket haszonbérlő személyek 1941. október 1-ig a szükséges összeget maradéktalanul megfizették, majd hozzátette, hogy *„kérelmezőtől a szerb uralom a fenti ingatlant igazságtalan úton, jogtalan rendelkezések folytán kíméletlenül*

[237] MNL-OL-FM-K202-A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség Iratai - Vegyes, számnélküli iratok.
[238] AV-F150-6-13113/1942 – Perczel Béla ügye 83. doboz.
[239] Az 1910-es Gazdacímtárban 110 kat. hold föld van feltüntetve.
[240] Az 1910-es Gazdacímtárban nem szerepel ilyen néven versec-i birtokos.
[241] AV F150-60421/1944 – Frick Pál ügye 59. d.
[242] Uo.

elvette, nevezettet kijátszotta", tehát a kártérítésért való folyamodása jogos. Földjeinek visszajuttatását ennek ellenére nem szorgalmazta, ugyanis a helyi haszonbérlők *„nagy odaadással láttak neki az őszi munkáknak",* a földek elvétele visszavetné a munkálatokat. Frick kártérítésére meglátása szerint egyrészt pénzbeli lehetőség, másrészt pedig az ún. zsidó birtokok kiadása mutatkozott. A Kirendeltség ez utóbbi megoldást választotta: Bogyán (Bođani) község határában mintegy 200 kat. holdnyi földet biztosítottak számára. Frick a felajánlott földet elfogadta, de erre már 1944 augusztusában került sor – a háború utáni időszakra vonatkozóan nem áll rendelkezésre információ a birtokos sorsát illetően.[243]

A harmadik eset, melyet be kívánok mutatni, a horgosi Kárász[244] családhoz fűződik. 1941. július 19-én a Kárász uradalom intézősége – Kárász István és Kárász Miklós birtokaival kapcsolatban – beadványt intézett a zentai járási katonai parancsnoksághoz. A beadványban kártérítési igényüket fejezték ki, melyek két összetevőből: a jugoszláv kormányzat intézkedései által felmerült igazságtalanságokból, illetve a Délvidék visszacsatolása során a katonák által okozott károkból álltak. Az előbbi esetre vonatkozóan kifejtették, hogy a *„károk egyrészt az agrárreformmal keletkeztek, másrészt a birtokoknak jugoszláv zárlat alá helyezéséből"* erednek, melynek következtében a tulajdonosok a jugoszláv állammal szemben 1925-ben pert indítottak.[245] A jugoszláv kormány 1919. november 6-tól 1927. április 3-ig zárlat alá vonta a tulajdonosok teljes birtokait, hivatkozva arra, hogy a tulajdonosok „ellenséges állampolgárok." A későbbiek folyamán a zárlatot részlegesen feloldották, de a birtokosokat jövedelmeiktől megfosztották, *„ráadásul nagy összegű adósságok, adóhátralékok hagyattak vissza a tulajdonosok terhére."*[246]1942. február 26-án ifj. Kárász Imre intézett beadványt Bánffy Dánielhez, melyben kéri *„boldogult horgosi Kárász Miklós örökösei nevében […] Horgos községben fekvő, a szerb agrárreform végrehajtása által kisajátított 2697 katasztrális hold 1060 négyszögöl kiterjedésű"* ingatlanuk haszonbéreinek folyósítását.[247] A fentebb már említett perben a hágai Magyar–Jugoszláv Vegyes Döntőbíróság[248] hozott ítéletet, melynek értelmében *„1923. október 1-től számítva évi 116*

---

[243] *„Nekem – ami érthető is – a sajátom fekvésénél és már érzelmi okoknál fogva is drágább, értékesebb mint az árvíznek is kitett, az Úristen háta mögötti bogyáni rétben annak négyszerese."* AV-F150-3-60421/1944. Frick Pál ügye 59. d.

[244] A család a horgosi területeket még Mária Terézia idején kapta királyi adományként. 1848 után a családi birtok mintegy 15000 kat. holdat tett ki, mely terület fele a XIX. század végén a községre szállt. Az első világháború előtt és alatt a megmaradt 7500 kat. hold területből Kárász István és Miklós a helyi lakosságnak parcellázott 400 kat. hold szőlőt, illetve a legszegényebb helyi lakosoknak kisbérleteket alakított ki.

[245] MNL-OL-FM-K184-1942-137-176307. – A Kárász család ügye.

[246] Uo.

[247] Uo.

[248] Az 1931. évi XI. törvénycikk a trianoni szerződésből folyó kötelezettségekre vonatkozó egyezmények becikkelyezéséről szól, s ennek a II. számú egyezménye tartalmazza a földreformokra és Vegyes

366 arany korona" illeti meg a tulajdonosokat, mint kártalanítás. Ennek mindössze töredékét – 34203 arany koronát – kapták meg, hozzáteszi Kárász Imre, hogy *„az elvont jövedelmeket 1941. április 15-ig, vagyis a felszabadulásunk időpontjáig* […] *a szerb állam tartozásának tekintjük."*[249]Az április 15 utáni időszakban az agrárföldeket a helybéli magyaroknak adták ki haszonbérbe, mely *„a horgosi lakosság közismert fizetőkészsége és fizetőképessége folytán azóta is csekély hiánnyal már befolyt."* Kárász beadványának tényleges indoka, hogy *„az 5280/1941 M.E. rendelet* […] *kimondja a kisajátítást szenvedőknek a megváltási árra való jogát."* Majd így folytatja: *„kérelmem előterjesztésében megerősít az a tény is, hogy az anyaországbeli földreform végrehajtása során ugyancsak megkapták a megváltást szenvedő birtokosok a megváltásra került ingatlanaik haszonbérét."*[250]A földművelésügyi miniszter elé végül olyan javaslatot terjesztettek fel, melyben *„a délvidéki földbirtokrendezés során a jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok alapján kisajátított ingatlanokból Kárász Miklós örökösei 150 kat. hold, míg Kárász István örökösei 113 kat. hold kiterjedésű ingatlan visszajuttatásával kárpótoltassanak",* tehát a Kirendeltség számukra is némi területet visszajuttatott.[251]

Amint láthattuk a Fernbach család javaslatának esetében is, az 5280/1941 M.E. rendelet határozott az esetleges kártalanítás lehetőségéről a volt tulajdonosok számára. A rendelet 9.§ első pontja szerint a *„kisajátítást szenvedetteknek a fedezet mértékéhez képest megfelelő kártalanítás jár."* A kártalanítás mértékéről a földművelésügyi és a pénzügyminiszter döntött, rendeleti úton.[252] Őrgróf Pallavicini Sándorné, született Schönborn Mária 1942. március 22-én kártérítési kérelmet nyújtott be a Földművelésügyi Minisztériumhoz és a jugoszláv időszak alatt elszenvedett károk miatt. A családnak Futak (Futog) község határában volt 9933 kat. hold földje, melyből a legtermékenyebb mintegy 6115 kat. holdat a jugoszláv állam – a területen található gazdasági épületekkel egyetemben – kisajátította. Ennek ellenére a jugoszlávok a teljes birtokra beszedték tőle az adót, mely összesen mintegy 14 millió dinárt tett ki. A felmerülő költségeket csak úgy tudta fedezni az őrgrófné, hogy a még meghagyott birtokait *„nevetséges áron eladja."* A Bácska

---

Döntőbíróságokra vonatkozó kérdések rendezését. Forrás: https://1000ev.hu/index.php?a=3&param=7870 illetve A. Sajti Enikő: *A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása, Jugoszláviában 1945 után*. In: A. Sajti Enikő, Juhász József, Molnár Tibor: *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945-1955).* K.n., Zenta – Szeged, 2013. 154.

[249] MNL-OL-FM-K184-1942-137-176307. – A Kárász család ügye.

[250] Uo.

[251] Uo.

[252] MNL OL, K27, Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek, 1941. július 15. Forrás: http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944 Hozzáférés ideje: 2017. 04. 26.

Magyarországhoz történő visszatérésével bízik abban, hogy kártérítése lehetséges lesz.[253] A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség az őrgrófné nyugdíjának biztosítására három, egy évre haszonbérbe adható ingatlant jelölt ki a Futak határában, melyeket azonban nem fogadott el, ugyanis azok nem egy tagban feküdtek, ami nehezítette volna a haszonbérbeadást. *„Ennek alapján őrgróf Pallavicini Sándorné a kirendeltségtől azt kérte, hogy ő kereshessen valahol megfelelő, a kirendeltség hatáskörébe tartozó ingatlant.”*1944-ben Horthyvára székely telep közelében szerette volna az ingatlanra vonatkozó jogát érvényesíteni, itt azonban nem volt már kiadható föld, tehát Pallavicini őrgrófné kártalanítása sikertelen maradt.[254] A volt birtokosok közül többen is anyagi gondokkal küzdöttek a jugoszláv időszak intézkedései miatt, ezért kérvényeikben a volt birtokaik részben vagy egészben történő eladására kértek engedélyt a Kirendeltségtől. Özvegy gróf Széchenyi Emilnétől és családjától mintegy 10 000 kat. hold földet sajátítottak ki vajszkai és bogyáni birtokaikból, melynek következtében a család anyagilag tönkrement. 1943. október elsejével a birtokból 794 kat. holdat visszakaptak, ezt azonban azzal a kötelezettséggel terhelte meg a magyar állam, hogy a birtokbavétel előtt kötelező volt a korábbi tulajdonosokat kártalanítani a birtokra épített ingatlanok után. ”*Ez épületek* – írja özv. Széchenyiné 1943. november 22-i kérelmében – *azonban kizárólag kis tanyák, illetve laképületek, tehát számomra semmiféle értéket nem képeznek”*, ellenben a gazdálkodáshoz szükséges épületek teljesen hiányoznak, utalva erre a területre telepített dobrovoljácok gazdasági szakértelmére. Meglátása szerint a földek visszajuttatása *„teljesen illuzórikus”*, mivel anyagi lehetőségek híján sem a kártalanítást, sem a szükséges beruházásokat nem tudja elvégezni. A föld azonban, melyet visszajuttattak számára, meglehetősen értékes, ugyanis holdanként 8 000 Pengőt ér, így összesen mintegy 6 000 000 Pengőre tehetne szert eladás útján, mellyel minden anyagi nehézsége megoldódna családjának, s az ingatlanok így segíthetnének számára a legtöbbet – emiatt fordult kérelemmel egyenesen Horthy Miklós kormányzóhoz.[255] A válaszra mindössze 11 napot, 1943. december 3-ig kellett várnia a Széchenyi családnak. A kabinetiroda főnökének átirata szerint kártalanítás a különösen nagy méltánytalanságot szenvedetteket illette meg, melyet elsősorban az államra szállott ingatlanokból lehetett végrehajtani. Ezzel az a Délvidéken kiépülő magyar közigazgatás célja, hogy *„az arra érdemes földbirtokos családok az illető vidéken a megszállás előtti szerepüket legalábbis bizonyos mértékig betölthessék, nemzetpolitikai és szociális feladataikat pedig maradéktalanul elláthassák.”* Aki erre a

[253] MNL OL FM K184-137-270148-1943 6927. csomó – Őrgróf Pallavicini Sándorné ügye.
[254] Uo.
[255] MNL OL FM K184-137-591793-1943 6927. csomó – Gróf Széchenyi Emilné ügye.

feladatra nem alkalmas, vagy nem szeretne ilyen szerepet betölteni a Magyarországhoz visszacsatolt területeken, *„kártalanítás címén ingatlanjuttatásban nem részesül”* – így csak pénzbeli juttatás illeti meg. Rátérve Széchenyiék esetére rámutat: egyrészt az ingatlan juttatási árát még nem állapították meg, másrészt pedig az ingatlan műszaki kijelölése sem történt meg, így az eladási engedély megadására ezek miatt sincs lehetőség. Harmadrészt azért is problémás egy ilyen engedély megadása, mert *„precedensül szolgálna a többi ingatlanjuttatásban részesült”* birtokos számára is, s ezzel a fentebb említett nemzetpolitikai és szociálpolitikai célokat gyengítenék jelentősen. Ha az eladáshoz nem is, de ahhoz hozzájárult a kabinetiroda főnöke, hogy a család *„a birtokot átmenetileg rövidebb időre* – egy-két évre – *haszonbérletbe adhassa”*, ezzel is lehetővé téve a birtokkal járó kiadások fedezését.[256] A fenti két esetben a kártalanítás sem anyagi, sem haszonbérleti formában nem történt meg, a volt tulajdonosok nem tudták érvényesíteni igényüket egykor volt birtokaikra.

A volt birtokosok Kirendeltséghez beérkező kérelmeinek jelentős részét elutasították. Az 5280/1941. M.E. rendelet kijelölte a szervezet mozgásterét, irányvonalát, melytől a jogszabályi háttérnek köszönhetően nem lehetett eltérni, annak ellenére sem, hogy bizonyos esetekben éppen a volt tulajdonos ajánlotta fel birtokait telepítési célokra. A Geyer-család beadványa 1941 júniusában érkezett be a Kirendeltséghez. A dokumentumban szokatlan módon részletesen bemutatják a család múltját, illetve azt, hogy miképpen vesztették el birtokaikat. Érvelésük során kitértek arra, hogy a család 1700 körül költözött a Bácskába – ahogy írják, a török kiűzése utáni időszakban – és *„garast garasra téve szerezték vagyonukat.”*[257] Hosszú évek alatt több földet is tudtak vásárolni a vidéken, melyeket fáradságos munkával tudtak termővé tenni. Eredményeiket, vélik, mi sem bizonyítja jobban, hogy a gödöllői királyi uradalom állatszükségletét ők biztosították. A korszak politikai beállítottságára jellemzően kiemelik, hogy *„színtiszta keresztyén család […] zsidó soha nem fordult elő”* náluk, ezzel is alátámasztva nemzethűségüket. Lehetőségeikhez képest mindig igyekeztek a közjónak is eleget tenni, így Cservenkán például a német ajkú oktatás mellé saját költségen magyar nyelvű tanárokat is szerződtettek, majd pedig az első világháború idején egy 100 ágyas katonai kórházat is létesítettek ugyanitt. 1919-től kezdve csekély kárpótlás fejében vették el földjeiket, gazdasági felszereléseiket, de még a vetőmagokat is. Ennek ellenére a közterheket és adókat a földek után egészen 1923 júniusáig a volt tulajdonosoknak kellett megfizetniük, mely eljárás törvénytelennek volt minősíthető. Geyer Péternek Cservenka községben 2635 kat. hold 480 négyszögöl földje volt, melyből 2078 kat. hold 1054

[256] Uo.
[257] AV F150 6-2388/1941 – A Geyer család ügye, 82. doboz.

négyszögölet sajátított ki a Jugoszláv állam agrárcélokra, Geyer Henriknek pedig Cservenkán, Kulán és Topolyán összesen 3288 kat. hold 318 négyszögöl földje volt, melyből hasonló célokra 2612 kat. hold 1079 négyszögölet vettek el.[258]

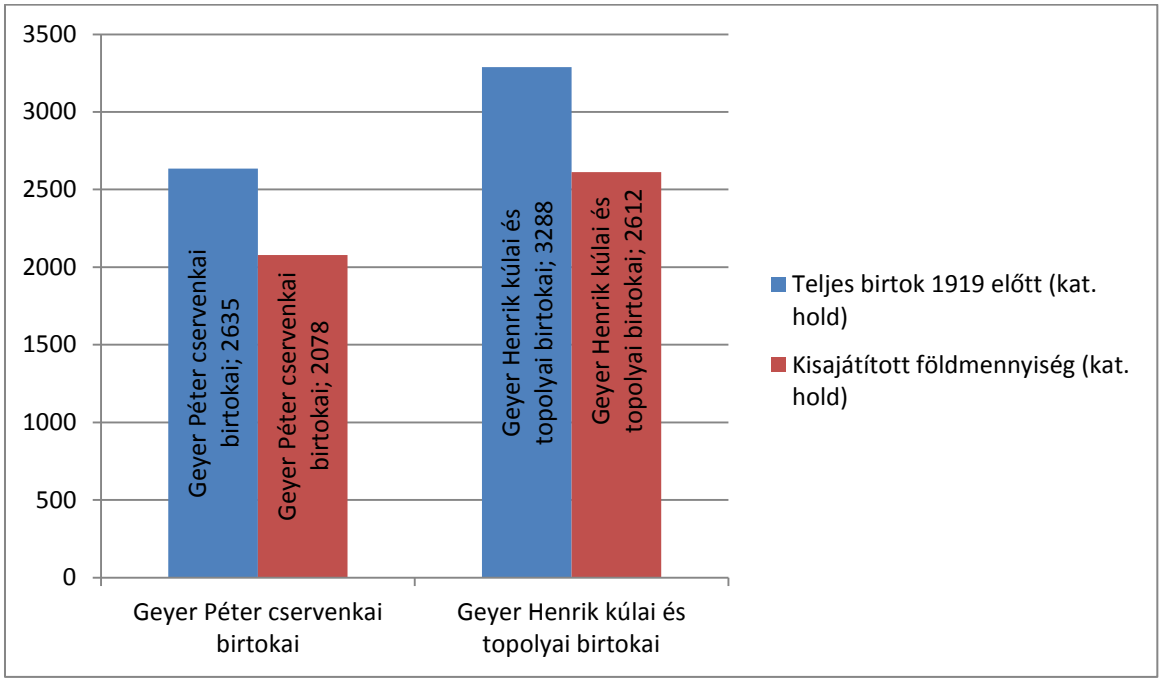

XIII. ábra A Geyer család birtokai (1919 előtt, illetve a kisajátítások után)[259]

Az eddig megismert gyakorlattól eltérően azonban a Geyer család a földek visszaigénylését nem egyéni céljaik megvalósítására kívánta fordítani – *„átérezvén* – szól a beadvány – *hazánk déli végein nemzeti szempontokból kívánatos telepítési akció szükségességét* […] *a jugoszláv agrárreform által elrabolt földjeink birtokba helyezésével egyidejűleg telepítési célokra ellenszolgáltatás nélkül(!) tetemes vagyont kitevő egészséges jó földet kívánunk juttatni.”*[260] Tehát a Geyer család önkéntesen ajánlotta volna fel birtokaik visszajuttatása után annak jelentős részét telepítési, juttatási célokra. Ezen a ponton kell, hogy megjegyezzem azonban: ez a nemes cselekedet hiábavaló volt, ugyanis az 5280/1941. M.E. rendelet szerint a volt birtokok nem kerültek vissza volt tulajdonosaik birtokába, így felajánlásuk mondhatni okafogyottá vált.[261] A földek visszajuttatását mindemellett a Kirendeltség sem javasolta, igényüket kategorikusan elutasította.

Hasonlóan járt el a Kirendeltség Lelbach Krisztina esetében is. A kúlai járásban, Cservenka községben a család jelentős birtokokkal rendelkezett, melyek közül 411 kat. holdat meglátása szerint azért vettek el, mert nagyapja optált Magyarország javára. Az ügyiratban a

[258] Uo.
[259] AV F150 6-2388/1941 – A Geyer család ügye, 82. doboz.
[260] Uo.
[261] Uo.

második dokumentum édesapja beadványa, melyben 408 kat. hold földet említ meg, illetve leírja birtokának 1918 utáni történetét. Eszerint optálása után a belgrádi igazságügy-miniszter zárlat alá vette birtokait, melyet ezután teljesen kifosztottak, s csak ilyen formában kapott vissza valamennyit belőle 1928-ban. A család bajsai földjeit sem tudta visszaszerezni, ugyanis a terület Magyarországhoz történő visszacsatolása után azokat – mintegy 633 kat. holdat – a székelyek számára biztosították, itt jött létre Istenhozott székelytelep. Ennek eredményeképp nem lehetett a volt birtokosokat földdel kártalanítani, a bérbeadási adatok szerint a község határában *„összesen 1426 hold tartozik a Földbirtokpolitikai Kirendeltség hatáskörébe, erre a területre azonban 402 helybeli igénylő van."* Emiatt a kérelmet nem teljesítették, mert *„a magyar igénylőkkel és a kis emberekkel lehetetlen lenne megértetni esetleges földvisszaadási ügyet, hiszen a szerb példát látva türelmetlenül várják, hogy munkalehetőséghez, földhöz és emberi élethez jussanak."*[262] 1942. április 16-án a topolyai járásbíró mindkét beadványt elutasította. Végül fejezet zárásaként utalnék még egy esetre, melynek során szerb származású személy próbált kártérítési igénnyel a Kirendeltséghez fordulni. Belgrád volt főpolgármesterének, Jevrem Tomićnak[263] a birtoka az impériumváltás következtében a katonai közigazgatás fennhatósága alá került. Bolla Lajos belgrádi főkonzul azért, mert *„folyamodó a magyar-jugoszláv közeledés egyik előharcosa volt"*[264] valamint *„budapesti hivatalos látogatása alkalmával Kormányzó Úr Ő Főméltósága kihallgatáson fogadta, és a Magyar Érdemrend nagykeresztjével tüntette ki*"[265], Tomić beadványát támogatta, a birtokok felszabadítását és szabad kezelésbe való átadását javasolta. Ennek ellenére a Kirendeltség a kérvényt 1941. december 12-én elutasította, arra hivatkozva, hogy *„az 5280/1941. M.E. rendelet értelmében* […] *ingatlanával, miután agrárerededtű, a magyar államra szállott* […] *a birtok visszaadásáról szó nem lehet, mert az ellenkezik az 5280/1941. M.E. rendelet előírásával."*[266] Ráadásul, érveltek, tekintve, hogy Tomić szerb származású személy volt, a magyar birtokosok ellenérzését váltotta volna ki, ha birtokait visszakapta volna.

A fenti példák alapján kijelenthető: a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség az 5280/1941. M.E. rendelet alapján csak a legszélsőségesebb esetekben biztosított a volt délvidéki birtokosok számára visszajuttatást egykoron volt birtokaikból. Általánosabb volt az a gyakorlat, hogy a kártalanításokat pénzben fizette meg a Kirendeltség, de ezeket is csak alapos kivizsgálás után tette meg. A volt délvidéki birtokosok – mint láthattuk – nem ilyen

[262] AV F150-6-39/1941 – A Lelbach család ügye 81. doboz
[263] 1940. június 20. és 1941. április 12. között volt Belgrád város főpolgármestere.
[264] AV F150 3-908/1941 59. d. – Jevrem Tomić ügye.
[265] Uo.
[266] Uo.

revízióra számítottak: a legoptimálisabb esetekben is csak birtokaik egy részét kapták vissza, illetve részleges anyagi kárpótlásban részesülhettek, amit a jogi keretek biztosítottak számukra. Az 5280/1941. M.E. rendelet 9.§-a, rögzíti, hogy *„a kisajátítást szenvedetteknek a fedezet mértékéhez képest megfelelő kártalanítás jár.”*[267] Általánosabb volt, hogy a volt tulajdonosokat haszonbérlethez juttatták, adott esetben volt birtokaik egy részéből, adott esetben pedig a visszacsatolt területek más vidékein. A földek haszonbérbe adása, s ezáltal a termelés folytonosságának biztosítása elsősorban nemzetpolitikai érdek volt, így ennek a folyamatnak az elindításával nem késlekedtek a délvidéki magyar közigazgatás kiépítői, már a rendszeres katonai közigazgatás idején megkezdték a birtokok kiadását. A kártalanítandók körét nem tágították, ugyanis ez veszélyeztette volna a földbirtok-politikai célok megvalósítását – a térség nemzetiségi képének javítását. Tehát a magyar kormánynak nem volt célja a nagybirtokok visszaállítása, sokkal inkább a haszonbérletek létesítését támogatták a visszacsatolt délvidéki területeken, melynek okai két területen ragadhatóak meg: egyrészt a nemzetpolitikai szempont miatt a helyi magyarokat, illetve a telepeseket igyekeztek erősíteni a térségben, másrészt pedig – ahogy arra már tettem utalást az előzőekben – háborús időszakban a termelés folytonosságának biztosítása volt a cél.

3. Haszonbérbeadások a visszacsatolt területeken

Az alábbiakban a fentebb már említett haszonbérbeadások rendszerét, illetve annak jogi hátterét kívánom bemutatni. A volt délvidéki birtokosok közül többen is csak ilyen formában kaphattak kártérítést a jugoszláv időszakban elszenvedett vélt és valós igazságtalanságokért. A jogi keretek felvázolása után az egyes településeken végrehajtott haszonbérbeadási tevékenységről szeretnék képet adni, négy nagyobb témakörön keresztül: először a haszonbérbeadások kivitelezésének nehézségeit mutatom be, ezután a haszonbérbeadás folyamata során felmerült visszaélésekre kívánok rávilágítani. Végül a haszonbérek folytonossága, és a haszonbérek kapcsán felmerült panaszok, kérelmek bemutatása következik. Azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy az egyes falvakban, községekben, városokban milyen módon hajtották végre a bérbeadásokat? Milyen birtokokat vehettek haszonbérbe a folyamodók? Kik kaphattak haszonbérletet?

A haszonbérbeadások jogi kereteit az a rendelet szabályozta, melyet 1941. július 7-én adott ki Novákovits Béla, a déli hadsereg katonai közigazgatás parancsnoka. A rendeletet a Magyarországhoz visszacsatolt Délvidékre vonatkozóan *„a jugoszláv földreform során*

[267] *A magyar királyi minisztérium 1941. évi 5280. M.E. rendelete…* id. rendelet 9. §.

igénybevett, de a folyó gazdasági év folyamán földbirtokpolitikai célra ki nem osztható ingatlanokon a termelés zavartalan biztosítása érdekében" adták ki. A rendelet első pontja értelmében a visszatért délvidéki területeken a földreform alá nem tartozó földeket – amennyiben a volt tulajdonos nem jelentkezik tulajdonjogának érvényesítésére, „felélesztésére" – az 1941/1942-es gazdasági évre[268] *„arra érdemes magyar földmíveseknek"* kellett haszonbérbe adni. Abban az esetben, ha már eddig is ebbe a kategóriába tartozó személyek művelték a földeket, a haszonbérleti szerződést 1942. szeptember 30-ig kellett meghosszabbítani velük.[269] A második pontban ragadhatjuk meg leginkább, hogy a földek haszonbérbeadása, illetve a bérlők meghagyása mennyire volt fontos a magyar kormány számára gazdaságpolitikai szempontból. Ennek értelmében a jugoszláv földreform során a dobrovoljácoknak, optánsoknak juttatott földekről további intézkedésig nem kellett kimozdítani az illetőket a gazdasági év végéig – legyen az akár olyan személy, aki 1918. október 31 után költözött a térségbe.[270] A rendelet értelmében így 1942 szeptemberéig lakhelyükön maradhattak ezek a személyek, csakúgy, mint az őslakos szerbek. Ellenben ha a földet haszonbérbe adták ki még az impériumváltás előtt, akkor a haszonbérösszegre nem tarthatott igényt a föld volt kedvezményezettje, az a magyar államot illette meg. A gazdátlanul hagyott földeket a magyar hatóságok rendelkezése alá vonták, a termést pedig közmunkaszolgálattal takarították be. A haszonbér összegének megállapításánál – az államkincstár érdekeit szem előtt tartva – figyelembe kellett venni a kiadott föld minőségét, valamint azt, hogyha a haszonbérbe vett ingatlan időközben földbirtok-politikai célra lett volna kiadva, a haszonbérbe vevőt méltányos kártalanításban részesítsék, melynek esetében a vetőmag értéke és a befektetett munka volt figyelembeveendő.[271] A haszonbérösszeget két részletben kellett a bérlőknek megfizetniük: az első részletet 1941. október elsején, a haszonbér kezdetén, míg a második részlet befizetésére a gabona betakarítása után *„de legkésőbb 1942. augusztus 31-ig"* kellett sort keríteni.[272] A haszonbérleti szerződéseket minden esetben a települések elöljárósága kötötte meg, a befizetett haszonbérösszegekről pedig nyilvántartást voltak kötelesek vezetni. A haszonbérletet átruházni csak engedéllyel lehetett, halál esetén pedig a jogutódra szállt át. A szerződéseket a helyi elöljáróság, a helyi gazdasági felügyelő, a zárt székely telepeken a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő

[268] Az 1941/1942-es gazdasági év időtartamát 1941. október 1-től 1942. szeptember 30-ig határozták meg.
[269] AV F150 5-723/ 1941 67. doboz. Novakovits Béla rendelete a haszonbérleti szerződésekre vonatkozóan.
[270] Uo.
[271] Uo.
[272] Uo.

Kormánybiztosság jelenlétében kötötték meg, minden esetben két példányban, melyből az egyik az elöljáróságé, a másik pedig a haszonbérbevevőé volt.

3.1. Nehézségek és visszaélések a haszonbérbeadások kapcsán

Az egyes települések elöljáróságai a haszonbérleti tájékoztatókat, a haszonbérösszegek beérkezésének összeírásait csak 1941 szeptemberétől kezdték el benyújtani a Kirendeltségnek. Több településen a termelés folytonosságának biztosítása érdekében az impériumváltás után a már haszonbérben található személyeket – amennyiben nemzethűség szempontjából nem voltak kifogásolhatóak – meghagyták bérletükben. A gazdasági év során több olyan nehézséggel is szembe kellett nézniük a bérlőknek, melyekkel előzetesen nem számoltak. Több településen – például Béreg (Bački Breg) – a búza haszonbérösszegét teljesen ki tudták fizetni a bérlők, a kukorica esetében azonban nehézségek támadtak, ugyanis annak az érése 1941-ben sokkal lassabban történt, mint az megszokott volt. Emiatt a település vezetősége is jóváhagyta a kukorica után fizetendő haszonbérösszeg késedelmes megfizetését.[273] Volt azonban arra is példa, hogy egyes területeket a rendkívül csapadékos időjárás okozta belvíz miatt nem tudtak kiadni. Ennek következtében több település – Ópalánka (Palanka), Bezdán (Besdan) – vezetője ahhoz a megoldáshoz folyamodott, hogy a földeket csak 1941 novemberében adták haszonbérbe, és csak tavaszi búza termelését engedélyezték rajta.[274]

A kiépülő magyar közigazgatás számára további nehézséget okozott, hogy több településen (Sajkásgyörgye, Bácsföldvár) is csak karhatalommal tudták a haszonbérösszegeket behajtani a helyi szerb lakosok körében, akik ilyen formában tiltakoztak az impériumváltás ellen.[275] Hasonló feszültséget gerjesztett, hogy bizonyos települések földjeinek kiadása során a telkek státusza tisztázatlan volt, emiatt pedig az azokon megtermelt gabona gazdáját sem ismerték. Ennek hátterében az állt, hogy a jugoszláv időszakban létesített dobrovoljác telepek a terület visszacsatolása után a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság felhasználása alá kerültek, amely ezekre székelyeket telepített. A földeken megtermelt gabonát zár alá vették, ennek ellenére a helyi bunyevácok rendkívüli engedéllyel mégis elvihették az általuk megtermelt terményt.[276] Emiatt a helyi

[273] AV F150 5-723/1941 – Béreg haszonbérleti ügye.
[274] AV F150 5-723/1941 – Ópalánka és Bezdán települések haszonbérleti jelentései. Bezdánban a közel 1100 kat. holdas kiadható földterületnek mindössze 60%-át tudták haszonbérletbe adni.
[275] AV F150 5-723/1941 – Sajkásgyörgye és Bácsföldvár haszonbérleti szerződései.
[276] Uo. Bajmok település haszonbérleti ügye. A helyi bunyevácokat a székelyek miatt kitelepítették – *„ideiglenes pajtákban lettek a kitelepített bunyevácok elhelyezve”* – mely állapot tarthatatlannak bizonyult, így erre nézve is kér valamilyen javaslatot a jegyző.

magyar lakosság elégedetlenségének adott hangot, bíztak abban, hogy a „hazatérés” után az ő érdekeiket is figyelembe veszik. Topolyán azzal kellett szembenézniük a haszonbérbeadást végzőknek, hogy a település határában található 184 kat. hold elhagyatott földet többszöri meghirdetés után sem tudták kiadni, aminek több oka is volt: egyrészt a kiadásra szánt földek mintegy 16 kilométerre terültek el a településtől, mely távolság ebben az időszakban – tekintve az utak minőségét és a szállítóeszközöket – jelentősnek volt mondható. Másrészt az ingatlan minősége is hagyott kívánnivalót maga után, ugyanis – ahogy a beadványban megemlékeznek róla – a terület *„egyike a legelhanyagoltabb földeknek, trágyázatlan, tarackos és gazos”*, így megművelése, valamint a közterhek viselése jelentős terhet róna a bérlőre. A községi elöljáróság azzal a javaslattal élt, hogy a birtok haszonbérletét szállítsák le 300 kilogrammról 200 kilogramm évi terményjáradékra, mely némiképp vonzóbbá tehetné az ingatlant.[277]

Volt arra is példa, hogy a Kirendeltség nem tudta elvégezni a haszonbérleti tevékenységet egy-egy településen. Ennek oka kettős lehetett: a rossz időjárási körülmények miatt a földek víz alatt álltak, a felmérés, és a kiadás sem volt lehetséges emiatt, másrészt pedig a haszonbért igénylők magas száma is okozhatott nehézségeket.[278] Ahol pedig lehetőség volt a földek kiadására, a szakszerűtlen, hozzá nem értő hivatalnokok okoztak problémát a Kirendeltség számára. Sajkáslakon (Lok) esetében ugyanis *„az idevágó feljegyzések olyan primitívek, hogy azok alapján áttekinthető képet nem nyerhettünk”*, azt azonban meg tudták állapítani, hogy a haszonbérleti összegek nem folytak be maradéktalanul.[279] Ugyanitt okozott az is problémát, hogy a földek kiadásával késlekedtek, pedig a munkálatok elvégzésére időt kellett hagyniuk a Kirendeltségnek. Volt arra nézve is javaslat – könnyítendő a Kirendeltség munkáját – hogy ne szabad árverés útján adják ki a földeket, ugyanis ilyen módon a helyi németek *„nagyon felhajtják a béreket”*, s így nem a magyar érdekeltek kerülnek kedvező helyzetbe, hanem a más nemzetiségű lakosok.[280]

Az 1942/43-as gazdasági évre kiadott ingatlanok művelése rendben megkezdődött, azonban néhány szélsőséges esetben a Kirendeltségnek intézkednie kellett a termelés folytonosságának biztosítása miatt. Ilyen volt például Léh Mátyás református lelkész ügye is. A község területén Léh mintegy 85 kat. holdnyi ingatlant bérelt, azonban azt egyáltalán nem

---

[277] Uo. Topolya község jelentése a haszonbérbeadásokról. December 20-án a Kirendeltséghez eljuttatott beadványban már arról olvashatunk, hogy Geyer Henrik cservenkai birtokos évi 200 mázsányi termény haszonbérért hajlandó volt bérbe venni a területet.
[278] Uo. Ópalánka település beadványa. A településen 260 haszonbérlő fordult igénnyel a Kirendeltséghez, a kiadható föld mennyisége viszont nem ismert.
[279] Uo. Sajkáslak község haszonbérleti jelentése.
[280] AV F150 5-3752/1941 69. doboz.

gondozta, *„a múlt évi gyomnövények elszáradt csonkai még az ingatlan területén vannak.”* Cserki Gyula szerint az 1942. év karácsony hete olyan kedvező időjárásban részesítette a helyieket, melyre akkor már évtizedek óta nem volt példa, a földeket ezért könnyedén meg lehetett volna munkálni. Ennek tükrében a fenti plébános *„tevékenysége nem egyéb, mint közönséges szabotázs”*, ráadásul – ellenpéldát említve – a helyi nincstelen magyarok kézi erővel végezték el az ilyenkor szükséges munkát. Meglátása, hogy az ingatlan haszonbérletét el kell venni az egyházi személytől, és azt a helyi nincstelen, de arra érdemes magyarok között ki kell osztani.[281] Palonán meglehetősen nehézkesen tudták amúgy is a haszonbérleti intézkedéseket végrehajtani mind a helyi, mind a Kirendeltség által kiküldött hivatalos személyek egyaránt. Ennek egyik oka itt is a magas vízállásban keresendő, de a volt bérlők elköltözése, illetve a nem megfelelő, nem szakszerű gazdálkodás is okozott komoly anyagi károkat a település életében.

Az előzőekben néhány esetet érintve már utaltunk Zenta város haszonbérleti ügyeire, az alábbiakban pedig az 1941-42-es haszonbérbeadásokra térünk ki. Zenta város határában 7451 kat. hold 1334 négyszögöl ingatlan volt, mely az 5280/1941. M.E. rendelet hatálya alá tartozott, tehát az állam vette kezelésébe ezeket a földeket. Ezekből a birtokokból az 1940/41-es gazdasági évben 3646 kat. hold 607 négyszögöl, 1941/42-ben 3456 kat. hold 1419 négyszögöl, míg az 1942/43-as esztendőben 4719 kat. hold 1482 négyszögöl ingatlant adtak ki haszonbérbe – tehát az 1941-es impériumváltás után jelentősen több földet sikerült használatba adni. Az összegek kifizetése itt sem zajlott zökkenőmentesen, melynek egyik oka volt, hogy a bérlők több esetben is a területen élő volt dobrovoljácoknak fizették ki a haszonbért. Másik ok volt, hogy az 1941-es impériumváltás után a katonai közigazgatás – hely- és személyismeret hiányában – olyan személyeknek adták ki az ingatlanokat, akik nem tudták teljesíteni a szerződésekben rögzített feltételeket.[282] Az elengedés után még 30 000 Pengő hátralék maradt fenn, ennek begyűjtése azonban teljes összegben várható volt.

Zombor esetében eltekintenék a haszonbérbeadások részleteinek bemutatásától, csak néhány általánosabb információt említenék meg. A város határában 2829 kat. hold agráringatlan volt megtalálható, melyek jelentős részét mind az 1940-41-es, mind az 1941-42-es évben haszonbérbe adták, azonban a haszonbérlők jelentős része nem tudott fizetni, így

[281] AV F150 5-10001/1942 – Palona község ügye 72. d.

[282] Annak ellenére, hogy a behajtás folyamatban volt, mindössze 15-20% esélyt látott arra a település jegyzője, hogy az összegeket maradéktalanul be tudják szedni. Az 1941-42-es év haszonbérösszegeinek hátralékának *„felerészét igazolt vízkárosultság címén a helyszínen eljárt Márkus József telepítési felügyelő törlési javaslatának”* támogatásával a Kirendeltség elengedte. Az elengedés után még 30 000 Pengő hátralék maradt fenn, ennek begyűjtése azonban teljes összegben várható volt. AV F150 6-10001/1942 – Zenta község ügye 72. d.

nagy mennyiségű hátralék halmozódott fel a Kirendeltség irányába. Itt a hátralékos személyeket egyenként szólították fel fizetésre, melynek eredménye kétséges volt, sőt, sokan nem tudtak fizetni. Legtöbb esetben csak ígéretet kaptak, de volt olyan eset is, ahol a haszonbérlő nem volt hajlandó a fizetésre, mondván *„nem magyarázták meg nekik kellően a szerződést aláíráskor."* Ráadásul *„többen olyan ígéretet kaptak, hogy a haszonbér úgyis el lesz engedve, csak írják alá a szerződést."* Mint látható, a haszonbérösszegek behajtása több településen is szinte lehetetlen volt visszamenőleg, melyet a katonai közigazgatás során elvégzett, illetve el nem végzett papírmunkáknak tudták be a Kirendeltség vezetői, valamint a volt községi elöljáróságok erélytelen fellépésének a haszonbérlőkkel szemben.[283] Szabadkán mintegy 8000 kat. hold föld volt, mely a kiosztható, haszonbérbe adható kategóriába tartozott. Az ügyosztály munkáját megnehezítette – olvasható a város polgármesterének 1942. április 13-án írott jelentésében – hogy a birtokok a város legkülönbözőbb részein, teljesen szétszórva helyezkedtek el. Ráadásul nem állt az ügyosztály rendelkezésére olyan kimutatás, melynek alapján meg tudták volna állapítani, hogy az ingatlanok kinek a tulajdonát képezték.[284] A kiadások során azt az elvet vették figyelembe, hogy minél több arra érdemes – elsősorban magyar – személy kapjon földet Szabadka környékén. A jelentés benyújtásának időpontjáig megközelítőleg 4000 szerződést kötöttek meg, a bérlők pedig 143 792 Pengő haszonbérelőleget fizettek be.

A fenti nehézségek ellenére a Kirendeltség a haszonbérbeadások jelentős részét időben elvégezte, de a helyi lakosság igényeit nem minden esetben tudta kielégíteni. Ráadásul több esetben komoly visszaélésekre derült fény, melyekre az alábbiakban térek ki részletesen, néhány eset bemutatásával. Ada község elöljárósága 1941. november 26-án adta be a haszonbérletesekről szóló kimutatását a Birtokpolitikai Kirendeltségnek, melyben utalnak arra, hogy a bérletbeadások során számtalan igazságtalanság történt, mint írták, *„de félő, hogy a jelenlegi bérletbe kiadást hatálytalanítva számtalan magánjogi követeléssel lépnének fel azok a bérlők akik a földet már megművelték és a búzát elvetették."*[285] Ennek ellenére – folytatják a beadványban – *„a megejtett haszonbérbeadás semmi esetre sem alkalmas arra, hogy a szociális és politikai feszültséget, amely a községben tapasztalható, levezesse."*[286] A községben a társadalmi elégedetlenséget növelte, hogy mindössze 272 személy kapott haszonbérletet, szemben az 1152 (!) földigénylővel szemben. Ráadásul a haszonbérletben

[283] AV F150 5-10001/1942 – Zombor város ügye 72. doboz.
[284] Azért, hogy a lehető legkisebb hibaszázalékkal dolgozzanak, Szabadka *„egész határát kerületekre osztottuk, és az egyes kerületekből helyi ismeretekkel bíró bizalmi emberek segítségét vettük igénybe"*, s ezen személyek segítségével a haszonbérbeadások megtörténtek. AV F150 5-10001/1942 – Szabadka város ügye 72. doboz.
[285] AV F150 5-723/1941 67. doboz Jelentés Ada haszonbérleti ügyeiről.
[286] Uo.

részesülőknek kiadott földmennyiségek között is nagy különbségek mutatkoztak: míg egyesek 8 kat. hold föld bérletét kapták meg, addig voltak, akiknek 1 kat. holddal kellett beérniük. A dokumentum nem tér ki arra, hogy miért volt ilyen éles különbség az egyes bérbeadások között. A bérbevevők foglalkozása is változatos képet mutat: a községi bíró mellett a helyi kendergyáros, cipészek, kocsmárosok, kovácsok, szeszfőzők, községi kézbesítők, rendőrök is kaptak földeket, tehát olyan személyek, akik nem elsősorban a földművelésből keresték meg megélhetésüket. Az ügyet kivizsgáló Délvidéki Földbirtokrendezési Tanács javasolja a Kirendeltségnek *„Ada község elöljáróságának a haszonbérletbe adással kapcsolatban tanúsított magatartása miatti megdorgálását.”*[287] Hasonló visszaélések történetek Zentán is, ahol a Kirendeltség a haszonbérleti szerződések összegei között fennálló nagyfokú különbségekre hívja fel a figyelmet: például míg Tóth-Mélykúti Lukácsnak holdanként 100 pengőért adták haszonbérbe az ingatlant, addig a volt szerb tulajdonosoknak 15-25 pengőért. A jelentés írója megállapítja, hogy *„az egész bérbeadásban semmi rendszer nincs, mert a nyilvántartásokban a 300 pengőtől 2 pengőig terjedő haszonbérösszegek szerepelnek k. holdanként.”*[288]

Visszaélésekre derített fényt az a jelentés, melyet 1942. július 10-én adott be a Kirendeltséghez Kollár János erdőszámtanácsos, melyben elmarasztalta a bácskai községi elöljáróságokat, melyek *„megdöbbentő nemtörődömséggel és lelkiismeretlenséggel kezelték az elmúlt és a folyó gazdasági évben a magyar állam tulajdonát képező pénzt és egyéb vagyonokat.”*[289] Ráadásul valótlan adatokkal vezették félre a kiküldött hatósági személyeket, ami további komoly károkhoz vezetett. Több esetben nem vezettek nyilvántartást sem, s ha volt is valami kimutatás, „*azon eligazodni sok esetben lehetetlen, és igen gyakran nem fedik a valóságot”*, ami további nehézséget okozott a Kirendeltségnek. Kollár az okot többek között a szakképzetlen tisztviselők személyében találta meg, akik ugyan írni és olvasni tudtak, de nem voltak szakemberek s így nem meglepő a statisztikák, összeírások pontatlansága, hanyagsága. Ráadásul – folytatja – kiderült, hogy az egyes települések vezetői saját használatukra álnéven több földet is bérelt, de volt példa arra is, hogy még álnév választásával sem bajlódtak – egész egyszerűen a saját nevük alatt béreltek földet, holott az számukra tiltva volt. Hogy mást ne említsünk: az egyik legkirívóbb példa az esetek közül, hogy az egyik főjegyző budapesti anyósa számára is bérelt agrárföldeket.

[287] Uo.
[288] Uo. Zenta város haszonbérleti jelentése Összevetve a többi beszámolóval, valószínűsíthető, hogy a ’k.hold’ ebben az esetben is kat. holdat jelöl.
[289] AV F150 22700/1942 – 70. d.

Az alábbiakban néhány konkrét esetre utalnék, melyek során a helyi vezetők több esetben is megpróbálták a törvényt megkerülve a haszonbérek kiadásából a lehető legnagyobb hasznot húzni. Erre példa az az eset, mely Péterréve községben történt. Az 1940/41-es gazdasági évben a helyi főjegyző beadványában minden bérlő neve mellett az állt, hogy súlyos vízkár érte az általuk bérelt területet. Valójában azonban 636 bérlőnek 1944 kat. hold 1411 négyszögöl földet adtak ki, az egészet kész vetéssel. Ráadásul 556 kat. hold föld még be volt vetve, de erről a területről a volt tulajdonosokat kitelepítették, a már elvetett búzát ismeretlen tettesek learatták, óriási károkat okozva ezzel a magyar államnak – mintegy 250 ezer Pengő értékben. Az imént említett 1944 kat. hold 1411 négyszögöl haszonbérbeadott földből mindössze 15 065 Pengő folyt be, s még 32 397 Pengő hátraléka volt a községi elöljáróságnak. A jelentés írója feltételezi, hogy a földek „sógor-koma alapon" lettek kiadva, mivel feltűnően minimális összeget kértek értük – s állítását példákkal is alátámasztja: Ivosević Milánnénak 1 kat. hold 400 négyszögöl területet 5 Pengőért, Puskás Andrásnak 4 kat. holdat 3 (!) Pengőért adtak ki. A kimutatásból kiderül azonban egy még megdöbbentőbb tény: a haszonbérlők egy része nem létező, vagy pedig már elhunyt személy, amely példa nélkülinek mondható az általam kutatott dokumentumok között is.[290] További visszaélésre derített fényt a számvevőség egyik kiszállása, melynek során Füstös Antal főjegyző azt állította, hogy a *„terményt az agrárföldekről cca 120 holdról ismeretlen tettesek learatták."* Ezen kihallgatás során azonban azt elhallgatta, hogy mintegy 8 vagonnyi búzát különböző malmokban tartott saját használatra, illetve a „Népkonyha" számára kívánta felhasználni. Ezen kívül voltak más kedvezményezettjei is „akciójának", illetve jelentős mennyiséget el is adott belőle – azonban ezt az összeget saját bevallása szerint 'elfelejtette' befizetni a Kirendeltségnek. Az internált, vagy elűzött dobrovoljácok ingóságaival kapcsolatban a jelentésből kitűnik, hogy számtalan visszaélésre került sor, elsősorban pénzszerzési céllal. Ezeket az ügyeket a jelentés írója szerint csak *„hosszadalmas nyomozás és tömeges kihallgatások megejtése után sikerült részben"* felderíteni.[291] Ezek, illetve a főjegyző azon kijelentésének tükrében, hogy az 1941-es évben *„még meg lehet csinálni mindent, mert ez az év a szabadrablás éve lesz"* nem meglepő, hogy a helyi, mintegy 14 ezres magyar lakosság az anyaországból érkező magyarokat ellenségnek tekintette. Bácsföldvár községben 1875 kat. hold 1500 négyszögöl földet adtak ki haszonbérbe. A kivizsgálás megállapította, hogy a haszonbéresek listáját egy régi szerb adókönyvből állították össze, s a kimutatásban számtalan

[290] Példaként említi Kollár Kulcsár Lajost, aki a jelentés írásának pillanatában már 7-8 éve elhunyt, azonban a nevére 2 kat. hold 400 öl vetést írtak ki, meglehetősen drágán, 20 Pengőért.
[291] AV F150 22700/1942 – 70. d. – Vegyes ügyek.

– az előzőekhez hasonlóan kitalált – adott esetben internált, vagy pedig elhunyt személy szerepelt, ráadásul az 1941-es évre megállapított haszonbér 'találomra' lett megállapítva. A településen emiatt komoly anyagi károk keletkeztek, az agrárgondnok és annak 'vadházastársa' ellen sikkasztás és orgazdaság vádjával indult eljárás – melynek kimenetelére vonatkozóan nem leltem fel iratot. Mozsor esetében sem állt rendelkezésre részletes kimutatás a kiadott 2834 kat. hold földről, annak köszönhetően, hogy *„a haszonbérleti szerződések nagyobb része eltűnt a községházáról."* A főjegyző javaslatára a számvevőség kivonult a volt községi bíró lakására – akit nem mellesleg a sorozatos visszaélések miatt bocsájtottak el pozíciójából – s a helyszínen *„az asztalfiókban szanaszét heverő iratok között minden rendszer nélkül feljegyzési lapokat"* találtak, melyek kivizsgálása után újabb vizsgálatokra volt szükség a keletkezett károk megállapítása érdekében. A jelentés pillanatáig 25 000 Pengő sikkasztást állapítottak meg. Szilágyi községben hasonló szabálytalanságok történtek, ezen a településen azonban a községi bíró és öt társa került eljárás alá. Az eset kimenetele nem ismert, így nem nyílt lehetőség az előzőekben bemutatott esettel való összehasonlítására.

A csúrogi ellenőrzés több szempontból is figyelemre méltó: egyrészt az a tény, hogy a településen 7111 kat. hold 863 négyszögöl kincstári terület volt, mely tekintélyes mennyiségnek mondható az időszakban, másrészt pedig a területre vonatkozó haszonbérleti szerződések a jelentés szerint elkallódtak, ellenben a község környéki lakosok, akik haszonbérbe kaptak földeket, még nem fizettek haszonbért. Fontányi pénztáros[292] ellen, aki az agrárügyek kezelője is volt egyben, komoly elégedetlenség alakult ki a településen – mely nem volt véletlen, ugyanis végrehajtott olyan kiadást is, melynek során 600 kat. hold lábon álló kukoricatermést kapott a kedvezményezett. A számvevőségi eljárás során egy jugoszláv jegyzőkönyvből fény derült arra, hogy Fontányival szemben már a jugoszláv időszakban is folyt eljárás, így ellene komoly aggályok merültek fel.[293] Vajszka-Bogyán térségében olyan mértékű bűnügyet derítettek fel a számvevőségi kiszállás ideje alatt, melyet *„csak az államügyészség kipróbált nyomozói oldhatnak meg."* Semmiféle feljegyzés, lajstrom vagy kimutatás nem maradt fenn a termények után, így azokat feltehetőleg elsikkasztották – vélte Kollár. Ebben a térségben mintegy 700 kat. hold jó minőségű föld állt bevetetlenül, mely nemzet- és gazdaságpolitikailag is aggályos volt. Ennek hátterében az állt, hogy egy Szendrey nevű vezetőjegyző kétszer kívánta kiadni a területet haszonbérbe – a föld megművelésáért és a termény learatásáért egyaránt szeretett volna bevételre szert tenni az élelmes elöljáró. A község vezetőinek azt sikerült elérniük, hogy időközben Szendreyt egy másik településre

[292] Keresztneve nem szerepelt a dokumentumban.
[293] Uo.

helyezték át, alacsonyabb pozícióba.[294] Óbecséről is megemlékezett a jelentésben Kollár erdőszámtanácsos, azonban ezt a települést a pozitív példák oldalán olvashatjuk. Maga Kollár is meglepve tapasztalta, hogy a kimutatások pedáns rendben voltak, ráadásul 2866 kat. hold föld után 175 000 Pengő pénz folyt be a kincstár javára.[295] Bácsföldvár település esetében a számvevőségi jelentésre azért volt szükség, mert a haszonbérleti szerződéseket nem tudták bemutatni, illetve a szerződésekbe foglalt adatok nem egyeztek a kimutatásokkal. Ennek hátterében az állt, hogy a haszonbérek beszedéséért felelős Fehér István Béla jelentős összegeket sikkasztott el – erről számol be a helyi csendőrőrs vezetője. Fehér rövid működése alatt sok ellenséget szerzett magának mind a magyar, mind a szerb ajkú lakosság körében. Több esetben megfenyegette a haszonbérlőket, hogy amennyiben nem tesznek eleget követeléseinek, illetve jelentenék tevékenységét a hatóságoknak, azokat *„ő is feljelenti felségsértés címén.”*[296] Egy esetben Kozarszki Lazo szerb paraszttól kétszer is követelte a nem csekély haszonbért, aki jelentette ezt a tevékenységet, s Felkai László főjegyző azonnal menesztette állásából Fehér Istvánt, aki ezután Budapestre távozott. A számvevőségi jelentés azzal zárul ebben az ügyben, hogy utólagos értesüléseik szerint Fehért az ügyben másfél évi fegyházbüntetésre ítélték.[297] A település határában 22 dobrovoljác házban 1942-ben is még az eredeti juttatottak laktak, mely Kollár szerint megengedhetetlen, s felhívta a község vezetőinek figyelmét a szerb telepesek kilakoltatására. Martonos község számvevőségi eljárására 1942 áprilisában került sor. A visszacsatolás után – áll a jegyzőkönyvben – a katonai közigazgatás a helyi haszonbérlőktől haszonbérleti díjat beszedni nem tudott, mivel a volt szerb gazdák még előző évben beszedték azokat tőlük. Ráadásul – folytatja – a település haszonbérlőit az árvizek miatt olyan mértékű károsodás érte, hogy még *„közigazgatási behajtás útján sem sikerült a haszonbért újból beszedni…”*[298] A helyzet olyan súlyos volt, hogy még ’eszmei’ szerződéseket sem tudtak kötni a haszonbérlőkkel, mert nem tudták kideríteni, hogy ki kitől bérelt földet. 1942-re a helyzet némiképp rendeződött, „mindössze” 580 kat. hold földet nem tudtak kiadni, melynek oka a magas belvízben volt keresendő.

A fenti esetek rávilágítanak arra, hogy az egyes települések elöljárói nem minden esetben jártak el etikusan a haszonbérletek kiadása során: vagy elhanyagolták a területek kiadásának adminisztrációs feladatait, vagy pedig saját boldogulásuk érdekében a földeket magasabb áron adták, esetleg ismerőseiknek, rokonaiknak biztosították a hozzáférést.

[294] Uo.
[295] Uo.
[296] AV F150 5-21200/1942 – 70. d.
[297] Uo.
[298] Uo. – Martonos település haszonbérleti ügye.

Tekintve, hogy az általam kutatott irategység nem bűnügyi jellegű dokumentumokat tartalmazott, néhány elszigetelt esettől eltekintve az esetek kimenetele nem ismert.

3.2. Panaszok és kérelmek a haszonbérlések során

A földek haszonbérbe adásával a bérlők kötelezettséget vállaltak a szerződésben megszabott összegek fizetésére. A haszonbérlést követő időszakban azonban egyre többen fordultak a Kirendeltséghez panaszukkal, illetve a haszonbérek összegének mérséklésére, vagy adott esetben a szerződés felbontására. Mivel jelentős mennyiségű szerződést kötöttek meg, előfordult néhány esetben a hiba lehetősége is. Az alábbiakban ezekre hozok néhány releváns példát.

Szabadka területén húsz esetben egyazon földterületre két személlyel is kötöttek haszonbérleti megállapodást, melynek hátterében az állhatott, hogy a Kirendeltségnek nem álltak megfelelő adatok a rendelkezésére a kiosztás során. A megoldás ezekben az esetekben az volt, hogy az egyik szerződő fél kontraktusát felbontották, megfelelő kártérítés mellett. Az egyik – pontosabban meg nem határozott – 5 kat. holdas szőlőt az 1940/41-es évben bunyevác gazdáknak adták ki, 600 négyszögöles részekben. A termés szüretelése után a Kirendeltség az 1941-42-es gazdasági évre is megkötötte velük a szerződést, azonban Kocsis Lajos hadirokkant és tűzharcos is ugyanerre kapott bérletet. Amikor kiderült, hogy az ingatlant egyszerre több bérlőnek is kiadták, a bunyevácok azt elhanyagolták, így a szerződésük felbontása jogilag teljesen indokoltnak volt tekinthető, kártalanítást pedig nem kaptak.[299]

Szondon (Sonta) a nincstelen haszonbérlők azzal a kéréssel fordultak még az 1941. szeptemberi kiadások után a Kirendeltséghez, hogy a szerződéssel és a fentebb idézett rendelettel ellentétben ne a szerződés megkötésekor fizethessék be a haszonbér első részletet, hanem utólag, egy összegben törleszthessék tartozásukat.[300] Ha a Kirendeltség mégis fizetésre kötelezné őket, azzal a téli időszakra tartalékolt pénzükből kellene elvonni, mely létfenntartásukat veszélyeztetné, így nem tudnák a haszonbérletet vállalni sem. A község végül kedvező választ kapott, azzal a feltétellel, hogy *„minden egyes esetben gondosan fogja mérlegelni”* az elöljáróság, kinek adható ilyen körülmények között földbérlet.[301] Szintén 1941 szeptemberében jelezték hasonló problémájukat az őrszállási (Stanišić) nincstelen magyarok, kiknek képviseletét két helyi lakos, Géczy János és Locsa Antal vállalták. Őrszállás – mely a zombori járásban fekszik – határában 400 kat. hold haszonbérbe adható föld terült el,

[299] AV F150 5-723/1941 67. doboz – Szabadka haszonbérlési ügye.
[300] *„Igaz* – folytatódik a kérelem – *hogy az előre fizetendő összeg csak a teljes bér fele volna”*, de a szegény sorsú lakosok ezt az összeget sem tudják kifizetni. AV F150 5-1039/1941 - Szond község ügye 68. doboz.
[301] AV F150 5-1039/1941 - Szond község ügye 68. doboz.

melyekre kb. 6-700 főnyi magyar lakosság jelentkezett volna, azonban olyan szegények, hogy a haszonbérleti szerződés első részletét ők sem tudnák kifizetni. Összevetve a településen élő mintegy 6000 német, illetve 1600 főt kitevő szerb lakossággal, a magyarok helyzete elkeserítő, *„életképessége teljesen bizonytalannak látszik.”* Emiatt kérik, hogy a haszonbérösszeget az őrszállásiak is egy összegben fizethessék ki, mellyel nagymértékben javítaná a Kirendeltség a helyiek életkörülményeit, s ezzel nem utolsósorban nemzetpolitikai célokat szolgálnának. A Kirendeltségnél azonban nem voltak hajlandóak ennek az engedménynek a megadására, arra hivatkoztak, hogy a földek jó kereseti lehetőséget biztosítanak annak, aki megkapja azok bérletét. Mindössze annyi kedvezményt biztosítottak a haszonbérlőknek, hogy nem holdanként 60 Pengőért, hanem 2 kat. holdanként 30 Pengőért bérelhették az ingatlanokat, illetve a fennmaradó hátralékot 1942. augusztus 31-ig kellett befizetniük.[302]

Volt arra is példa, hogy az egyes haszonbérlők a kapott terület elhelyezkedése miatt voltak elégedetlenek. Csányi József csúrogi (Čurug) lakos 1941. október 10-én adta be panaszát a Kirendeltséghez. Véleménye szerint a nagycsaládosokat kellett volna előnyben részesíteni a földek kiadásánál, amelyet a község elöljárósága nem tartott be, ugyanis több esetben jó fekvésű földeket gyermek nélküli családok kaptak meg. Ő azonban olyan földhöz jutott, mely távol, 8 kilométerre fekszik a településtől, s így gyermekeik iskoláztatása – kiváltképp viszontagságos időben – szinte lehetetlennek bizonyult, s emiatt kérte a Kirendeltséget, hogy egy közelebb fekvő tanyaépületet biztosítson számára. A Kirendeltség adatai azonban ezzel ellentétesek voltak, mivel felmérésük szerint Csányiék tanyája 3 kilométer távolságra feküdt a településtől, így kérését, hogy új helyen kapjon haszonbérletet, a Kirendeltség elutasította.[303]

Gerity György boldogasszonyfalvai (Gospođinci) és Kalány Mihály zsablyai (Žabalj) lakosok a jugoszláv időszakban mindketten dobrovoljáctól vásároltak földet és azon gazdálkodtak. Az 1941-es impériumváltás után földjeiket a magyar állam vette kezelésbe, és azokat magyar származású haszonbérlőknek juttatta. Mindkét személy kérelme az volt, hogy a volt földjeikre helyezzék ki őket haszonbérbe, ezt azonban a Kirendeltségnél nem tartották célszerűnek, ugyanis ez által a helyi lakosság tömegesen fordulhatna hasonló kérelmekkel a Kirendeltséghez.[304] A Kirendeltség javaslata az volt, hogy más területen kárpótolják mindkét

[302] AV F150 5-1132/1941 - Az őrszállási nincstelen magyarok ügye 68. doboz.
[303] AV F150 5-1837/1941. – Csányi István esete 68. doboz.
[304] *„ebben az esetben minden régi tulajdonos előáll és igényelni fogja vett volt tulajdonát képező földjét* […] *ebben az esetben pedig igen nagy kavarodás állana elő s a megoldás nagyon nehéz volna.”* AV F150 5-2017/1941. 68. doboz.

személyt. A helyi szerb lakosságot a magyar közigazgatás nem támogatta, támogathatta haszonbérlési kérelmeiben nemzetpolitikai okokból. Vojin Kovačev szerb származású óbecsei lakos szintén haszonbérkérelmét, annak ellenére, hogy *„a kérvényben felhozottak mindenben megfelelnek a valóságnak”*, a Kirendeltség a kérelem elutasítását javasolta, melynek hátterében az állt, hogy *„annak teljesítése precedensül szolgálna a jövőre nézve sok más szerb nemzetiségű lakos hasonló tárgyú kérelme esetén”*, ami a magyar kormány céljait veszélyeztetné, ráadásul Óbecse község esetében még a haszonbérletek kiadása után is több száz magyar család maradt föld nélkül.[305] Bizonyos esetekben német származású haszonbérlőt utasított el a Kirendeltség. Schön György személyesen kereste fel a Kirendeltség újvidéki irodáját, ahol előadta, hogy a feleségével történt házasságkötés után hozományként 8 kat. hold földet kapott. Ez a terület azonban a jugoszláv időszakban dobrovoljác földnek számított, mellyel a kérelmező is tisztában volt, így az uralomváltozás során Boldogasszonyfalva elöljárósága másnak adta ki haszonbérletbe – annak ellenére, hogy Schön az adókat mindig időben teljesítette, kötelezettségeinek eleget tett, és állításait iratokkal is alá tudta támasztani. Kérelme arra irányult, hogy a földet megtarthassák gondozásukban, amit azonban a Kirendeltség – hivatkozva arra, hogy Schön későn jelentkezett igényével – elutasított.[306]

Polgár Pál és 19 társának esete is a helyi magyarság küzdelmét reprezentálja annak érdekében, hogy megélhetésüket biztosíthassák. Polgár és társai Bácskertes (Kupusina) községben éltek és az apatini határban béreltek földet a jugoszláv időszakban, ebből a tevékenységből tartották fenn magukat. Az 1941 októberében lezajlott haszonbérleti árverésen megdöbbenésükre azonban nem jutottak földhöz, ugyanis a helyi németek – akik *„100-300 holddal rendelkező gazdák”* – a földeket olyan mértékben túlárverezték, hogy Polgáréknak esélyük sem volt földhaszonbérletet szerezni.[307] A német származású haszonbérlők a jó minőségű földeket elsősorban kendertermesztés céljára kívánták haszonbérbe venni, a rosszabb minőségű földeket meghagyták a magyaroknak. Polgárék elkeseredve jegyezték még meg beadványukban, hogy ezeket a földeket még a magyarok törték fel, hozták művelhető, termékeny állapotba, és *„most amikor magyarnak kellene, hogy jusson a magyar föld, most még azt is elveszítik, amit a szerbek adtak ki haszonbérbe nekik, és megtűrték őket állami bérletben.”*[308] A Kirendeltségtől 1941. november 8-án kaptak választ a haszonbérért folyamodók. A fennmaradt dokumentumból kiderül, hogy Bácskertes község határában 3492 kat. hold föld volt ugyan, de ennek jelentős része mezőgazdasági művelésre alkalmatlan,

[305] AV F150 5-2421/1942. – Kovácsev Vojin ügye 69. doboz.
[306] AV F150 5-2480/1941 – Schön György kátyi lakos ügye 69. doboz.
[307] *„holdankint még 250 P bérletet is ígértek.”* AV-F150-5-2576/1941- Polgár Pál ügye 69. doboz.
[308] Uo.

feltöretlen, erdős terület volt. A Kirendeltség elismerte, hogy a községben élő jómódú németek valóban túlárvereztek földeket, illetve ezekkel a birtokosokkal *„anyagilag a szegényebb húsz bácskertesi család nem tud versenyezni.”*[309] Emiatt azzal a javaslattal állt elő a Kirendeltség, hogy a földeket kizárólag kukoricával vessék be a bérlők, illetve a haszonbérletre nézve is komoly kedvezményt kaphassanak – de a német származású haszonbérlőket nem mozdították ki bérletükből.

Mint láthattuk, már a haszonbérleti szerződések megkötése sem zajlott le problémamentesen, több esetben a helyi lakosok – legyen az magyar, szerb vagy éppen német – érdeke csorbult, és feszültségekkel teli helyzeteket teremtett. A haszonbérleti szerződések megkötése után azonban a szerződésekben foglalt feltételek teljesítése állította kihívások elé a bérlőket. Az alábbiakban – néhány eseten keresztül – próbáljuk bemutatni azokat a körülményeket, melyek nehezítették, adott esetben lehetetlenné tették a haszonbérlők számára a szerződésekben foglalt vállalások teljesítését.

Lazar Petrov zentai, szerb származású lakost a magyar közigazgatás az 1942-es évre meghagyta bérelt területén haszonbérletében, melynek összege összesen 100 pengő volt. A Kirendeltséghez ennek csökkentése miatt fordult, mivel meglátása szerint a bérelt terület a csapadékos időjárás miatt meglehetősen vizes, a termelés azon nem lehetséges. Zenta város elöljárósága azonban elutasításra javasolta a kérelmet, ugyanis *„nem felel meg a valóságnak, hogy ezek a földek vizenyősek”*, mivel, érveltek, a volt jugoszláv kormányok a szerbeknek jó minőségű földeket juttattak, mely alól Petrov sem volt kivétel – kérését a Kirendeltség ezért elutasította.[310] Kormányos Mihály ügye szintén Zenta városához kötődik. Cetina Vászó jugoszláv állampolgártól bérelt 8 kat. hold 1100 négyszögöl 75 métermázsa gabonáért, melynek felét ki is fizette nevezett tulajdonosnak. A részlet második felét az impériumváltás után Zenta városnak fizette be, egyúttal pedig kérvényezte, hogy jelenlegi földjén hagyják meg haszonbérben, figyelembe véve, hogy ő maga *„nincstelen, szegény, de iparkodó magyar nemzetiségű”* személy. Ráadásul – folytatja – a kincstár részére a területen jó minőségű dohányt termel, melyhez pajtát is épített. A haszonbérbeadások során azonban a földet és a pajtát egyaránt más személynek adták ki, s emiatt Kormányost jelentős kár érte. Ezért kérte, hogy a földet juttassák vissza számára, vagy pedig ha erre nincs lehetőség, kártalanítsák valamilyen formában. Zenta város elöljárósága azonban nem támogatta a kérelmet, ugyanis a földet már egy hadirokkant családja kapta meg haszonbérbe, akiknek *„kimozdítása nem volna indokolt, mert dohánytermelésre hasonlóan alkalmas terület a környéken bőségesen*

[309] Uo.
[310] AV F150 5-2584/1941 Petrov Lázár ügye.

rendelkezésre áll." A pajta ügyére is kitért az elöljáróság határozata: amennyiben bizonyítani tudja Kormányos, hogy azt ő építette, szabadon elviheti – ennek módját nem részletezték – illetve megegyezés esetén az új bérlők is megtéríthetik számára annak ellenértékét. Ráadásul a dohány szárítási ideje alatt azt kezelheti is, így komolyabb károsodás – mely a Kirendeltséget kártalanításra kötelezné – nem éri.[311]

Kocsis Szürke Ferenc és Musa András zentai lakosok korábban a szerb származású Cucin családtól 1 kat. hold 1800 négyszögöl földet vettek haszonbérbe 370 pengőért. A Délvidék egy részének Magyarországhoz történő visszacsatolása után ez a terület is az állam tulajdonába került, s más bérlőknek adták ki, azonban Kocsis és Musa már 205 pengőt befizettek a haszonbérből, emiatt kérik, hogy a befizetett összeget fizessék vissza számukra. Annak ellenére, hogy az államnak (!) még járna a bérleti díjból 165 pengő, ettől nagyvonalúan eltekintenek [ti. a Kirendeltség], ugyanis a területet a haszonbérlők lucernával vetették be, a munkát elvégezték, illetve a földek a vízkárok miatt gyenge hozamúak voltak. Végeredményben a kérelmet a Kirendeltség támogatta. Az imént említett Cucin család tagjai, Dr. Cucin Rezica és Cucin Vera zentai lakosok kérelme szintén a haszonbér mérséklésére, illetve elengedésére vonatkozott. Zenta város gazdasági felügyelője szerint *„nem képezheti vita tárgyát, hogy a szóbanforgó ingatlanok mély fekvésüknél fogva folyó gazdasági évben nem adtak kielégítő termést"*, azonban mégis a kérelem elutasítását szorgalmazta. Ennek hátterében az állt, hogy *„nevezettek családja Zenta leggazdagabb polgárai* […] *tulajdonukban van több szálloda, emeletes bérház, üzlet és 100 kat. hold feletti ingatlan"*, mely földeket alacsony haszonbérért vették igénybe, de azokat magas összegen adták tovább. Ennek okán a haszonbér megfizetése nem jelenthet gondot nekik – véli a gazdasági felügyelő.[312]

A kiépülő magyar közigazgatás néhány kivételes esetben a helyi szerbeknek is adott kedvezményeket – az alábbi eset erről tanúskodik. Vaszity Beriszáv zentai lakos 1941 tavaszán vett haszonbérbe Zenta területén 1 kat. hold földet 120 pengő haszonbérért, melyből 60 pengőt azonnal ki is fizetett. A fennmaradó 60 pengőt 1941 októberében kérte nevéről törölni, melynek okát az alábbiakban határozta meg: *„…a bérbe vett területet a belvizek miatt nem tudtam idejekorán bemagolni, s ennek következtében a kapott termés értéke nem fedezi még az eddig befizetett haszonbért és munkaköltségeket sem."* Zenta város gazdasági felügyelője 1941. november 21-én – igazolva a beadvány valóságtartalmát – a haszonbér teljes elengedését javasolta. Ennek a javaslatnak a Kirendeltség nem tett eleget, azonban a

[311] AV F150 5-2622/1941 - Kormányos Mihály ügye. 68. d.
[312] AV F150 5-1505/1941 - Dr. Cucin Ruzica és Cucin Vera beadványa 68. d.

haszonbért 20 pengővel csökkentette, így Vaszity Beriszávnak csak 40 pengőt kellett megfizetnie a Kirendeltség irányába.[313] Ehhez hasonló volt Farkas-Baráti Miklós, szintén zentai lakos esete is, aki 4 kat. hold 370 négyszögöl bérelt földjére kért haszonbérmérséklést. Okként azt határozta meg, hogy a területen, amit bérbe kapott, több hónapon keresztül állt a belvíz, így minimális termést tudott csak betakarítani róla. Ráadásul – folytatja – van olyan földje, mely még a beadványa megírásának időpontjában – 1941. november 6-án – is víz alatt állott. Végül Farkas-Baráti kérelmét csak részben fogadták el: a legnagyobb terület 13 mázsás bérletéből nem engedtek, azonban azokon a területeken, ahol bizonyítottan víz állt, teljes mértékben elengedték a haszonbért.[314] Haszonbérének mérséklését kérte Ilkics Cveta, szintén zombori lakos, beadványában az indok a vízzel borított terület miatti terméketlenség, de a város gazdasági felügyelője megállapítja: *„…a gabonaalap tanúsága szerint 22, 96 mázsa gabonája termett”*, melyből a vállalt haszonbért ki tudja egyenlíteni. Végül megemlíti a felügyelő, hogy *„egy-egy haszonbér mérséklési kérelem figyelembevétele a kérelmek özönét zúdítja a bérbeadó hatóságokra”*, így megfontolandó, hogy mely kérelmet fogadják el teljesíthetőnek.[315]

Volt olyan eset, melynél a Kirendeltség kénytelen volt a haszonbért teljes mértékben elengedni. A dunagárdonyi (Gardinovci) Piti István 2 kat. hold földet bérelt, mely közül az egyik hold teljesen víz alatt állt már a bérlés időpontjában is, a másik hold pedig répával volt elvetve. Ez a terület azonban – az előző tulajdonos hanyagsága miatt – annyira elhanyagolt volt, hogy a répát *„alig lehetett a gazban megtalálni.”* Miután a gazolást és a föld művelését befejezte Piti, az időjárás szólt közbe, jégverés formájában, így Pitinek esélye sem volt arra, hogy a szerződésben előzetesen megállapított összeget kifizesse. Dunagárdony (Gardinovci) község elöljárósága november hónap folyamán helyszíni ellenőrzést végzett, és megállapították, hogy *„az egyik holdon semmi sem termett, míg az egy hold répa olyan ritka és olyan satnya, használni semmire sem lehet. A kár 100%-os.”* Ennek ellenére a Kirendeltség a haszonbért nem engedte el Pitinek, 75%-os mérséklést adtak meg neki mindössze.[316] Táborosy István zentai lakos még a Délvidék visszacsatolása előtti időszakban egy zentai dobrovoljáctól vett haszonbérbe 2 kat. hold 275 négyszögöl földet 4 mázsa búzáért, mely összeget az akkori tulajdonosnak ki is fizetett, erről pedig papírja is volt. Az impériumváltás után a föld tulajdonosa elmenekült ismeretlen helyre, a föld pedig a magyar államra szállt, és azt Táborosy továbbra is megkapta haszonbérbe. A katonai közigazgatás során az előző

[313] AV F150 5-2799/1941 - Vaszity Beriszáv ügye 69. d.
[314] AV F150 5-3192/1941 - Farkas-Baráti Miklós ügye. 69. d.
[315] AV F150 5-3301/1941 - Ilkics Cveta ügye 69. d.
[316] AV F150 5-3539/1941 - Piti István ügye 69. d.

időszak fizetési tanúsítványát be akarta mutatni, de a katonai parancsnokság elutasította kezdeményezését. Azt kérelmezte, hogy a magyar hatóságok által megállapított 120 pengős haszonbérletét töröljék, illetve a már befizetett 60 pengőt juttassák vissza számára. Zenta város gazdasági felügyelője javasolja a kérelem elfogadását, az ügyet kivizsgáló személy a Kirendeltségtől azonban azon az álláspontón volt, hogy Táborosy *„kérelmét teljesíthetőnek nem találtam, mert nem vehetem figyelembe a dobrovoljác javára történt haszonbérösszeg fizetést”*, legfeljebb a haszonbérösszeg mérséklését tudta támogatni a Kirendeltség.[317]

Zárásképpen az egyik zsidó birtokos, Beck Béla és neje esetét mutatom be. 71 kat. hold 202 négyszögöl nagyságú földjét megpróbálta a család eladni, az adásvételhez azonban az illetékes hivatalok nem járultak hozzá, így haszonbérbe adták a földeket Lőrik Mihály számára. Migléczy Jenő járásbíró 1942. december 19-én készült feljegyzéséből kiderül azonban, hogy a haszonbérbeadások sem voltak minden esetben sérthetetlenek. Megjegyzi, hogy *„az ingatlanok eddigi haszonbérlőjével közöltem, hogy az ingatlanok házhelyek céljára lesznek igénybe véve, egyben utasítottam, hogy az őszi munkálatokat már ne végezze el, s amennyiben azt mégis elvégezné, úgy azt saját kárára és költségére eszközli, s megtérítést a kincstárral szemben nem támaszthat.”* Lőrik kérelmében, melyet még 1943 nyarán adott be a Kirendeltségnek, megfogalmazza, hogy ő maga az első világháborúban harcolt, egyik fia pedig hősi halált halt, így hat élő gyermekével látja el a földmunkákat. A jugoszláv időszakban – folytatja – *„mint magyar ember, állandóan éreztem a kisebbségi sors nehéz súlyát”*, de helytállt a vészterhes időkben is. A szerbek ráadásul a visszacsatolás előtt *„mintegy kétezer főből álló szerb katonaságot helyeztek el”*, akik kifosztották, meglopták. A Délvidék Magyarországhoz történő visszatérése után így mindent elölről kellett kezdenie. Amennyiben ténylegesen fel kell hagynia a termeléssel, azzal családját az társadalmi lecsúszás szélére sodornák. Annak okán, hogy a terület így parlagon hever, a helyi lakosok pedig nyugtalanok a házhelyjuttatást illetően is, javasolta, hogy soron kívül intézzék el ezt a kérdést. A fenti esetből kitűnik, hogy a magyar kormányzat számára nehéz volt megtalálni az egyensúlyt a termelés folytonosságának biztosítása, valamint a ház- és földjuttatások között.[318]

1942. augusztus 14-én küldte el panaszbeadványát a pacséri Magyar Élet Pártjának elnöke a Birtokpolitikai Kirendeltségnek a helyi lakosság körében végrehajtott bérbeadási akció kapcsán. Eszerint a településen 707 kat. hold földet 148 juttatott számára adtak ki, mely

[317] AV F150 5-4173/1941 - Táborosy István ügye 69. d.
[318] Uo. A zsidóbirtokok felhasználására vonatkozóan: Margittai Linda: *„Zsidókérdés” a Délvidéken, 1941-1944.* Phd. értekezés. Kézirat, 159-200.

„nagy elégedetlenséget váltott ki, mivel a kedvezményezetteknek 17%-a iparos”, tehát megélhetésük biztosítva van. Az elégedetlenséget növelte, hogy a Kirendeltség annak dacára, hogy nagyobb földterület állt rendelkezésére, sok nincstelen magyart „kifelejtett” a juttatásból. Úgy gondolják, hogy *„közmegelégedést váltana ki a jövőben is, ha az iparosok és az általunk kifogásoltak az összes nincstelen földmunkások és őstermelők kielégítése után részesülnének földjuttatásban.”*[319] A Kirendeltség reakciója a beadványra azonban cáfolja az abban található állításokat, annak ellenére is, hogy a földek kiadása csak a beadvány beérkezését követően, 1942. szeptember 18-án és 19-én történtek meg, és *„a juttatásból kimaradtak részéről semmiféle nyugtalanságot vagy elégedetlenséget nem tapasztalt”* a kiküldött tárgyalóbíró. A tárgyalóbíró szerint a MÉP elnökének jelentése nem fedi a valóságot, *„sőt, éppen az ilyen és hasonló jellegű beadványok alkalmasak a nép körében az elégületlenség felkeltésére.”* A MÉP tevékenységével kapcsolatban még megjegyzi, hogy *„a községben mindenki próféta akar lenni, s mindenki a nép barátjának, a nép hivatott vezérének érzi és tartja magát, s ebből kiindulva tesz minden indok nélkül”* lépéseket a földosztás terén. Ráadásul – folytatja – mind az elnök, mind az alelnök, aki a MÉP beadványát aláírta, tagja volt annak a választmánynak, akik annak idején dönthettek arról, hogy kik részesülhetnek a településen földjuttatásban – ők azonban nem vettek részt ezen az ülésen, így véleményüket sem tudták kifejteni.[320] Ebből az esetből láthatjuk, hogy a politikai élet egyes szereplői milyen módon igyekeztek a maguk számára politikai tőkét kovácsolni a kialakult helyzetben. Az idő előre haladásával – és a földek kiosztásának késlekedésével – az elégedetlenségek egyre nagyobb mértékben jelentek meg, de már a bevonulás után közvetlenül is megfigyelhetőek voltak.[321]

Összegezve elmondható, hogy a Bácska visszatérése után a termelés folytonosságának biztosítása elsődleges feladata volt a magyar államnak, melyet úgy oldott meg, hogy a földeket nem tulajdonba, hanem haszonbérbe adta, elsősorban arra érdemes, megbízható magyar lakosoknak. A haszonbérleti szerződésekről az egyes települések elöljáróságai kötelesek voltak pontos kimutatást vezetni, ezek azonban csak 1941 szeptemberétől érkeztek be a Birtokpolitikai Kirendeltséghez. Ezekből az iratokból rekonstruálható a haszonbérbeadások menete, illetve az, hogy egy-egy településen megközelítőleg mennyi területet adtak ki ilyen formában. A települések haszonbérbeadásokról készült iratai mellett fennmaradtak olyan dokumentumok is, melyeken keresztül a haszonbérigénylők, illetve a

[319] AV F150 3-23120 62. doboz. – A Magyar Élet Pártjának beadványa a haszonbérbeadásokkal kapcsolatban.
[320] Uo.
[321] Uo.

haszonbéreket kapottak hangulata ragadható meg. Ezekből az iratokból rekonstruálható, hogy a földbérhez jutott személyek sem tudtak minden esetben élni a kapott lehetőséggel – rendszerint ez önhibájukon kívül, az időjárás viszontagságainak következményeképpen a termelés meghiúsulásával történt meg. Van azonban arra is precedens, hogy a bérbe adott földet a haszonbérlő nem megfelelően gondozta, emiatt el is veszíthette jogát a földbérletre. Több esetben is kritikát fogalmaztak meg a helyi magyar lakosok a végrehajtott intézkedésekkel kapcsolatban, illetve az egyes haszonbérlők között is alakulhatott ki vita a területek kapcsán, tehát – hasonlóan az előzőekhez – ebben az esetben is elmondhatjuk, hogy a helyi magyar érdekeltek közül többen is csalódásként élték meg a terület visszacsatolását Magyarországhoz.

4. Házhelyigénylések, házhelyjuttatások az impériumváltás után

Munkánk szempontjából elsősorban a visszacsatolt területeken végrehajtott földbirtokpolitikai kérdések, tevékenységek az elsődlegesek, azonban érdemes egy alfejezet erejéig figyelmünket a házhelyjuttatások, házhelyigénylések felé fordítani, ugyanis ezek az esetek is részét képezik a kérdéskörnek. A kiépülő magyar közigazgatás 1941 áprilisától kezdve nemcsak a visszatért területek agrárreform alá vonható területeit mérte fel, hanem azokat az ingatlanokat is, amelyek házhely céljára voltak kiadhatóak. Az egyes települések házhelyeinek, ingatlanhelyeinek vizsgálata szintén a Földbirtokpolitikai Kirendeltség hatálya alá tartozott, így a különböző összeírások is ide érkeztek be. Az 5280/1941 M. E. rendelet szerint *„házhely céljára legfeljebb 600 négyszögölet lehet juttatni”* a kérvényezőknek. Ezen rendeleten kívül még a 280 000/1941 F. M. rendelet[322] szabályozta a házhelyek juttatását. Minden települési elöljáróságnak kötelező volt 1941 novemberében egy tájékoztatást benyújtania a Kirendeltség számára, mely a település területén található, a jugoszláv időszakban az agrárreform hatáskörébe került földeken fellelhető épületeket, házakat tartalmazta. Ezek segítségével a magyar közigazgatási szervek sikeresen feltérképezhették az impériumváltással Magyarországhoz került területeken fellelhető ingatlanokat, illetve ezek alapján kezdhették meg a házhelyek kiadását a folyamodóknak. Az alábbi fejezetben az egyes települések felmérései mellett bemutatom a házhelyigénylések folyamatát, illetve az ennek kapcsán kialakult hangulatot néhány releváns eseten keresztül.

[322] *A m. kir. földművelésügyi miniszternek és a m. kir. igazságügyminiszternek 1941. évi 280 000. F.M.számú rendelete a kishaszonbérletek alakításának, kisbirtokok és házhelyek szerzésének előmozdításáról s más földbirtokpolitikai rendelkezésekről szóló 1940. évi IV. törvénycikk egyes rendelkezéseinek hatálybalépéséről és végrehajtásáról.* Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1941/?pg=53&layout=s&query=280%20000 letöltés ideje: 2014. május 12.

Az 1941. novemberi jelentésekről elmondható, hogy alapos felmérések készültek: 59 település adatait kerültek a Kirendeltséghez, ahol összesen 3425 lakóházat számláltak, melyek a magyar állam felhasználása alá kerültek. Ezek közül 1031 volt bérbe adva, 1087 házat pedig az eredeti juttatott lakott, 120 ingatlan lakhatását nem tudták megállapítani, 187 épület pedig üresen állt, tehát kiadható volt. Az egyes települések részletes jelentéseire nem térnék ki, néhány olyan megállapítást emelnék ki ezek közül, mely általánosnak mondható. A jelentések jelentős részében panaszként merült fel, hogy az elhagyott, kiadható ingatlanok állapota rossz, több esetben még a nyílászárók is hiányoztak, vagy tatarozásra, festésre szorultak. A beadványokban rendszerint kitértek azokra a különleges körülményekre is, melyek egy-egy településen jelentkezhettek: Bajmokon például a vitézek letelepítésére, Martonoson az eredeti, szerb juttatott lakta a házát, Temerinben pedig a Külföldi Magyarokat Letelepítő Kormánybiztosság juttatta az összes felhasználható ingatlant a betelepített székelyeknek.[323]

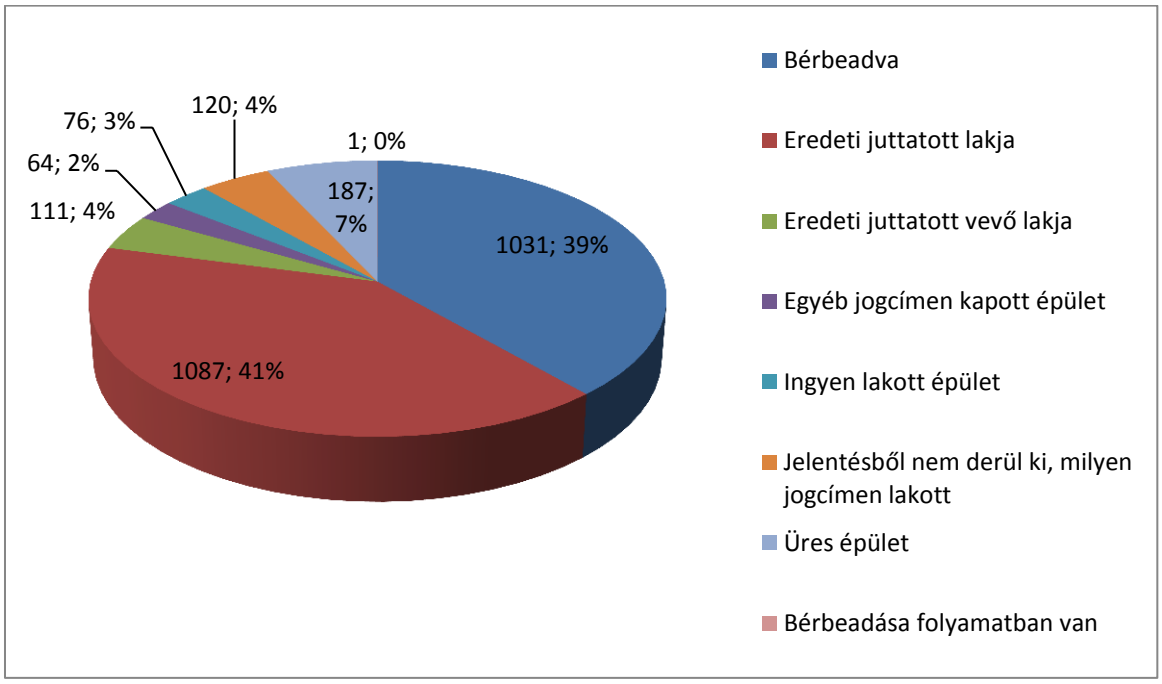

XIV. ábra A házhelyek vizsgálatának eredményei (59 település)[324]

A házhelyért, átköltöztetésért folyamodók többségükben szociális helyzetükre hivatkoztak, illetve a jobb megélhetés reményében szerették volna elhagyni addigi lakóhelyüket. A Kirendeltség, tekintve, hogy nem szociális kérdések megoldására volt hivatva, ezeket javarészt elutasította, még abban az esetben is, ha egy-egy település elöljárói próbáltak eljárni az ügy érdekében. Erre példa György István magyarkanizsai lakos esete, aki több társa nevében kérte, hogy Velebit településen álló 107 volt dobrovoljác házban nyerhessenek

[323] AV F150 4-3690/1941 – Bajmok, Martonos, Temerin jelentései. 63.d.
[324] Uo.

szállást, esetleg juttatás formájában megkapják azokat. Saját szociális helyzetét mutatja be annak érdekében, hogy szavainak érvényt szerezzen. 1941-ben családjával együtt testvérénél laktak egy fedél alatt – négy felnőtt négy gyermekkel osztozott két szobán. Indoklásképp felhozza még György azt a körülményt is, hogy ő már a nyár folyamán egy velebiti házban bent lakott, azonban a *„hatóság intézkedése folytán onnan ki kellett költözni s most az a ház üresen, gondozás nélkül áll”*, ami azt a veszélyt rejti magában, hogy a téli hideg és a tavaszi esőzések során tönkre fog menni. A beadvány zárásaként hozzáteszi: a környező települések – Oromhegyes, Adorján és Völgyes – napszámosai hasonlóan rossz körülmények között kénytelenek élni mindennapjaikat. A fenti körülmények sem tudták jobb belátásra bírni az elöljárókat: a település polgármestere szerint György beadványában említett *„panasz minden tekintetben helyt áll”*, azonban a terület teljes egészében a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság fennhatósága alatt van, így a kérelmet teljesíteni nem tudja. Ráadásul információi szerint a házak a későbbiekben további külföldről hazatelepítendő magyaroknak lesznek kiadva, akiket Boszniából hoznak „haza”.[325]A kérvényt végül a Kirendeltség is elutasította. Áttelepítésre, átköltöztetésre, házhely kiadására nemcsak a bácskai magyarok körében volt igény, hanem több ilyen irányú kérelem is befutott Magyarországról mind a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztossághoz, mind pedig a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltséghez. Tekintve, hogy a magyar kormányok világos telepítési célokkal rendelkeztek, ezek a kérelmek csak néhány esetben leltek támogatásra, jelentős részük elutasításban részesült. Az igénylők között voltak borbélyok[326], olyan katonák, akik az 1941-es bevonulás során teljesítettek szolgálatot a magyar hadseregben[327], de kémszolgálatot teljesítő személyek is folyamodtak házért, házhelyért a Kirendeltséghez.[328]

---

[325] AV F150 4-12712/1942 – György István kérelme. 64.d.

[326] 1941. december 13-án adta be kérvényét Magyari Pál oromhegyesi lakos a Kirendeltségnek. A borbély Magyari beadványában arra hívja fel a figyelmet, hogy jelenlegi településén 5 borbély volt, míg az általa megjelölt új település, Fogadjisten – mely székely telep – még eddig az időpontig nem rendelkezett eggyel sem. Ráadásul – folytatódik a beadvány – családjával meglehetősen sanyarú körülmények között él, s Fogadjisten telepen ebben az időpontban – információi szerint – éppen voltak üresen álló lakóházak. A Kirendeltség felhívta Oromhegyes vezetőjének figyelmét arra, hogy megfelelő támogatással lehet csak esélye Magyarinak a ház megszerzésére, így ehhez küldtek a polgármesternek egy kitöltendő formulát. AV F150 4-5558/1941 – Magyari Pál kérelme. 63.d.

[327] Bartos Károly szatmárnémeti szabómester egy évvel a Bácska visszacsatolása után adta be beadványát a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztossághoz. Röviden bemutatja családja és saját maga történetét, melyben felkeltheti figyelmünket, hogy 1941-ben a bevonuló katonák sorát gazdagította Bartos, szolgálata alatt pedig Temerinben is eltöltött némi időt. Ennek során állítása szerint barátokra tett szert, s mivel hazatérése után otthonában nem kapott semmiféle munkát, feleségével és gyermekével leköltözött *„ismerősökhöz, ahol kegyelem-lakásban”* leltek szállásra. Ha – folytatja – kapna lakást, és némi földet, akkor nyáron a mezőgazdaságban, télen pedig a szabómesterségben találná meg mindennapi kenyerét. Kérvényét a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság vezetősége azzal az indoklással, hogy Bartos „nem külföldi magyar”, jogszerűen elutasította. AV F150 4-17338/1942 – Bartos Károly ügye. 64.d.

[328] Maróthy Nándor hat gyermekes családjával Szabadkán élt, ahol a Trianont követő időszakban a Magyar Királyi Honvédség részére ún. bizalmi szolgálatot teljesített. Ennek elismeréseképpen 1942. május 3-án a

Adott esetben a kínálkozó alkalmat vagy pedig a társadalmi feszültséget kihasználva volt dobrovoljácok házait, illetve szerbek lakásait próbálták meg magyarok megszerezni. Farkas Ferenc adai csendőrtiszt-helyettes kérvényezte, hogy a Rákóczi Ferenc utca 21. szám alatt található lakóházat számára a Kirendeltség lakhatásra biztosítsa. Indoklásként megemlítette, hogy a ház eddig egy dobrovoljác tulajdonát képezte, most pedig egy bizonyos Adamov Vászó elmenekült csetnik felesége lakik benne. Hogy a döntéshozókat jobb belátásra térítse, Farkas megemlíti, hogy már 21 éve hűségesen szolgálja a csendőrséget. Zárógondolatként megjegyzi: *„a jelenlegi óriási árak mellett soha nem leszek abban a helyzetben, hogy öregségemre egy otthont alapítsak”* amennyiben nem élne a kínálkozó alkalommal.[329]

Volt példa arra is, hogy a súlyos szociális helyzetben lévő lakosok nevében Deák Leó, Bács-Bodrog vármegye főispánja intézkedett a Kirendeltségnél. Az 1942-es év meglehetősen csapadékos volt a Bácskában, melynek következtében jelentős belvízzel is meg kellett küzdeniük a helyi lakosoknak. Adán 96 nagycsaládos személy háza olyan súlyos állapotba került, hogy ki kellett őket lakoltatni, a hatóságok részéről pedig ígéretet kaptak arra, hogy új helyen építhetik fel házaikat. 1942 augusztusának végéig, illetve szeptember elejéig még a házhelyek kiosztása sem történt meg, így az építkezésekhez sem tudtak hozzákezdeni. A jelentés írója megemlíti, hogy az adai lakosok tömegével vonulnak fel a helyi elöljáróság irodája elé azért, hogy követeljék a házhelyek kiosztását. A településről 48 család jelentkezett másik településre történő áttelepítésre, azonban ennek a tevékenységnek a végrehajtása sem haladt zökkenőmentesen, *„így a bizonytalanság gyötri őket.”* Ez az állapot azért sem szerencsés – folytatja a beadvány – mert azok a személyek, akiket az áttelepítésre összeírtak, már Adán nem kívánnak semmilyen munkába belekezdeni, mondván *„hogy napok múlva ők már úgysem lesznek e község lakói.”*Az ügy politikai súlyát jelzi, hogy a Kirendeltséghez a főispán, Deák Leó is kérelemmel fordult az adai lakosok érdekében. Az 1942. szeptember 4-én kelt beadványban kiemeli, hogy hasonló panaszokkal gyakran szembesül a megye területéről, s ezekhez gyakran hozzáteszik, hogy az ígéretek általában politikai vonalon

---

Nemzetvédelmi Kereszttel tüntették ki Újvidéken. 1941. november 26-án a szabadkai lakásfelügyelők engedélyezték számára, hogy egy üresen álló, előzetesen Tomanovič Blagojev tulajdonában lévő házba beköltözzön. Tomanovič a magyar hadsereg bevonulása után elmenekült, a ház üresen állt, melyet Maróthy rendben tartott. A rendezetlen jogi viszonyok miatt azonban 1943 májusáig nem fizetett semmilyen adót, viszont ettől az időponttól kezdve visszamenőleg is követelték tőle az elmaradt összegek rendezését. Beadványa végén elkeseredve állapítja meg, hogy *„fájdalmasan kell eltűrnöm, hogy annak idején az életemet, a családomat áldoztam szent hazám ügyéért, és most egyszerűen semmit nem vesznek figyelembe az illetékes helyeken.”*A beadványra érkezett reakcióból kiderül, hogy a ház olyan földterületen található, mely *„nem vonható az 5280/1941. M.E. rendelettel a Magyar Államkincstárra szállott ingatlanok sorába és így kérelmező részére sem juttatható.”* Mivel a levéltári anyagok között nem leltem fel az ügyre vonatkozóan további iratokat, így annak végkimenetele nem ismert. AV F150 4-50042/1944 – Maróthy Nándor esete. 66. d.

[329] AV F150 4-5215/1941 – Farkas Ferenc kérelme. 63.d.

történnek, s melyből az érdekeltek az ügyek gyors elintézésére következtethetnek. Emiatt a főispán kéri, hogy *„szüntesse meg a Kirendeltség a politikai vonalon történő ígérgetéseket, és inkább felvilágosító munka történjék az érdekeltek soraiban, aminek eredményeképpen ezek lássák be, miszerint a földosztásnak a ténye nem annyira jogi alapon, mint inkább szociális elgondoláson alapszik és ezért az érdekeltek kötelesek nyugodtan várni arra."* A Kirendeltség 1942. szeptember 19-én válaszolt, melyet Gy. Köllő Zoltán a Kirendeltség tisztviselője tolmácsolt a főispánnak. Gy. Köllő igazolja a Kirendeltség eddigi eljárását, tehát sürgetésre nincs szükség, mivel a kiküldött bíró – dr. Avar László – hozzálátott a munkához a községben. Másrészt Gy. Köllő visszautasítja a „politikai ígérgetések" vádját, hiszen az a Kirendeltség munkájával szöges ellentétben áll, s kéri a főispánt, tájékoztassa, mi minősül politikai ígérgetésnek. Végül kifejti, hogy az áttelepítésre vonatkozó ígéret, mely szerint már augusztus második felében új telephelyén kellett volna lennie a fentebb említett 48 családnak, minden alapot nélkülöz, *„annál inkább, mert az áttelepítés előfeltételét képező telepes községek felépítése is a jelenlegi viszonyokból folyó nehézségek miatt eltolódást szenved."* A fenti esetből is kitűnik, hogy a hivatalos szervek között is alakult ki feszültség a házhelyek kiosztása miatt. Sajnos arra vonatkozóan nem leltünk fel iratot, hogy végül az említett személyek megkapták-e új házhelyüket, illetve aki átköltözésre jelentkezett, megérkezett-e új otthonába.[330] Avar László törvényszéki bíró 1942. március 20-i beadványa is tartalmaz a házhelyek juttatása szempontjából fontos elemeket. Kifejti részletesen azt az álláspontját Avar, miszerint az Országos Nép- és Családvédelmi Alap[331] (továbbiakban ONCSA) bácskai tevékenységét „nehézkesnek" tartja, olyan intézkedést nem vélt felfedezni munkájában, mely az építkezések megindulását lendítené előre. Javaslata az, hogy az összedőlt házak anyagát felhasználva kezdjenek építkezésekbe, és inkább az anyagpótlás anyagi finanszírozását

[330] AV F150 4-14730/1942, 64. d. – Az adai házhelyigénylések ügye. Egy másik ügyirat a zentai állapotokról ad meglehetősen sötét képet az utókor számára. Eszerint a szerbek a magyarok részére a legrosszabb földeket adták ki házépítés céljára, s ezen is csak 100-110 négyszögölnyi házakat tudtak építeni. Ráadásul olyan területen helyezkedtek el ezek, amely egykoron vályoggödör volt. A jelentés írója megjegyzi: *„amikor nyomortanyáknak nevezem ezeket a házakat, gyenge kifejezést használok."* AV-F150-4-15192/1942 64. d. – Mohol, Ada és Zenta házhelyeinek ügye.

[331] Az 1940. XXIII. törvénycikkel létrehozták a bevezetőben már említett Országos Nép- és Családvédelmi Alapot (ONCSA), melynek célja a többgyermekes, elsősorban mezőgazdaságból élő családok megsegítése volt, hosszúlejáratú kölcsönök révén lakóházhoz, földbérlethez stb. juttatva őket. Erre a célra a kormány évi 80 millió pengőt különített el. A kiemelhető szociálpolitikai intézkedések közé sorolhatóak a karitatív tevékenységek: napközi otthonokat állítottak fel, gyermekétkeztetés és gyermeknyaraltatás beindítása, és az ún. zöldkeresztes tejakció megindulása jegyezhető fel ezen a téren. A Délvidék visszatérése után – értelemszerűen – az ONCSA tevékenységét is kiterjesztették a térségre. Ennek eredményeképpen 1941-ben – az OSZF-el karöltve – a belvíz által megrongálódott 35 000 házból 16 000 helyreállítását vállalta magára a két szervezet, és 1941 végére ebből 7100-at teljesített is. 1942-es tervei között mintegy 5000 új kertes ház felépítése, 6000, a belvíz által elpusztított ház újjáépítése, valamint 15000 megrongálódott ház kijavítása szerepelt. Forrás: Kalangya, 1941. december X. évfolyam, 4. szám 209-211. Az ONCSA-ra vonatkozóan lásd még: Hámori Péter: *Az ONCSA.* In: Országépítő XV. évf. 2004. 2. szám 5-13.

tekintsék az ONCSA feladatának. Példának Horgos települését hozza fel, ahol több mint száz családi ház pusztult el, az ONCSA pedig mindössze 15 ház felépítését tervezte ekkor. A beadvány következő pontja a helyi magyar lakosság áttelepítésével kapcsolatos. Ezzel a dologgal összefüggésben az a meglátása – *„tekintettel az anyagbeszerzési nehézségekre és a háborús viszonyokra”* – hogy az 1942-es évben nem fog megvalósulni, sőt, hozzáteszi: *„hogy a jövő esztendő mit hoz, azt senki sem tudja.”* Azt javasolja, hogy ezeket a személyeket helyben kell megfelelő mennyiségű és minőségű ingatlanhoz juttatni, mellyel egyrészt nemzeti szempontokat is szolgálnának, másrészt pedig a felnövekvő generációról is történne gondoskodás. Nem mellesleg – folytatja – a *„hangsúly azon van, hogy a hatóságokban és a politikusokban való csalatkozás velünk szemben soha, egyetlen alkalommal se nyilvánuljon meg.”* A beadvány utolsó pontjában a jövőbeni áttelepítések terveit említette meg Avar, Zenta és Magyarkanizsa településeket említve. Mint láthatjuk, Avar reálisan értékelte a telepítések körül kialakult helyzetet, nem megfeledkezve a háborús viszonyokról sem, emellett pedig empátiával viseltetett a helyi magyar lakosság irányába is.[332]

Voltak esetek, mely során az újonnan kapott ingatlan lett lakhatásra alkalmatlan, így a juttatottnak el kellett hagynia azt. A bácstóvárosi Becskei Antal panasza az alispánhoz 1942 augusztusában érkezett be. Becskeit 10 fős családjával, illetve Tóth-Gál Miklóst 4 fős családjával még 1941 augusztusában költöztették Bácstóvárosba. Kontraszt már a két család elhelyezésében is megjelent: a nagyobb létszámú családot egy kisebb dobrovoljác házban, a kisebb létszámút pedig egy 3 szobás házban szállásolták el. A csapadékos időjárás a kapott ingatlant tönkretette, így a családot ki kellett lakoltatni. Tóth-Gál Miklós *„nagy huza-vona után volt hajlandó egy szobát és egy konyhát”* Becskei családjának biztosítani. Az alispán a jelentésében átfogó – és egyben lesújtó – képet ad a bácstóvárosi állapotokról: a dobrovoljác házak javarészt elhanyagolt állapotban vannak, ráadásul a magyar lakosok sem foglalkoznak vele, mondván *„még nem az ő tulajdonukat képezi.”* Javaslata szerint a településen az ONCSA segítségére lenne szükség az épületek kijavítását illetően. Ennek ellenére – folytatja – Becskei kérelme teljesen jogos, *„mert egy 10 családos embernek sokkal inkább szüksége van két-három szobából álló lakásépületre, mint egy négy családtaggal rendelkező családnak.”* A telepesek panaszait igyekeztek kivizsgálni, lehetőség szerint helyszíni szemlével. Bácstóváros községnél maradva, 1942. szeptember 10-én küldte el tájékoztatóját a járásbírósági elnök[333] dr. Öreg János törvényszéki bíró részére a település viszonyainak vizsgálatáról. A fentebb is említett telepesek – akik közé Becskei is tartozott – új házakba

[332] AV F150 4-15192/1942 – Mohol, Ada és Zenta házhelyeinek ügye. 64.d.
[333] Aláírása olvashatatlan a dokumentum legvégén.

nem költöztethetőek, írta, ugyanis a két településen egyáltalán nincs üresen álló ingatlan, ezért a volt tulajdonosok – akik próbálnák visszaigényelni saját házukat, melyet a katonai közigazgatás során jogtalanul vettek el tőlük, dobrovoljác, vagy csetnik-gyanú miatt – illetve azok a telepesek is türelemre intendők, akik új házat szeretnének maguknak. A telepesek közötti egyenlőtlenségek – meglátása szerint – *„úgy volnának kiküszöbölhetők, hogy a nagyobb családúak a nagyobb házakba, a kisebb családúak pedig a kisebb házakba helyeztetnének kölcsönösen át”* – ennek azonban Becskei példája ellentmond. Miért alakult úgy, hogy Becskei és családja egy egészen kicsi házba volt kénytelen beköltözni? *„Annak idején az áttelepítésnél a gyorsaság volt a fontos, és a most vázolt körülményekre egyáltalában nem voltak tekintettel”* – írta. A tervezett kiküldetés során – javasolta – csak a Topolyáról áttelepített személyek házait, ingatlanait kell megvizsgálni Bácstóváros és Boróc községekben. A kiküldetésre végül 1941. szeptember 15-17-e között került sor, és szeptember 15-én Boróc községben kezdődött meg a vizsgálat. Ennek során az egyes ingatlanok pontos helyrajzi számát, a volt és új tulajdonosok nevét is felvezették. Ezek után a telepeseket beidézték, és esetleges panaszaikat meghallgatták, valamint tájékoztatták őket arról, hogy amíg az ingatlanok jogi helyzete nem tisztázott – a Kirendeltséghez, vagy más, állami szervhez tartoznak – bármilyen munkálatot, melyet az ingatlanon végeznek el, csak saját költségre és felelősségre hajtható végre. A telepesek végül kijelentették, hogy panaszuk nincs, elhelyezésükkel teljesen elégedettek. Ezzel ellentétes volt a helyzet Bácstóvárosban. A telepesekkel való tárgyalásra szeptember 17-én került sor, közülük éppen Becskei Antal nem tudott megjelenni, ugyanis – a jegyzőkönyv tanúsága szerint – ideiglenesen Topolyára távozott. A kiküldött bíró Becskeiék esetében is megnyugtatóan rendezte a két család között fennálló feszültséget, valamint a település többi károsultja irányába is kedvező lépéseket tett, így – ha átmenetileg is – Bácstóváros helyzete rendeződött.[334]

A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség a házhelyigénylések kapcsán rendkívül magas számú ügyet kezelt, melyek jelentős része elutasítással végződött, kisebb részét pedig méltányosságból támogatták. Ezek javarészt olyan szociális problémákat tartalmaztak, melyek megoldása nem a Kirendeltség feladata volt. Az alábbi három eset erre példa. Adamov Cvetko 1942. július 2-án az orosz fronton Minszk és Gomel közötti vonatúton több bajtársával életét vesztette – vonatuk aknára futott. Adamov – olvashatjuk Virág István horgosi plébános kérvényében – Horgos település első hősi halottja volt a második világháborúban. Szülei – folytatja a plébános – *„porig szegények, semmijük sincsen”*, édesanyja két kezére béna,

[334] AV F150 4-22599/1942 – Bácstóváros és Boróc esete. 65.d.

édesapja pedig idős. Volt egy házuk, de azt – valószínűleg szerb nevük miatt – elvették tőlük. A plébános azzal a kéréssel fordul dr. Avar törvényszéki bíróhoz, hogy összeköttetései révén valamilyen módon a házat Adamov szülei visszakapják, vagy esetleg máshol kaphassanak egy hajlékot, ahol életük hátralévő részét leélhetnék az öregek. Avar László a kérelmet a Kirendeltség irányába továbbította, az pedig – mint több más esetben – a kérvényt kategorikusan elutasította, tekintve, hogy a szociális problémák megoldása a térségben nem tartozott a feladatai közé.[335]

Dimity Iván dernyei lakos 51 társa nevében adta be kérelmét a Földművelésügyi Minisztériumhoz, ahonnan az újvidéki Kirendeltséghez továbbították a kérést. Eszerint házaikat – melyeket ők az elmúlt 20 évben saját költségükön építettek – a magyar közigazgatás kisajátította, mivel azok agrárföldeken helyezkedtek el. Belenyugvóan kijelentik, hogy *„nem is szegődünk ellene a rendeletnek”*, csak annyit kérnek, hogy a tél beállta előtt ne lakoltassák ki őket, 1943. május 1-ig kérik a kilakoltatási tilalom fenntartását. Ezen idő alatt gondoskodni kívánnak új lakhelyükről. A Kirendeltség részéről Gy. Köllő Zoltán válaszolt a kérvényre, melyben kijelenti, hogy *„nevezettek kérelmével kapcsolatban értesítem az elöljáróságot* [ti. Dernye község elöljáróságát] *hogy nem teszek észrevételt az ellen, ha a folyamodók közül azok, akik eddig még helyüket nem hagyták el, méltányosságból legfeljebb 1943. május 1-ig helyükön tovább laknak”*, tehát a Kirendeltség hozzájárult a kilakoltatás felfüggesztéséhez.[336]

Tamási Rozália vajszkai lakos hasonló problémával küszködött, mint a fentebb leírt személyek – ő azonban házat szeretett volna igényelni a Kirendeltségtől. Hogy célt érjen el, megemlíti az 1943. május 29-én elküldött kérelmében, hogy hat élő gyermeke van, és családja rendkívül nehéz sorban éli mindennapjait. Az 1941-es határváltozásnál házuk – melyet saját kezükkel építettek fel – olyan területen feküdt, melyet később a vitézeknek juttattak, emiatt kénytelenek abból kiköltözni. Ezért kéri, hogy a Vajszkán *„épülő és szegénysorban élő többgyermekes családoknak szánt házak egyikét”* számukra utalják ki. Kérelmét – sok más esethez hasonlóan – elutasítják azzal az indoklással, hogy a későbbiekben a felépítendő házak telepesek részére lesznek juttatva. Ebből az esetből is kitűnik, hogy 1943-ban több helyen is még csak a telepítések terveit kezdték el kidolgozni.

Káty esetében a levéltári anyagok között felleltem egy olyan kimutatást, melyben a település házhelyjuttatottjainak névsora található meg. A kedvezményezettek Temerin, Magyarkanizsa, Újvidék, Martonos, Tiszakálmánfalva, Adorján településekről, tehát a

[335] AV F150 4-22482/1942 – Adamov Vladó ügye. 65.d.
[336] AV F150 4-26389/1942 – Dimity Iván és társai ügye. 65.d.

Magyarországhoz visszacsatolt Bácska más területeiről érkeztek. A listára pedig nemcsak ők, hanem feleségeik neve is felkerült. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy Káty községben 314 személy kapott házat, illetve 600 négyszögöl házhelyet az 5280/1941. M.E. rendelet alapján. Sajnálatos módon a többi településre vonatkozóan nem rendelkezem még csak hasonló kimutatással sem, ez azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy születtek ilyenek az 1941-44 közötti időszakban.[337]

Összegezve a házhelyjuttatások vizsgálatát, megállapíthatjuk, hogy – a földhöz juttatásokhoz hasonlóan – a kiépülő magyar közigazgatás ezen a téren nem tudta az előzetesen megfogalmazott célkitűzését maradéktalanul elérni, miszerint az 1941. április 11-e után Magyarországhoz csatolt területeken a helyi magyarok számára, illetve a területre telepítendő személyeknek megfelelő házat vagy házhelyet biztosítson. Ennek hátterében több összetevőt is felfedezhetünk: a háborús viszonyok mellett a délvidéki földbirtokviszonyok rendezetlensége is súlyosan esett latba, de megemlíthetjük még a telepítések nehézkességét is, valamint nem hagyhatjuk figyelmen kívül a helyi lakosság csalódottságát sem, melyet a házaik elvesztése, vagy pedig a házhelyjuttatások kudarca miatt érezhettek – a „földéhség” mellett a társadalom egy részénél megjelent a „házhely-éhség” is.

[337] AV F150 4-szám nélküli irat – Káty házhelyjuttatottjainak listája. 66.d.

5. A vitézek, tűzharcosok, hadirokkantak és hősi halottak rokonainak letelepítése a Bácskában

Mint az előzőekben utaltam rá, az 5280/1941 M.E. rendelet határozott a Bácskába telepítendő vitézekről is. A magyar történeti szakirodalomban a vitézek letelepítésére vonatkozóan nem született még összefoglaló munka, így ez a kérdéskör munkámban első ízben kerül bemutatásra. Itt szeretnék arra utalni, hogy az Országos Vitézi Szék levéltári anyagának egy része a második világháború alatt megsemmisült, más része pedig 1956-ban elpusztult[338], emiatt a Vajdasági Levéltárban, valamint a Magyar Nemzeti Levéltárban is csak néhány irat lelhető fel a kérdéskört illetően. Mielőtt azonban a Bácskába történő telepítésükre térnék ki, röviden bemutatnám a Vitézi Rend történetét.

A vitézi rend létrehozására 1920-ban került sor, az augusztus 10-én kiadott 6650/1920. M.E. rendelet előbb még a vitézi telek adományozását, kijelölését foglalta magába[339], az 1920. évi XXXVI. törvénycikk 77. §-a pedig változtatás nélkül átvette és véglegesítette a rendeletet.[340] Horthy Miklós kormányzó 1920. szeptember 25-én nevezte ki a Vitézi Szék által delegált tagokat, így a szervezet megkezdhette hivatalos működését, azonban a működési szabályzat kiadására 1920 novemberéig várni kellett. Élén az ügyvezető törzskapitány állt, aki részt vett a döntési mechanizmusokban, illetve vagyoni kérdésekben is kifejthette véleményét. Vitézi címért elsősorban olyan személyek folyamodhattak, akik valamilyen kitüntetéssel – legénységből arany vagy első osztályú vitézségi érem, tábornokok esetében a Lipót Kereszt lovagkereszt volt megfelelő – rendelkeztek az első világháború idejéből, de figyelembe vették az állampolgárságot, illetve a feddhetetlen múltat is.[341] *„Azokból a földekből* […] *kisbirtokokat (vitézi telket) fogok majorátusként adományozni a haza védelmében kitűnt oly honfiaknak, akik vitézi és erkölcsi tekintetben szóval jellemileg teljesen megbízhatók és az utóbbi forradalmak alatt hazafias magatartásukban egy pillanatig sem tántorodtak meg.* […] *Ezzel két célt szolgálunk: lesz az országnak egy minden eshetőségre kész, teljesen megbízható szervezete, amelynek tagjai tekintélyüknél fogva a vidék lakosságára nevelő hatással lesznek, másrészt a falu népét különleges pozíciójuknál fogva példájuk követésére serkentik.”* – fogalmazta meg Horthy a vitézi rend tagjainak feladatát.[342]

---

[338] Lőrincz Péter: id. mű 205.

[339] *A m. kir. minisztérium 1920. évi 6650. M.E. számú rendelete a vitézi telkekről.* A rendelet olvasható: http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start

[340] A törvény olvasható: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=7451

[341] Tátrai Szilárd: *A Vitézi Rend első évtizedének története.* In: Hadtörténeti Közlemények 1997. 1. szám, 49-81. o.

[342] Horthyt idézi: Romsics Ignác: *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok.* Helikon Kiadó, Budapest, 2017. 80.

Kik kaphattak vitézi telket? A 6650/1920. M.E. rendelet kimondja, hogy a *„magyar állam védelmében kitűnt feddhetetlen honfiak részére a haza nem múló hálája jeléül ingatlanok adományozhatók…”* A vitézi telket a juttatott nem adhatta el, és az öröklés menetében az adománylevél játszott döntő szerepet, de általános esetben az elsőszülött fiú részesült elsőbbségben. Ha az örökhagyó nem rendelkezett fiú utóddal, abban az esetben a leánygyermek férje kaphatta meg a telek használati jogát. Hazaárulás, esküszegés, illetve utód hiányának esetében a vitézi telek visszaszállt az államra. A rendelet 8. §-a tér ki a vitézi telekhez kapcsolódó jogokra és kötelezettségekre. Eszerint a vitézi eskü letétele után a kedvezményezett jogosult lesz a „Vitéz” jelző viselésére.[343] A vitézi telekhez tartozó munkálatokat, eszközök beszerzését, azok karbantartását a kedvezményezettnek volt köteles elvégezni.

Mint utaltam rá, a vitézi telkek kiadását, illetve azok működését a Vitézi Szék felügyelte. Ennek vezetőjét a vitézi szék tagjai választották, megbízatása életre szóló volt. A Vitézi Széknek tagja volt többek között a mindenkori miniszterelnök, a belügyminiszter, a földművelésügyi miniszter, valamint az államfő által kinevezett 8 tag is.[344] A Vitézi Rend jogi helyzetének megnyugtató rendezésére csak 1931-ben került sor, ekkor adta ki a miniszterelnök a 6450/1931 M.E. rendeletét, mely a Rendet vagyonjogi személyként ismerte el. Annak ellenére, hogy a Vitézi Szék célja az volt, hogy tagjait földdel, ingatlannal lássa el, 1930-ra csak a tagok 31%-a rendelkezett vitézi telekkel.[345] A harmincas évek közepétől a Vitézi Szék csoportos telepítésekkel igyekezett a vitézeket birtokhoz juttatni, melyeket a szervezet kötelékébe került közép- és nagybirtokokból alakítottak ki. Minden egyes vitézi telek külön birtoktestet képezett, összetartozásuk azonban kétségtelen volt, így településeket hoztak létre, melyek élén vitézi telepvezető állt. Ez a telepvezető felügyelte a vitézek gazdálkodását, illetve segített bekapcsolni a telepeket az ország gazdasági vérkeringésébe.

A terület-visszacsatolások időszaka a Vitézi Szék életében is jelentős változást generált. A felvidéki, kárpátaljai és észak-erdélyi revíziók közül csak az első esetben emlékezhetünk meg jelentősebb területszerzésről a Vitézi Széket illetően, a Délvidék visszacsatolásával ez azonban megváltozott. A Bácskában összesen 13 445 kat. hold földet bocsájtottak a Rend rendelkezésére, mely területre már 1941-ben megkezdődött a telepítés.[346]

---

[343] A vitézzé történő avatás szertartása több esetben is összekapcsolódott Horthy Miklós kormányzó születésnapjának megünneplésével, amit így propagandacélokra is felhasználhattak. Turbucz Dávid: *A Horthy-kultusz, 1919-1944.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2016. 115-116.

[344] *A mi. kir. minisztérium 1920. évi 6650. M.E. számú rendelet a vitézi telkekről.* Id. rendelet.

[345] Tátrai Szilárd: *A vitézi rend története a harmincas évektől a felszámolásig.* In: Hadtörténelmi közlemények 113/1. http://epa.oszk.hu/00000/00018/00012/07tatrai.htm Letöltés ideje: 2015. 07. 18.

[346] Uo.

Amint arra az előzőekben már utaltam, a bukovinai székelyeket a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság telepítette le a Bácskában, és a szervezet kötelékébe volt rendelve a Vitézi Széknek egy különítménye, vitéz Virányi Árpád alezredes vezetésével. A különítmény feladata volt, hogy a letelepítendő székelyek közé 10%-nyi vitéz személyére javaslatot tegyen, illetve kiválassza azokat.[347] A letelepítés során 1941. június 18-ig 178 vitézi családot költöztettek be 722 fővel, mely az előzetes tervek ellenére nem érte el a bukovinai székelyek 10%-át. A vitézi családok megoszlása településenként az alábbiak szerint alakult:

Település neve	*Vitézi család száma*	*Fő*
Hadiklelke	1	6
Hadikhalom	3	5
Horthyvára	29	177
Hadikföldje	7	17
Hadikvára	8	42
Istenföldje	2	2
Istenáldás	11	63
Istenkeze	5	24
Fogadjisten	3	25
Andrásföldje	5	32
Bácsandrásfalva	16	22
Andrásmajor	2	10
Bácsjózseffalva	27	61
Istenszeme	3	11
Andrásvára	5	14
Bácsandrásszállás	7	19
Istenhozott	6	17
Bács-Istensegíts	26	125
Istenvelünk	1	8
Hadikkisfalu	3	2
Hadikújfalu	5	25
Hadikvég	3	15
Összesen:	***178***	***722***

II. táblázat: Az egyes településekre telepített vitézek létszáma (1941)[348]

[347] MNL OL FM-K184-137-1941-135280 I-VII. tájékoztatók, I. számú tájékoztató.
[348] Uo. 7. számú tájékoztató.

Vitézeket nemcsak a betelepített székelyek közé, hanem más településekre is költöztettek, valamint tervbe vették kifejezetten vitézi település létesítését is, melyre a későbbiekben kitérünk. A táblázatból kitűnik, hogy a legtöbb vitézi családot Horthyvára, Bácsjózseffalva és Bács–Istensegíts vette fel, a többi településre 1941-ben jóval kevesebben költöztek – Hadiklelke és Istenvelünk telepekre például mindössze 1-1 család érkezett.

A vitézek számára biztosítandó ingatlanokra vonatkozóan egy példát hoznék az alábbiakban. A Földművelésügyi Minisztérium 1941. július 10-én tájékoztatta az Országos Vitézi Széket (továbbiakban: OVSZ), hogy a délvidéki területeken beállt uralomváltozás miatt, s annak érdekében, hogy a délvidéki magyarságot erősítsék, az ún. palánkai csikótelepet telepítés céljára átadták. A terület a jugoszláv agrárreform előtt 4400 kat. hold 223 négyszögöl ingatlanból állt, amiből a jugoszláv állam 1201 kat. holdat sajátított ki, ebből pedig 501 kat. holdat dobrovoljácoknak, 70 kat. holdat pedig helyi szerb agrárérdekelteknek juttattak – ezt a területet kapta meg az OVSZ, tehát 571 kat. hold területet oszthatott ki vitézek között. A nehézséget az okozta – folytatódik a tájékoztató – hogy a dobrovoljácok ezen a területen mindössze négy tanyát építettek, így a vitézek elhelyezésére lakóházak, a termelés biztosítása érdekében pedig gazdasági épületek felhúzására volt szükség. Ehhez a Földművelésügyi Minisztérium az ún. telepítési alapból 300 000 Pengő segítséget tudott nyújtani, melyet az OVSZ igénybe is vett. A vitézek birtokba lépési idejét 1941. október elsejével határozták meg, amely meglehetősen optimista prognózis volt. A terület átadására 1941. augusztus 29-én került sor, az átadásnál jelen volt a Kirendeltség részéről Gy. Köllő Zoltán, vitéz Sima Gábor, a Kirendeltség műszaki osztályának vezetője, Nemestóthy Károly a palánkai állami gazdaság vezetője, valamint Pacor Árpád méntelepi parancsnok.

Ahogy arra már utaltam, a területen csekély volt a lakóházak és a gazdasági épületek száma, így az azokhoz szükséges anyagot már a jegyzőkönyv aláírása előtt négy nappal, 1941. augusztus 25-én megrendelték. Becsey László titkár Palánkáról, valamint a vitézi telepítés tervéről készült beszámolójában 4500 és 6000 pengő között összegre taksálta az építési költségeket, az augusztus 25-i tájékoztatóban azonban már 7800 pengőre rúgott egy-egy háznak, illetve gazdasági épületnek az ára. Lakóházból a már meglévő négy mellé még 35 lakásra alkalmas ingatlant tervezett építtetni az OVSZ, ezekhez pedig megfelelő gazdasági épületek társultak volna. Az OVSZ az egyre növekvő anyagárak miatt már az átadás aláírása előtt elkezdte az építőanyagok megrendelését. Az építési anyagok összköltsége 1941. augusztus 25-én 273 000 Pengőt volt, ennyi összeget igényelt meg az OVSZ.

A vitézek a tervek szerint október elsejével kapták volna meg az ingatlanokat, azonban egy 1943-as jelentésből rekonstruálhatjuk, hogy erre nem került sor. Az 1941-es építkezéshez

az építőanyagokat az OVSZ ugyan megrendelte, de a téglák csak a 75%-a érkezett meg 1941 októberében, a cserepek pedig csak novemberben lettek leszállítva. Hasonló probléma mutatkozott a faanyag szállítását illetően: ebben az esetben az anyag 50%-a érkezett csak meg, melynek hátterében a hivatalos tájékoztatás szerint vagonhiány állt. Ráadásul – ahogy folytatódik a tájékoztató, az 1941. decemberben megindult heves esőzések miatt csak az alapzat kiemelése történhetett meg, 1942. április végéig pedig az egész terület víz alatt állt, így a munkát csak májusban lehetett folytatni. Ilyen viszontagságos viszonyok között is a házak tető alá kerültek 1942 novemberére, melyekből 15 már beköltözhető is volt, úgyhogy *„15 vitézi család be is hurcolkodott.”*[349] Az épületek végleges átadására 1942. december 11-én került sor, melyen részt vett a helyszínen vitéz Meggyesy József ezredes az OVSZ részéről, a földművelésügyi minisztérium részéről pedig Bíró Tibor miniszteri osztálytanácsos volt jelen. Az átadási jegyzőkönyvben megjegyzik, hogy *„az előrehaladott építési időszakra tekintettel általában elmaradtak a külső vakolások és simítások, továbbá a kutaknak kb. a fele”* nem készült el. A munkálatok nem emésztették fel teljes egészében a fentebb említett 300 000 Pengőnyi összeget, így lehetőség nyílt kemencék, búbos kemencék, árnyékszékek, és egyéb kiegészítő építmények készítésére is. Az épületek áttekintésénél megemlítik, hogy *„a vállalkozó által végzett gondos munka valószínűleg megfelelő módon fogja biztosítani a falazatnak a teljes állékonyságát…”*

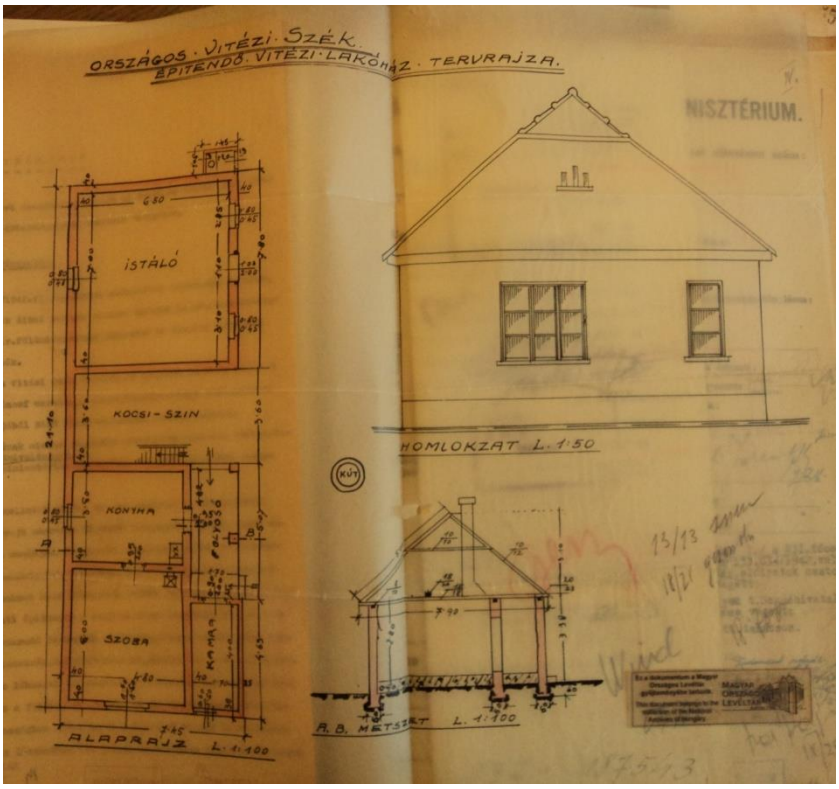

XV. ábra Palánkai vitézi ház alaprajza (MNL-OL K184-137-64937)

Voltak azonban hiányosságok is, melyek javításra, változtatásra szorultak a telepen. Ilyen volt a házak szobáinak hajópadlózása, valamint a konyhák téglaburkolattal való ellátása, melyek egészségügyi szempontból voltak szükségesek. Ezen kívül a házak kerítéseit is

[349] MNL OL K184-6926-137-588361-1943. A palánkai vitézi telepítés iratai.

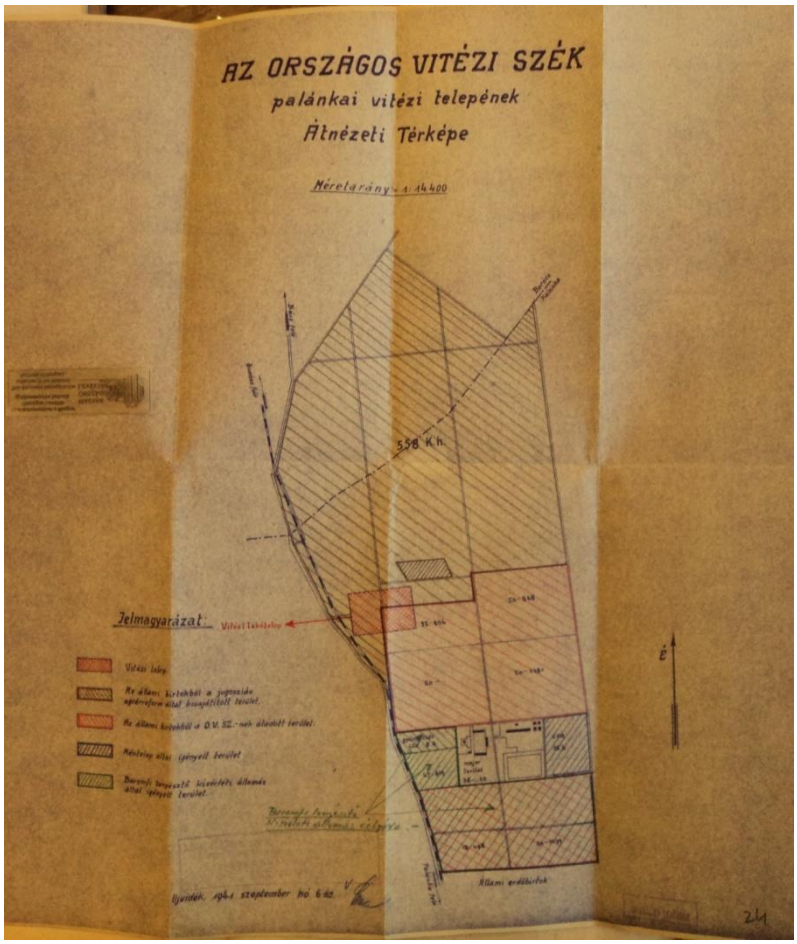

XVI. ábra Palánkai vitézi telepítés tervrajza (MNL-OL K184-137-64937)

célszerű lenne elkészíteni, ami *„mintegy 30 000 Pengőbe kerülne, amely aránylag csekély összeg, és a telepes házaknál felmerült hiányokat teljesen pótolná.”* Végül a jelentés záró részében megemlítik, hogy a 35 darab telepes házat – leszámítva a még fennmaradó apróbb munkálatokat – átvettnek tekintik.

1943. január 30-án a telep egészségügyi ellenőrzése is megtörtént, a kiküldött tisztiorvos mindent rendben talált: *„az alapzat minden háznál téglából készült, kettős szigetelő réteggel, felső rész döngölt fal. Sehol nedvesség a falon nem található, a lakóhelyiségek padlózata eléggé magas és szintén száraz. Ablakok nagyok, a szobák világosak, a lakóházak és a mellékhelyiségek beosztása minden szempontból megfelelő. Kút mindenhol szabályszerűen épült, úgyszintén minden épület mellett egy-egy árnyékszék. Az egész telep megfelelő magasságú, tócsa, állóvíz sehol sincs és egyébként sincs semmi olyan körülmény, amely a lakók egészségét veszélyeztetné.”* A fentiek tükrében nem gördítettek akadályt a telepen a beköltözésre. Láthattuk, hogy a vitézek letelepítése ugyan nem zajlott zökkenőmentesen, az előre tervezett időpontot sem sikerült betartania az Országos Vitézi Széknek, melynek hátterében a háborús időszak ellátási nehézségei is meghúzódhattak, 1943-ban azonban a telepítés lezajlott, így megindulhatott az élet Palánkán.

A vitézek létszáma az impériumváltást követő időszakban is folyamatosan változott. Vitéz Barlay János vezérőrnagy 1941. november 13-án küldte meg a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltségnek jelentését a Vitézi Rend helyzetéről a Bácskában. Ehhez mellékelt egy névjegyzéket is, mely összesen 1324 személyt tartalmaz, akik szeretnének felvételt nyerni a Vitézi Rendbe Bács-Bodrog vármegyéből. Barlay kéri, hogy a Kirendeltség a névjegyzék alapján biztosítson a jövőbeni vitézeknek is ingatlant, ahogy az az 5280/1941.

M.E. rendeletben szerepel. Ennek alapján 15 kat. hold telek illette meg a vitézeket, tehát ha a fenti létszámot vesszük alapul, akkor összesen 19 860 kat. hold földet kellett volna az új telepeseknek juttatni.[350] Tekintve, hogy a Vitézi Rend számára mindössze 13 445 kat. hold földet bocsájtottak rendelkezésére 1941-ben, az ígért földterület kijelölésére és kiosztására egyelőre nem kerülhetett sor. Tekintve, hogy az elmúlt jugoszláv időszakban a helyi magyarság meggyengült, meg kellett erősíteni őket, a vitézekre pedig a *„polgári kötelességen túl még nemzetvédelmi és nemzetépítő feladatok is várnak”* – írta Barlay.

Azért, hogy a vitézek ezt a feladatot megfelelően elláthassák, minden 50 juttatott vitéz vezetésére egy tisztet javasol kinevezni, akinek a 100 kat. hold mennyiségű ingatlant kell biztosítani. Legvégül a vitézek szerepére kitérve, megemlíti, hogy a Délvidéken *„uralkodó nemzetiségi viszonyok a végvári élethez teszik hasonlóvá az itt élő magyarság helyzetét. A harcot ugyan most nem karddal vívjuk, de ugyanazzal a harcos lélekkel, szívóssággal, amellyel eleink tartották és védték meg ezt a földet”*, és ez a feladat most a Vitézi Rend tagjaira vár, tehát a magyarság térségbeli erősítését várták el a Rend tagjaitól.[351]

A beköltözés, berendezkedés mellett a délvidéki országrészen területet szerzett vitézek számára is megindulhatott a mindennapi élet, annak minden előnyével és hátrányával. Volt példa arra is, hogy a két telepes csoport, a vitézek és a székelyek keveredtek nézeteltérésbe. Erre példa az 1942. január 18-án vitéz Forácz János őrmester által írt beadvány, amely a fentebb említett Barlay Jánosnak bemutatja a Hadikfalván kialakult helyzetet. A volt dobrovoljácok ingóságait az impériumváltás során széthordták a környékbeli lakosok, mely jogellenes volt, így nyomozást rendeltek el az ügyben. Ez sikerrel járt, s a helyi csendőrök elkezdték a telepes községre visszahordatni az eltulajdonított tárgyakat. Mivel a telepesek számára juttatták ezeket az ingóságokat, a székely telepesek meg is kezdték egymás között azok felosztását – mely a vitézek nemtetszését váltotta ki. Forácz megemlíti, hogy Hadikfalván összesen 8 vitézi család van, felszerelésük erősen hiányos, így számukra is szükséges lenne néhány olyan eszköz, mellyel a mindennapi életüket tehetnék könnyebbé. Barlay továbbította Forácz beadványát a Kirendeltségnek azzal a megjegyzéssel, hogy *„az a körülmény, hogy az összes felszerelés csak a székely telepeseknek jut, érthetően jogos panaszt vált ki a vitézekből.”*[352]

A hódsági járásba tartozó Bács község határában 3129 kat. hold 1507 négyszögöl kiterjedésű birtok volt, mely a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség hatáskörébe került

[350] AV F150 2-646/1941 A Bács-Bodrog vármegyei vitézek névsora. 56.d.
[351] Uo.
[352] AV F150 3-12024/1942 – A hadikfalvai volt dobrovoljác ingóságok ügye. 61. d.

az impériumváltozás után. Az 1943 augusztusában kelt tervezet szerint a helybeli magyar lakosság 481 kat. hold 845 négyszögöl területet kapott volna meg gazdálkodásra, a maradék ingatlanon pedig vitézi telepítést hajtottak volna végre, melynek végeredménye egy teljesen vitézek alkotta település lett volna Bácsvitézfalu néven. A tervezet 100-150 vitézi család letelepítését helyezte kilátásba, egy és kétszobás lakásokba, melyekhez az állatok tartásához szükséges melléképületek is tartoztak volna. A területet a Kirendeltség az Országos Vitézi Szék részére juttatta az 5280/1941 M. E. rendelet alapján, azonban egy rendkívül fontos eltérést is rögzítettek az átadás során: a juttatottaknak csak 1945. január 1-től kellett (volna) a törlesztést fizetniük.[353] Ez azonban, az ismert háborús események miatt már nem következett be.

Milyen költségekkel járt egy-egy telepes-ház felépítése egy teljesen új telepes falu kialakítása esetén? Mint azt a palánkai vitézi telepítés esetében már láthattuk, a kezdeti optimista építési költségek után az épületek összköltségei 7500 Pengőre emelkedtek. A bácsvitézfalvi építkezések összegei ennél jóval magasabbak voltak, az egyszobás lakás ára 18 000 Pengő, míg a kétszobás lakás költsége – melléképületekkel – 23 000 Pengő volt. A lakások árának 25%-át a birtokba lépéskor egy összegben kellett kifizetni, a fennmaradó részt 30 év alatt, év 4%-os kamat mellett kellett volna törleszteni.[354]

A dokumentumban a földművelésügyi miniszter kijelenti, hogy *„a csoportos telepnek önálló községgé fejlesztése érdekében a szükséges és a közösen megállapítandó középületeket hajlandó vagyok tárcám illetékes ügyosztályával felépíttetni.”* Ez az építtetés sem lett volna azonban ingyenes, a középületek építési költségeinek felét a Vitézi Széknek kellett volna kifizetni, a második részletét pedig 10 év alatt kellett volna törlesztenie a Földművelésügyi Minisztérium számára.[355] Teljesen ingyenesen és bérmentve csak a bácsvitézfalvi református egyház, illetve a levente-gyakorlótérnek kialakítandó ingatlant adták ki. Előbbi 30 kat. holdat kapott, míg utóbbi létrehozására 7 kat. hold föld lett elkülönítve.[356]

A tervezet szerint a birtokokat mindenki 1943. október 1-jén vehette volna tulajdonába. Érdekesség, hogy a tervezet záró szakaszában kitérnek a település vallási viszonyaira is. Eszerint a telep református vallású, így kifejezetten oda kell figyelni arra, hogy csakis és kizárólag református vallású vitézek és vitézi családok kerüljenek ide.[357] Arra

[353] AV F150 3-42819/1943 – Cím nélküli irat. 63. doboz.
[354] Uo.
[355] Uo.
[356] Uo.
[357] Uo.

vonatkozóan, hogy a visszacsatolt Délvidéken hány vitézt telepítettek le, nem rendelkezünk pontos kimutatással.

Összegezve elmondható, hogy a magyar kormány délvidéki vitézi telepítési terve elsősorban a helyi magyarság nemzeti erősítése érdekében indult meg. A Vitézi Rend tagjai számára tekintélyes mennyiségű ingatlant kívántak biztosítani, azonban kezdetben lakhatásuk sem volt biztosított: a felépítendő házak alapanyagainak beszerzése mellett az időjárás is komoly gondot okozott a térségben történő építkezések során. Annak ellenére, hogy a későbbiekben még teljesen új település – Bácsvitézfalu – létrehozására is voltak tervek, ezeket a számításokat a háborús körülmények és események felülírták. A helyi lakossággal, illetve a többi telepessel a viszonyuk több esetben is feszült volt, melynek okai között ingatlanok és ingóságok birtoklását lehet felfedezni. Mint utaltam arra a fejezet bevezető részében, a Vitézi Rend történetére vonatkozóan a levéltári források jelentős része megsemmisült a második világháborúban, valamint az 1956-os események során. A Vajdasági Levéltárban történő további kutatás jó eséllyel további dokumentumok bevonását teheti lehetővé, ezzel tovább árnyalva, jobban megismerve a Vitézi Rend délvidéki tevékenységét.

V. A székelyek betelepítése

A bukovinai székelyek és a moldvai csángók Magyarországra történő telepítésének terve már a XIX. században megfogalmazódott a magyar vezető körökben, és 1882-83-ban kb. 22 ezer bukovinai magyart telepítettek le a Vajdaságban, ahol Hertelendyfalva (Vojlovica), Sándoregyháza (Ivanovo) és Székelykeve (Szkorenovac) településeket hozták létre.[358]Az 1919-es impériumváltás után a Bukovinában maradt 2689 család öt településen elsősorban mezőgazdaságból biztosította megélhetését, annak ellenére, hogy csak minimális földterület jutott egy főre (0,7 kat. hold), a nincstelenek pedig idénymunkával keresték meg a mindennapi betevőre valót.[359] A kilátástalan helyzetük miatt ekkor megindult egy kivándorlási hullám a térségből, melynek irányai Erdély és a Bánság voltak, de ekkor alapították meg a brazíliai Boldogasszonyfalvát is.[360]A két világháború közötti időszakban ráadásul a székely fiatalok magyar nyelvű oktatását sem biztosította a román kormány, amely további feszültséget eredményezett a székelyek irányából.[361]A második világháború kitörése, majd a második bécsi döntés lehetőséget biztosított a székelyek Magyarországra való költözésének. Erre annál is inkább szükségük volt, mert Észak-Bukovina Szovjetunióhoz történő csatolása gazdaságilag nehéz helyzetbe hozta a székelyeket. Ezt tetézte, hogy a románok a székelyek számára nem adtak munkát a második bécsi döntés után, ráadásul a rossz termés, illetve a háborús kötelezettségek is hatalmas terhet róttak a bukovinaiakra. Józseffalva szinte teljes leégésével a helyiek még a többi székely falu között is a legnehezebb helyzetben voltak.[362]

Az áttelepítés egyik „élharcosa" Németh Kálmán[363] józseffalvi plébános volt. *„A fejembe vettem* – írja visszaemlékezésében – *hogy a telepítést előbb vagy utóbb, de mégis ki fogom erőszakolni, ha nem máskor, akkor évek múlva."*[364]

---

[358] Vincze Gábor: *„Bukovinai székelyek? Mind egy szálig hazahozni őket!" Hogyan kerültek 70 éve a bukovinai székelyek a Bácskába?* In: Visszatér a Délvidék. Nagy Magyarország Könyvek Kiadó, Budapest, 2011. 152.
[359] A. Sajti: *Impériumváltások…* i. m. 199.
[360] Vincze Gábor: i. m153.
[361] Uo. 154.
[362] A. Sajti: *Impériumváltások…* i. m. 201.
[363] Németh Kálmán (1897-1966): józseffalvi plébános, aktívan részt vett a bukovinai székelyek bácskai telepítésében. Németh Kálmánról így emlékezett meg az egyik interjúalany Papp Árpád kötetében*: „Hát segítette a, hogy is mondjam, a letelepedést. Nagyon jól ismert mindenkit, személyesen ismert mindenkit ugye, mert ő Józseffalvának ott is, Bukovinában ő volt a plébánosuk.* […] *...békítgette, mert volt, aki morgott, hogy miért az ő háza kisebb, mint amaz […] és akkor ő elcsendítette őket, meg lebeszélte, hogy ne legyen probléma."Igaz történetek Mindenkiföldjéről. Vajdaság/Délvidék (1941-1944)*. Szerkesztette: Papp Árpád. Vajdasági Magyar Közművelődési Intézet, Zenta, 2015. 250.
[364] Németh Kálmán: *Százezer szív sikolt. Hazatért és hazavágyó magyarok verőfényes Golgotája.* „Zenélő Kút" Könyvműhely, Bácsjózseffalva, 1943. 261.

Észak-Erdély visszacsatolása után, 1940 őszére az áttelepedési „láz”, illetve Németh Kálmán tevékenységének köszönhetően, valamint a magyar kormány illegális utakon történő agitálásának eredményeként többen elkezdték áruba bocsájtani ingóságaikat vagy ingatlanukat. 1940 októberében több egyesület – pl. az Országos Széchenyi Szövetség – is követelte a bukovinaiak telepítésének megindítását. Ugyanebben a hónapban alakult meg az Országos Menekültügyi Kormánybiztosság, melynek élére Bonczos Miklós lett kinevezve, feladatául pedig a telepítés irányának megtervezését tűzték ki célul.[365]A telepítés előkészületei már jóval azelőtt megindultak tehát, hogy a magyar kormány hivatalos úton felvette volna a kapcsolatot a román kormánnyal. 1940. november 15-én a minisztertanács ülésén döntöttek a hazatelepítés kérdéséről, ennek ellenére az első hivatalos jegyzéket a bukovinai magyarok áttelepítését illetően 1941. február 4-én juttatták el a román kormányhoz, melyben lakosságcserét javasoltak az illetékesek.[366] 1941 elején a magyar kormány egy bizottságot hívott életre annak érdekében, hogy vizsgálják meg a lehetséges telepítés irányát. A bizottság Szolnok–Doboka megyét javasolta telepítésre, bár ezen a területen elsősorban a szétszórt telepítés jöhetett volna szóba. Ez a bizottság vette górcső alá a szatmári és bihari telepítés esélyeit is. Az első változatot a miniszterelnök, Teleki Pál támogatta, a másodikat pedig a fentebb említett Németh Kálmán.[367]

A Délvidék visszacsatolása után a fenti gondolatok mellett teret nyert a „totális áttelepítést” előtérbe állító elképzelés is, elsősorban a katonai vezetők körében.[368] Werth Henrik vezérkari főnök volt az elképzelés támogatója, nem kevesebb, mint 150 ezer nem őslakos szerb kitelepítését szerette volna elérni. A Szovjetunió ellen megindított offenzíva után, 1941 augusztusában pedig már az összes magyarországi román és szláv „eltávolítását” szerette volna elérni Bárdossy Lászlónál, melyet azonban a miniszterelnök elutasított.[369] Ezzel a tervvel cseng egybe a Bácskaiak Szövetségének – bácskai földbirtokosoknak – 1941. április 29-én kelt beadványa, melyet Bánffy Dániel földművelésügyi miniszterhez nyújtottak be. Javaslatuk szerint *„most van a soha vissza nem térő alkalom arra, hogy a délvidéki területekről necsak a 20 éves szerb uralom idején bevándorolt és betelepített idegeneket távolítsuk el, hanem az ezen a területen élő összes görög keleti vallású szerb lakosságot is.”* A miniszteri osztálytanácsos reakciója szerint örömteli lenne a *„mindössze csak 200 éves itteni múlttal rendelkező”* szerbség eltávolítása, és a terület Magyarország életébe bekapcsolása,

[365] Vincze: i. m. 159.
[366] A. Sajti: *Impériumváltások…* i. m. 204.
[367] A. Sajti Enikő: *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 10-11.
[368] A. Sajti: *Impériumváltások…* i. m. 206.
[369] Uo. 207-208.

mely lehetőséget teremtene a magyarok és a szerbek között fennálló nemzetiségi ellentétek tisztázására, azonban – hozzáteszi – *„ezt a nagyszabású népcsere akciót nemzetközi egyezmény útján az érdekelt nagyhatalmak megfelelő támogatásával lehetne csak kezdeményezni és lebonyolítani.”*[370]

1941. április végére a Teleki Szatmárba történő telepítési elképzelését már csak Bánffy Dániel támogatta, a Bácska visszacsatolásával, illetve a dobrovoljácok kitelepítésével a felszabaduló terület lehetőséget teremtett a magyar kormány számára, hogy a hazatelepítendő székelyeknek új otthont biztosítson. Az 1941. április 28-i minisztertanácsi ülés döntött arról, hogy a „beszivárgó” bukovinaiakat Szatmárba telepítik le, a többiek pedig a Bácskában nyernek a jövőben elhelyezést. A magyar és a román kormány 1941. május 11-én kötötte meg a bukovinai székelyek áttelepítéséről szóló egyezményt, és hamarosan megindultak az első szerelvények a Bácska irányába.[371]

A letelepítést az újonnan megalakult Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság végezte, melynek vezetője vitéz Bonczos Miklós[372] lett, székhelye pedig Újvidéken volt. E kormánybiztosság mellé volt rendelve még az újvidéki agrárhivatal, melynek irányítója vitéz Mátéfalvy Elek telepítésügyi főfelügyelő volt. A letelepítés menetéről, eseményeiről Bonczos jelentéseket készített, melyeket a Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Birtokpolitikai Kirendeltségéhez nyújtott be. A jelentések 1941. május 13. és 1941. augusztus 28. között datálódnak, segítségükkel pedig bepillantást nyerhetünk az áttelepítés nehézségeivel megküzdő székelyek és hivatalos szervek mindennapjaiba.

Eszerint az áttelepítés több lépcsőben zajlott le, így 1941. május 17-ig 1328 család 5786 fővel, május 27-ig újabb 270 család 1085 fővel, június 4-ig még 232 család 1320 fővel, június 14-ig 480 család 2166 fővel, végül június 18-ig még 611 családot 2843 fővel költöztettek át, tehát összesen 3279 család lett a Bácskába letelepítve 13200 fővel, mintegy 35 ezer kat. hold területre.[373] Minekután a szerb telepeseket, azaz a dobrovoljácokat kitelepítették, így a számukra *„kiosztott földek, az azon épült lakóházakkal megürültnek tekintendők, illetőleg kiürítendők. Ennek a katonai közigazgatás útján való végrehajtása és az épületek biztosítása folyamatban van.”*[374]

---

[370] MNL OL FM K184-1941-137-112175.
[371] Vincze Gábor: i. m.165.
[372] Bonczos Miklós (1897-1971): politikus, ügyvéd. 1938 és 1942 között országos árvízvédelmi és menekültügyi kormánybiztos, belügyi államtitkár, 1942 és 1944 között igazságügyi államtitkár, 1944. augusztus 7-től 1944. október 12-ig belügyminiszter.
[373] MNL OL FM K184-137-1941-135280 I-VII. tájékoztatók.
[374] Uo. I. számú tájékoztató 1.

A tájékoztató kitér arra, hogy az áttelepülők bekapcsolása a magyar gazdaságba égető feladat, ezért a *„legcélszerűbb a jugoszláv földreform keretében létesített és megürült zárt községi telepeknek a felhasználása.”*[375]

Ezen a ponton utalok arra, hogy a magyar kormány számára miért volt fontos a térség integrálása a magyar gazdasági életbe, illetve a termelés folytonosságának biztosítása. Az 1941 áprilisában lefolytatott német-magyar gazdasági tárgyalásokon a német fél felhívta a magyarok figyelmét arra, hogy területi igényeik kielégítése, az utolsó revízió teljesülése miatt a megszűnő Jugoszlávia Bácskára eső gazdasági terheit teljes egészében át kell vállalnia.[376] A májusban megkötött gazdasági megállapodás alapján a Bácska terményfeleslege – elsősorban búza, kukorica, kender – a németeket és olaszokat illette meg, egészen a háború végéig, valamint a megállapodás ezen kívül kitért még arra, hogy a Magyarországhoz csatolt *„eddigi jugoszláv területek német katonai létesítményeinek költségeit a háború tartamára Magyarország vállalja, ha olyan költségekről van szó, amelyek ezen a területen keletkeztek.”*[377]

Vitéz Mátéfalvy Elek telepítésügyi főfelügyelő, az agrárhivatal ideiglenes vezetője 1941. május 14-i jelentésében felhívja a Déli Hadsereg Katonai Közigazgatási Csoport Parancsnokságának figyelmét arra, hogy a termelés folytonossága miatt *„a még vetetlenül álló mezőgazdagsági szántó ingatlanok haladéktalan bérbeadása és elvetése tekintetében”* sürgősen intézkedjen. 1941 április-májusban az időjárás meglehetősen csapadékos volt, ezért ha *„szárazabb időszak következik, amikor a még elmaradt vetési munkálatokat a legsürgősebben foganatosítani kellene”*, melyre annál is inkább szükség van, mert ezen a területen a kukorica mintegy 500 000 mázsa termést hozhatna, *„ami önmagában rávilágít a kérdés fontosságára.”* A jelentés folytatásából kitűnik: a dobrovoljácok egy része még a területen tartózkodott, felszólították őket, hogy *„a még vetetlen területeket büntetés terhe mellett haladéktalanul vessék el”* – hozzáteszi Mátéfalvy, hogy ez a tevékenység a kitelepítéseket ne befolyásolja, azokat folytatni kell továbbra is.

---

[375] Uo. 2.

[376] A magyarok mellett Bulgáriának is hasonló kötelezettséget kellett vállalnia. A. Sajti: *Impériumváltások…* id. mű 209.

[377] *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944.* Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt és Juhász Gyula. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 398. irat, 582-583. Ezen kívül megállapodás született a jugoszláv ásványolaj-koncesszióval kapcsolatban is, melynek értelmében ezen a területen is a németeket kell előnyben részesíteni. Uo. 404. irat, 587-588.

Végül rámutat arra Mátéfalvy, hogy az 1941-es gazdasági évre nézve a legfontosabb kormányzati célkitűzés – a székelyek letelepítése mellett – a gazdasági termelés folytonosságának biztosítása, melyet csak a visszacsatolt Bácskában tartózkodó szervek együttműködésével lehet elérni.[378]

Az előzőekben említett Bonczos-féle jelentésekben a Délvidék visszacsatolását és a letelepítést „új honfoglalásnak" nevezi, ennek keretében pedig az alábbi feladatok ellátását tűzi ki célul: a magyarok letelepítésének irányítása, útra indítása, élelmezése, egészségügyi állapotuk ellenőrzése, a letelepítés után pedig a földhöz juttatás lebonyolítása, a visszatért területek gazdasági termelésének biztosítása, a visszatelepített magyarok bekapcsolása a gazdasági életbe. Az alábbiakban az egyes jelentések alapján, egy-egy témakör köré építve mutatom be a bukovinai magyarok betelepítését a visszacsatolt területekre. A bukovinai székelyekkel kapcsolatban az egyik legfontosabb kérdés az áttelepítés volt, melynek menetével kapcsolatban Bonczos az V. számú tájékoztatóban ír részletesen. Az egyes bukovinai falvakból a román államvasutak szállították a székelyeket a florini román állomásra, ahol a poggyászokat a MÁV tehervonataiba pakolták át. Bonczos megjegyzi, hogy *„a hazatelepülő személyek is a teherkocsikba szállnak be"*, illetve volt példa arra is, hogy átrakodni sem kellett, mert a román vasutak is Kosnáig futottak. Itt a helyi határőrök segítségével lerakodtak a vonatokról, az utazókat pedig orvosi vizsgálat alá vetették, valamint lehetőséget biztosítottak nekik a tisztálkodásra – melyre az első áttelepülők esetében nem volt lehetőség.

Miután fertőtlenített ruhákat kaptak, útnak indították a hazatelepülőket Szegedre, ezzel egy időben pedig értesítették a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság újvidéki székhelyét az útra kelésről. Itt a már előzőekben nyilvántartásba vett, volt dobrovoljác telepek adatait figyelembe véve döntenek arról, hogy mely székely család mely településre kerül. Ezt befolyásolta a család létszáma, vagyoni helyzete. A Szegedre történő beérkezés után az újvidéki vizsgálat eredményének függvényében osztották szét a székelyeket, a telepítés további menetét pedig a katonai közigazgatás illetékes szervei irányították. A szegedi állomásról 15-20 katonai gépkocsival vitték tovább a telepeseket, illetve poggyászaikat új otthonaikba. Ezen a ponton jegyezném meg, hogy a magyar-román egyezmény alapján a bukovinai székelyek lemondtak román állampolgárságukról, melyről egy ún. optálási igazolást kaptak.

[378] AV F150 3-6/1941 59. d.

A bukaresti magyar nagykövetség kiküldöttje az egyház anyakönyvi kivonatok – melyeket a székelyek elhoztak magukkal – alapján állított ki igazolványt a „hazatérés” tényéről. Állampolgárságot az áttelepítettek az 1886:4 törvénycikk alapján kaptak, mely a tömegesen visszatelepülők honosításáról szólt. A törvény indoklása lehetővé tette, hogy a Magyarországról kivándorolt személyek rokonai állampolgárságot kapjanak, tekintet nélkül arra, hogy ez mikor történt. Könnyebbséget jelentett, hogy a magyarországi területekre visszatelepülők közös törvényben kérhették honosításukat. Az 1941-ben Bácskába letelepített bukovinaiak csak 1942 kapták meg honosítási irataikat.[379]

Az egyes telepeken a kormánybiztosság kijelölt szakemberei, valamint a csendőrség parancsnoka várta a bukovinai magyarokat, akik a szállítmány vezetőivel együtt megtekintették a kijelölt házakat. A hazatelepülő *„magyarok fegyelmezettségére vall* – folytatja Bonczos – *hogy ha a szállításuk a rendkívüli vasúti forgalom mellett is a nagyszámú és így nagyobb felügyeletet igénylő gyerekseregg*el *minden nagyobb baleset nélkül történt* […] *jóllehet a szerelvények a nagyobb állomásokon gyakran órák hosszat vesztegeltek.”*[380]

Az egyik legégetőbb kérdés a hazatelepülő magyarok élelmezésének megoldása volt. A telepítés kezdetekor az első hullámban érkező székelyek részére a katonai közigazgatás közvetítésével Bonczos élelmiszereket juttatott el, mivel az újonnan érkezők nem rendelkeztek sem házi-, sem haszonállatokkal, és így az állattenyésztést sem tudták megkezdeni új lakóhelyükön – ugyanis minden élőállatot volt lakóhelyükön voltak kénytelenek hagyni.[381]

Bonczos emiatt – a katonai közigazgatás közvetítésével – élelmiszersegélyt irányított a már beköltözött telepekre. Az élelmiszerek „arányos és takarékos” elosztásáról a településekre kirendelt egy-egy gazdasági felügyelő volt hivatva dönteni.[382]

---

[379] Frey Dóra: *Állampolgársági kérdések a bukovinai székelyek Magyarországra telepítése kapcsán.* In: Jogi tanulmányok 2010. Ünnepi konferencia az ELTE megalakulásának 375. évfordulója alkalmából. II. kötet. Szerk.: Nagy Marianna. Budapest, ELTE AJK, 2010. 33- 47.
[380] MNL OL FM-K184-137-1941-135280 V. számú tájékoztató.
[381] Uo. I. számú tájékoztató.
[382] Uo.

Név	Zsír	Szalonna	Bab	Liszt	Cukor	Só	Paprika	Tészta
Máriamajor	14 q	14 q	28 q	7 zsák	7 q	5 q	14 kg	5 q
Sztankovicsevo	6 q	6 q	12 q	2,5 zsák	3 q	2,5 q	6 q	2,5 q
Szőreg	9 q	9 q	18 q	4 zsák	4,5 q	3,5 q	9 q	3,5 q
Gyurgyevó	6 q	6 q	12 q	3 zsák	3 q	2,5 q	6 q	2,5 q
Vajszka	7,5 q	7,5 q	15 q	3 zsák	3,5 q	3 q	7 q	3 q
Tomicsevo	4 q	4 q	8 q	2 zsák	2 q	1,5 q	4 q	1,5 q
Veternik	1,5 q	1,5 q	3 q	1 zsák	1 q	1 q	2 q	1 q
Bácsfeketehegy	2 q	2 q	4 q	1 zsák	1 q	1 q	2 q	1 q

III. táblázat: Bonczos Miklós élelmiszersegélye a bukovinai székelyeknek (1941. május 13.)[383]

A tájékoztatóban Bonczos kiemeli, hogy amennyiben a még alakulóban lévő telepeken is igény mutatkozna hasonló élelmiszersegélyre, szintén a katonai közigazgatás útján fogja azokat eljuttatni az igénylőkhöz.

A későbbiekben a székelyek kifejezett kérése volt, hogy a juttatás ne természetben, hanem készpénzben történjék, azért, hogy *„a szükségleteit ki-ki maga a lehetőségek szerint ott szerezze be, ahol tudja /üzletek, hetivásárok/.”*[384]Bonczos nem látta ennek akadályát, így hozzájárult a kérés teljesítéséhez, felhívva a figyelmet arra, hogy ezt a lehetőséget csak *„azoknak a telepeknek a lakosai részére”* tudja biztosítani, *„ahol a Hangya üzletek már megnyíltak.”* Az ún. *„élelmiszer-váltság”* juttatásának folyamata az alábbi volt: a telepes községekben bizottságokat alakítottak, amely a helyi szervekkel összeállította a telepesek névsorát, valamint ellenőrizte az illetményre jelentkezők személyazonosságát.

Naponta 72 fillért fizettek ki fejenként, tíz napra előre. 1941. június 4-ig a kormánybiztosság mintegy 346 ezer pengőt költött ilyen irányú kiadásokra.[385] Az élelmiszerellátás könnyítését szolgálta a fentebb említett Hangya Szövetkezet[386] bácskai

[383] Uo. I. számú tájékoztató
[384] Uo. IV. számú tájékoztató
[385] Uo. V és VI. számú tájékoztató.
[386] Hangya Szövetkezet: 1898-ban alapított Magyar Gazdaszövetség Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezete. Mezőgazdasági és ipari cikkek beszerzésével és értékesítésével foglalkoztak. A Hangya működésére vonatkozóan: *A „Hangya” termelő-értékesítő és fogyasztási szövetkezet, a magyar gazdaszövetség szövetkezeti központja első 25 éve.* K.n., Budapest, 1923. 23-38. o.

megszervezése, üzleteinek megnyitása.[387] Szőregen (Sirig) például 1941. május 16-án nyitották meg az üzletet, és a boltvezető egy bukovinai személy volt:*„E kicsiny boltban az üzleti forgalom nagy lendülettel megindult.”* – írja Bonczos tájékoztatójában. Az üzletek szervezésével Fényi György Hangya felügyelőt bízták meg. A tájékoztatókból rekonstruálható, hogy 1941. május 25-ig Bácshadikfalván (volt Stefanicsevo), az imént említett Szőregen (Sirig, később Hadikvára), Bácsistensegítsen (Emusics), a volt Szokolácon (később szintén Bácsistensegíts lett a telep neve) és Istenvelünk (volt Újcservenka) telepeken nyíltak meg a Hangya üzletek. Az 1941. június 14-i jelentéséből kitűnik azonban, hogy a Hangya üzletek megnyitása, szervezése, mely kezdetben nagy lendülettel indult meg, alábbhagyott, és a jelentés írásának időpontjában már a kormánybiztosság is támogatta magánüzletek megnyitását.[388] Kínálatukat tekintve a Hangya üzletek a *„falusi nép házi- és gazdasági szükségletei kielégítésére a megfelelő árufajtákkal /háztartási cikkek, ruhaneműek, vasárú, kézi gazdasági szerszámok stb./ kellő mértékben”* fel lettek töltve. Italmérésre azonban – hasonlatosan az összes telepes községhez – a Hangya üzletekben sem kerülhetett sor.[389]

A letelepítendők élelmezése, ellátása mellett az egészségügy kérdése is a kardinális problémák közé tartozott. Annak okán, hogy az áttelepítés megindítása és annak befejezése között akár több nap, adott esetben több hét is eltelhetett, sokan nem tudtak megfelelő módon tisztálkodni, ennek következményeként számoltak azzal is, hogy *„tetvesedés állott be közöttük.”*[390]Mint utaltam rá, az áttelepítés során a magyar-román határ átlépésekor a hatóságok Kosna határállomáson biztosítottak a székelyek számára tisztálkodási lehetőséget.

Nehézséget okozott a betelepülőknek, hogy a települések jelentős részén *„a nyílt kutak vize szennyel fertőzött”*, melynek felszámolását megkezdték a katonai közigazgatás egészségügyi előadói, ennek köszönhetően *„a már benépesített telepek jó ivóvízzel való ellátása tehát ezúton biztosított.”*[391]

A népegészségügyi házak berendezésével, illetve az orvosi szolgálat beindításával a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság a betegségek számának csökkenését remélte. A helyzetet rontotta azonban, hogy a járási orvosok nem minden esetben jelentek meg az előre egyeztetett időpontokban a telepeken, ezért Bonczos a katonai közigazgatás parancsnokához fordult, hogy *„szíveskedjék az* […] *orvosokat arra kötelezni, hogy a*

[387] MNL OL FM-K184-137-1941-135280.
[388] Uo.
[389] Uo. I és III. számú tájékoztató.
[390] Uo. I. számú tájékoztató.
[391] Uo. I és III. tájékoztatók.

benépesített telepeken előre meghatározott és kellő módon közzétett időpontokban lehetőleg hetenkint orvosi rendelést tartsanak." Ezen kívül javasolta még Bonczos, hogy a katonai közigazgatás nélkülözhető orvosainak segítségével általános vizsgálatot folytassanak le a bukovinai székelyek körében, kiszűrve ezzel a betegségeket.[392] Bonczos az 1941. július 26-i jelentésében így értékeli az egészségügyi helyzetet: *„Rendelkezésre állanak az egészségházak felszereléséhez szükséges orvosi műszerek, s így az egészségházak áldásos hivatásukat megkezdhetik."*[393]

Mindezek dacára is alakultak ki, terjedtek betegségek, fertőzőbetegségek a letelepített magyarok között. Szőregen (Hadikvára), Bácshadikfalván (Horthyvára) és Gyurgyevón (Hadikföldje) a 10 éven aluli gyerekek körében kanyaró, valamint szamárköhögés jelent meg, melyet a katonai közigazgatás egészségügyi személyzete igyekezett felszámolni. Gümőkóros megbetegedéseket is regisztráltak, valamint Bács-Istensegítsen (Szokolác) a kanyarót felváltotta a diftéria, melyet védőoltásokkal igyekeztek visszaszorítani, lehetőség szerint pedig megelőzni. Csiszár János Bácsandrásfalván tbc-ben szenvedett, de ezen a telepen trachoma[394] szembetegség is szedett áldozatokat.[395]

Láthattuk, hogy orvosok terén nagyfokú hiány mutatkozott az egyes telepeken – hasonló képet mutat a szülésznők, bábák létszáma is. Ezen kívántak segíteni az ún. Zöldkeresztes Mozgalommal, melyet a két világháború közötti időszakban hívtak életre, és a Délvidék visszacsatolása után – az ONCSA-hoz hasonlóan – kiterjesztették működését a visszatért területekre is.

Az első központjaik Horthyvára és Hadikvára telepeken jöttek létre, ezen kívül még Vajszkán, Bácsistensegítsen és Andrásföldjén is működött egy-egy zöldkeresztes nővér. Feladatukat elsősorban a csecsemővédelemben, a várandós anyák tanácsadásában, az iskolások egészségvédelmében, valamint a fentebb is látott fertőzőbetegségek elleni küzdelemben határozták meg. Bonczos felhívta a zöldkeresztes mozgalomban résztvevők figyelmét arra, hogy *„szerezzenek tájékozódást arról, hogy vajon nincs-e a bukovinából betelepített magyar asszonyok között olyan értelmi képességgel rendelkező személy, esetleg többgyermekes anya, akit bábaképezdei tanfolyamra kiküldeni lehetne"*, növelve ezzel a bábák számát a térségben. A jelentésekből kitűnik, hogy május 12-e és június 14-e között 15

[392] Uo. III. tájékoztató.
[393] Uo. VIII. tájékoztató.
[394] Szemcsés kötőhártya-gyulladás.
[395] MNL OL FM K184-137-1941-135280 I, III és IV. tájékoztatók.

születést, 8 halálesetet és 16 házasságkötést jegyeztek fel az illetékes személyek a székelység körében.[396]

„A külföldi magyarok betelepítését a délvidéki területen lévő magyar lakosság általában megértéssel fogadta, bár az is kétségtelen, hogy a kormánybiztosság hatáskörébe utalt területen folyó földbirtokpolitikai műveletet egyelőre saját sorsának bizonytalansága miatt aggodalommal szemléli." – írja Bonczos május 27-i tájékoztatójában.[397] A bukovinai székelyek letelepítése a Bácskába a helyi magyar lakosságból azonban ambivalens érzéseket váltott ki. A Magyar Távirati Iroda (MTI) 1941. június 19-i híradásában a tudósító így fogalmaz: *„Bajmok község magyarsága már hetek óta boldog türelmetlenséggel várta a bukovinai székely testvérek megérkezését és felkészült ünnepélyes fogadtatásukra.* […] *A június 17-én érkezett bukovinai székelyeket* […] *a község apraja-nagyja szeretettel ölelte keblére.* […] *A vasúti ünnepélyes fogadtatás után Bajmok község ünnepi díszbe öltözött házai között nemzeti zászlóerdőben vonultak be a községbe* […] *az ünnepi szónok kiemelte, hogy a bajmokiaknak ilyen nagy örömünnepe eddig még nem volt és hosszú ideig bizonyára nem is lesz."*[398] A hivatalos forrás beszámolói mellett már ebben az időszakban születtek belső tájékoztatók arra vonatkozóan, hogy a helyi, őslakos magyarság nem minden esetben örült felhőtlenül a székelyek érkezésének. Az alábbiakban ezek közül emelnék ki néhányat.

Vitéz Mátéfalvy Elek telepítésügyi főfelügyelő Vasváry Kálmán miniszteri tanácsos megkeresésére reagálva 1941. május 13-án így fogalmazott a Bácskában kialakult helyzet kapcsán: *„Az a baj, hogy a jugoszlávok a zárt települések mezőgazdasági ingatlanait nem egy helyen, egy tagban adták ki, hanem parcellánként, szétszórva és összekeverve a helyi agrárjuttatottak földjeivel."* A későbbi feszültségek elkerülése végett fontos lett volna a területek elkülönítése, illetve a helyi lakosság tájékoztatása a földbirtok-politikai döntésekről, *„mert előttük az idegenbe szakadt magyaroknak nagy tömegben való idetelepítése nem a legszimpatikusabb kormányzati tevékenység* […] *ugyanis azt hitték, hogy az idetelepített és részben őslakó szláv telepesektől és helyi juttatottaktól elvett, elveendő föld mind az övék lesz, s most bizonyos mértékben csalódottan látják, hogy a felszabaduló föld nagy részét a hazatelepítendő mintegy 30-40 ezer lélek kapja."* Az őslakos magyarok megnyugtatása érdekében javasolja Mátéfalvy a különböző igények – házhely, ház, mezőgazdasági ingatlan – összeírását. [399]

---

[396] MNL OL FM K184-137-1941-135280 V. tájékoztató.
[397] MNL OL FM K184-137-1941-135280.
[398] MNL OL Kőnyomatos K-428 a) sorozat, MTI Kőnyomatos, Napi tudósítások (1920-1944), 1941. június 19.
[399] AV F150 3-8/1941 59. d. Mátéfalvy Elek jelentése.

1941. június 8-án szintén Mátéfalvy jelentésében olvashatjuk, hogy a Ferenc-csatornától Északra *„rendkívül nyomott és elkeseredett a hangulat”* a földnélküli magyar lakosság körében, mivel nem látják biztosítottnak földszükségleteik kielégítését. A külföldi magyarok letelepítésével nincsen problémájuk – *„osztatlan megelégedést keltett”*véleménye szerint – egyetértenek a magyarság nemzetfenntartó erejének növelésével, azonban a helyi elemek megnyugtatása, a magyar érdekek *„igazságos keresztülvitele* […] *csak úgy lehetséges, ha az itt lakó magyarság szociális igénye is valami módon már pillanatnyilag kielégíttetik.”* Erre azért is szükség van, mert a jugoszláv időszakban a magyarság elnyomott volt, az impériumváltozással *„kapcsolatban azt remélte, hogy az ő életérdekei is azonnal a magyar állami gépezet megindulásakor figyelembe vétetnek”* – azonban csalódniuk kellett, mivel a községekben kevés szabad, rendelkezésre álló föld volt. A kialakult földbirtok-politikai helyzetet Mátéfalvy szerint mihamarabb meg kell oldania a kormánynak, ugyanis *„nem közömbös, hogy az őslakosságnak ez a rétege a magyar kormányhatalom szociális gondoskodásáról milyen benyomásokat szerez az első időszakban”*, ráadásul nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy *„itt a jövőben egy elégedetlen és szélsőséges politikai irányzatokra hajlamos, vagy pedig megelégedett és jogaiban magát sértve nem érzett magyarsággal kell számolnunk.”*[400]

Topolya község földnélküli lakosságának beadványa is a fenti állítást támasztja alá. Ebben kérik a település 1200 földnélküli családjának földhöz juttatását, mely a *„szociális megnyugtatás végett rendkívül fontos birtokpolitikai feladat.”*Ezek az emberek csalódni voltak kénytelenek, ugyanis a kormánybiztosság 1941. június 5-én Tankoszicsevo (Tankosićevo) (korábban Karkatur) területére 60 székely családot telepített.[401]

A telepítés azonban nem zajlott le zökkenőmentesen, ugyanis 25 topolyai család, mely házzal nem rendelkezett, illetve házai megrongálódtak az 1941-ben jelentkező árvíz során, 25 épületet önkényesen elfoglalt. A csendőrség lakoltatta ki őket, mely cselekedet további feszültséget szült a helyi lakosság, és a betelepülők között.[402]

A magyar honvédség vezérkari főnöke – aki 1941. szeptember 6-a óta már Szombathelyi Ferenc[403] volt – 1941. október 22-i helyzetjelentésében említést tesz Bajmok község határában található Hadikvég és Hadikújfalu telepek állapotairól. Felhívja a figyelmet

[400] AV F150 2-38/1942 56. d. Mátéfalvy Elek jelentése.
[401] MNL OL FM K184-137-1941-120446 6047. csomó.
[402] Uo. A helyi magyarok körében egyébként sem volt egységes az újonnan érkező székelyek megítélése. Egy bácskossuthfalvai visszaemlékező szerint *„más volt a csángóknak a szójárása, mint a miénknek. A csángók elég lemaradi nép volt […] meg nem voltak olyan szorgalmasak. Lusták. Mindig máson járt az eszük.”Igaz történetek*… id. mű 254.
[403] Szombathelyi Ferenc (1887-1946): katonatiszt, a Honvéd Vezérkar főnöke, az 1942-es újvidéki razzia során betöltött szerepe miatt letartóztatják, majd pedig Jugoszláviának kiadva kivégzik.

arra, hogy a településen élő bunyevácokat az általuk birtokolt földekről kilakoltatták, és azokat bukovinai székelyeknek adták át. Az őslakosok kijelentették, hogy *„ha a termésüket nekik* [ti. a székelyeknek] *juttatná a kormánybiztosság, az általuk történő betakarítást tettlegesen is meg fogják akadályozni.”*[404]A letelepülő székelyeket több esetben is olyan házba költöztették, amelynek tulajdonosát ki kellett mozdítani az adott ingatlanból. Bulie István 1942. április 29-én adta be kérvényét a Kirendeltséghez, melyben részletesen leírja családja helyzetét. Édesapja az első világháború során Ukrajnában harcolt, és hősi halált halt, fia az ingatlanaiból 800 négyszögölnyi földet örökölt.[405] Ezt a talpalatnyi földet eladva vásárolt magának egy kis házat Bajmok községben, 1940 decemberében – ahol azonban sokáig nem élhetett, mert a terület Magyarországhoz történő visszacsatolása után ingatlanát a letelepítendő székelyek számára kellett átadnia. A Kirendeltség biztosított számára egy másik lakóházat, ellenben szerette volna Bulie elérni, hogy a volt lakóépület vételárát megtérítsék neki. Bajmok település jegyzője – reagálva a beadványra – elismerte, hogy az abban leírtak megfelelnek a valóságnak, ennek ellenére azon a véleményen volt, hogy *„eddig senkinek sem lett azon ingatlana visszajuttatva, amely a zárt területen* [székelyeknek juttatandó – VB] *fekszik, fentnevezettnek sem kell házát visszajuttatni már azért sem, mert ez példát mutatna azután mindenkinek, hogy a jugoszláv földreform útján kapott ingatlanait visszakövetelje.”*[406] Meg kell jegyezzük, hogy a jegyző érvelése nem helytálló, mivel Bulie elmondása szerint – melyet a jegyző is alátámasztott – az ingatlanát vásárolta, így az nem a jugoszláv földbirtok-politika eredményeként került tulajdonába, hanem önerőből vásárolta, így felmerülhet a kérdés: mennyire volt jogszerű a kimozdítása ingatlanából?

A székelyek áttelepülése, beköltözése tehát Bukovinából a Bácskába nem volt zökkenőmentes. A térség bekapcsolása Magyarország gazdasági életébe prioritást élvezett a magyar kormány részéről, ennek érdekében a letelepítést mindössze néhány hét alatt végrehajtották, mely tevékenységet a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság végzett el. Az áttelepülők élelmezését, gazdasági felszereléssel történő ellátását, valamint egészségügyi szolgáltatásainak biztosítását is ez a szervezet vitte. A helyi magyarok, ahogy láthattuk, kezdetben megértéssel fogadták a bukovinai lakosokat, rövid idő elteltével azonban – nem alaptalanul – aggodalommal szemlélték gazdasági térnyerésüket, mely feszült hangulatot eredményezett a két réteg között.

[404]MNL OL FM K184-137-1942-175266 6447. csomó.
[405] AV F150 4-55704/1944 – Bulie István ügye.
[406] Uo.

1. Vallás, oktatás, földkérdés – a mindennapi élet kihívásai

„Úgy sírnak papért, úgy sírnak templomért, hogy az kibeszélhetetlen.”[407] – olvasható Németh Kálmán 1941. november 22-én írott levelében, melyet gróf Zichy Gyula kalocsai érsekhez írt. A mélyen vallásos bukovinai székelyek áttelepülése után problémát jelentett a lelkészekkel történő ellátásuk. Volt hazájukból csak az előzőekben már említett Németh Kálmán józseffalvi plébános, illetve Sebestyén Antal hadikfalvi plébános költöztek át a telepesekkel.[408] Bonczos Miklós már az I. számú tájékoztatóban figyelmet szentelt annak, miszerint a *„visszatelepítés alatt álló bukovinai magyarok* […] *lelki gondozásukról*” gondoskodni kell.[409]

A Bácskába költöztetettek között csak két telepen voltak reformátusok, a többi telepen katolikusok, ez a nagyobbik csoport pedig *„ősi hagyományként hozta magával az egyházhoz való feltétlen ragaszkodást, a lelkipásztorhoz való töretlen bizalmat és a lelki ellátásra való igényt”*, így a feladat megoldása nem tűrhetett halasztást.[410] A kormánybiztosság vezetője négy ferences, illetve három kapucinus rendbeli atya bevonásával, alkalmazásával igyekezett megoldást lelni – többnyire sikeresen, ugyanis az atyák május 18-án az első szentmiséiket megtartották,[411] később pedig, pünkösd alkalmából Bácshadikfalván, Bácsistensegítsen és Bácsandrásfalván hálaadó istentiszteletet celebráltak, melynek keretein belül keresztelést, illetve házasságkötést is tartottak. A tájékoztató szerint ezeken a szomszédos telepek lakói is megjelentek, mintegy 1000-1500 fővel.[412]

1942. április 16-án a topolyai római katolikus egyházközösség jelezte a Kirendeltségnek, hogy az egy évvel korábban a katonai közigazgatás által felajánlott görög keleti szerb templomot használatba veszik. Ennek hátterében elsősorban az állt, hogy az Adjisten telepre költöztetett székelyek számára templomot szerezzenek, ráadásul Topolya csak 1-2 kilométerre fekszik, valamint *„Adjisten és Topolya egy-két év alatt teljesen egybe fog épülni.”* A templom mellett azonban még 40 kat. hold földet is kérnének a katolikusok számára, ugyanis a kiadások fedezése más módon nem lenne megoldható.

---

[407] Merk Zsuzsanna: *Németh Kálmán levelei a Kalocsai Érseki Levéltárban.* In: Néprajzi látóhatár. 5. évfolyam, 1-2. szám, 1996. 209-221.
[408] Vincze: i. m. 169.
[409] MNL OL FM-K184-137-1941-135280 I. tájékoztató.
[410] Seres Attila: *Bukovinai székelyek a Bácskában. Iratok a Szent László Társulat Levéltárából, 1942-1944.* In: Limes XXII. évf. 2009. 3. sz. (83. szám) 155-176.
[411] Vincze: id. mű 169. illetve Uo. II. tájékoztató. Bácshadikfalvára Körösztös Krizosztom, Hadikvárára Juhász Irén , Andrásvárára Pallos Ambrus, Andrásföldjére Varga Vitális, Bácsistensegítsre pedig Krisant Tamás lett kiküldve. MNL OL FM-K184-137-1941-135280 III. tájékoztató.
[412] Uo. IV. tájékoztató.

A fentiek teljesítésére azért is szükség van, olvashatjuk kérelmükben, mert a magyar kormány ugyan hazahozta, letelepítette a székelyeket, földet és kenyeret adott nekik, azonban *„ne feledkezzék meg arról se, hogy ezen embereknek lelki kenyérre is szükségük van.”*[413] A beadvány írói párhuzamot vonnak a szerb kormány helyi valláspolitikája, illetve a magyar kormány térségben végrehajtandó politikája között – eszerint csak ugyanannyit kérnek, mint amennyit a szerb kormány adott a görög keleti egyháznak. A katolikus egyház földekre vonatkozó igényét azonban a Kirendeltség nem tudta teljesíteni, ugyanis *„Topolya határában az agrárföldek birtokbaadása is már megtörtént.”*[414]

A lelki gondozás mellett – *„amíg az olvasó és gazdakörök megszerveztetnek”* – az atyák feladata a nemzeti összetartozás érzésének erősítése, a magyar közállapotok helyes bemutatása, valamint az *„iskolán kívüli népművelés”* megindítása, melyhez a miniszterelnökség propagandaosztálya biztosított megfelelő könyv- és propagandaanyagot.[415] Ezen kívül megindult az ún. népművelési házak megszervezése is, ezeket a házakat pedig a kormánybiztosság rádióval látta el, melynek köszönhetően a lakosság tájékoztatása vált könnyebbé, szélesebb körűvé, illetve propagandacélokra is felhasználható volt.[416]Annak köszönhetően, hogy a lelki gondozó atyák létszáma a lakossághoz képest alacsony volt, egy-egy lelki gondozónak több telepen is szolgálatot kellett teljesítenie. A telepek közötti közlekedést, a családlátogatásokat megkönnyítendő a kormánybiztosság kerékpárokat biztosított számukra.

Mint utaltam rá, a magyar kormány a Bácska visszatérésével átvállalta a térségre eső gazdasági kötelezettségeket a német és olasz állam irányába. Emiatt fontossá vált, hogy a területre költöző székelyeket minél hamarabb bevezessék a gazdaságba, és a térségben a termelés meginduljon. A hazatelepülők szaporulata magas volt, a gyermekek elhelyezése szintén fontos feladattal látta el a magyar szerveket. Ennek érdekében – amint Bonczos a III. tájékoztatóban írja – *„a kisgyermekekről való gondoskodás intézményesen, napközi otthonok felállításával”*kell történjen, ezzel segítve a bukovinaiakat.

---

[413] AV-F150 4-15045/1942 – A topolyai római katolikus egyházközösség kérelme.
[414] Uo.
[415] Uo. II. tájékoztató. Az anyagok közé tartoztak hazafias tartalmú könyvek, a kormányzó arcképével díszített képek, valamint az „Országépítés” című kiadványsorozat. Az ún. kormányzósértési perek között több eset is van, melynek során azért kapott büntetést a vádlott, mert a kormányzó arcképét nem megfelelő helyre függesztette ki. Krauze János tiszakálmánfalvi lakos a kormányzó arcképét *„vendéglőjében a kályha csöve mögé, tehát alig észrevehető helyen függesztett fel a falra”*, és a kép *„több helyen megsértve, átlyukasztva, a bal szemhely átszúrva”* a falon maradt. A vádat a későbbiekben ejtették. Jaki György, kiskéri lakost azért vonták eljárás alá, mert a kormányzó képe *„az udvarában lévő WC-ben* […] *a belső felében a deszkán oldalt kifüggesztve van.”* A képet – saját bevallása szerint – fia függesztette ki ily módon, azonban azzal védekezett, hogy „*nem volt tudomása arról, hogy a Kormányzó Úr Őfőméltóságának arcképét a WC-ben kifüggeszteni nem szabad.”* MNL CsML SzTI Büntetőperes iratok, B705/1942 65. d. és B4632/1942 67. d.
[416] MNL OL FM K184-137-1941-135280 III. tájékoztató.

Az első napközi otthon beindítására Andrásföldjén került sor, a többi kialakítására és a szükséges óvónők kinevezésére vonatkozóan egy háromtagú bizottság tett javaslatot a katonai közigazgatásnak.[417] Végül 1941 júniusában 22 óvónőt neveztek ki, akiket a katonai közigazgatás vett alkalmazásába, és az alábbi telepeken teljesítettek szolgálatot:

Andrásföldje	*Czifra Erzsébet*
Andráslelke	*Szemes Olga*
Andrásvára	*Balázs Anna*
Bácsandrásfalva	*Szendrei Valéria*
Bácsdusanovó	*Füzessy Kálmánné*
Bácsfogadjisten	*Steiner Róza*
Bácshadikfalva	*özv. Alexander Istvánné*
Bácsistensegíts	*Karancsi Erzsébet*
Bácsjózseffalva	*Kovács Mária*
Bácsszokolác	*Pintér Teréz és Krieg Edit*
Hadikföldje	*Nagy Mária*
Hadikkisfalu	*Nagy Mária*
Hadikújfalu	*Lamp Ilona*
Hadikvára	*Fodor Erzsébet*
Hadikvég	*Kovács Ilona*
Horthyvára	*Czár Gizella és Kovács Izabella*
Istenáldás	*Kanizsai Eszter*
Istenhozott	*Monostori Róza*
Istenvelünk	*Szperlák Mária*
Józsefháza	*Péli Klára*

IV. táblázat: A bácskai óvodák telephelyei és az azokra kinevezett óvónők listája[418]

A délszláv származású tanárokat javarészt elmozdították állásaikból, aki mégis pozíciójában maradt, nemzethűségi vizsgálat alá kellett vetnie magát, később pedig nemzethűségi esküt kellett tenniük. Csak a magyar nyelvet ismerőket vették állandó alkalmazásba, véglegesítésük azonban nem történt meg. A nagyfokú tanárhiányt enyhítendő 1941 augusztusában kb. 1300 tanár érkezett Újvidékre Magyarországról.[419]

[417] Uo. III-IV. tájékoztatók.
[418] Uo. V. tájékoztató.
[419] A. Sajti: *Impériumváltások…* i. m. 243-244. o.

Bonczos Miklós jelentéseiből tudjuk, hogy az iskoláskorú gyermekek számára az oktatáshoz szükséges épületek renoválása a telepítés időszakában megkezdődött, valamint a kormánybiztosság a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdától rendelt könyveket, irkákat, térképeket. Az V. számú tájékoztatóban tesz említést a székely telepekre kirendelt tanítók személyéről, illetve azok telephelyeiről, de ezek létszáma elégtelen volt, így még további hat tanítóra volt szükség. A tanítókat az alábbi településekre helyezték ki:

Bácsistensegíts	*Kiss János, Merényi Jolán (házastársak)*
Andrásvára	*Króni Marianne*
Bácsandrásszállás	*Érfalvi Ferenc*
Istenhozott	*Lersz Károly*
Józsefháza	*Gulyás József, Molnár Sára (házastársak)*
Horthyvára	*Gróf Ferenc*
Hadiklelke	*Takács Mihály*
Hadikvára	*Tóth Lajos*
Hadikliget	*Szarka László*
Istenvelünk	*Kisfalusi Ferenc*
Andrásföldje	*Bellai Mária Irén*
Bácsandrásfalva	*Lencse Mátyás, Egyed Sándor*

V. táblázat: A bácskai településekre kinevezett tanítók névsora[420]

A településeken összesen 2445 irkát, 208 tucat ceruzát és 880 térképet osztottak ki. Az első osztályos könyvekből 1480 darabot szállítottak le, míg a második osztályos könyvek darabszáma 697 volt.[421]

Mint már utaltam rá, a betelepülő székelyek javarészt a kitelepített dobrovoljácok házait foglalták el. Azokat a házakat, melyek a szerb hadsereg kivonulása, a magyar honvédség bevonulása, illetve a fentebb említett lövöldözések során megsérültek, megrongálódtak, kezdetben a katonaság igyekezett lakható állapotba hozni. A betelepítés után a bukovinaiak próbáltak megfelelni azoknak az intézkedéseknek, melyeket a Kormánybiztosság rótt rájuk. Ennek értelmében a házak falait fehér színűre kellett meszelniük, hogy *„a telepes községek házairól a rikító szláv színek mielőbb eltűnjenek, és fehérre meszelt házak hirdessék az új magyar életet.”*[422] A házak belső fertőtlenítése, meszelése azonban a mészhiány miatt nehézségekbe ütközött.

[420] MNL OL FM K184-137-1941-135280 IV. számú tájékoztató.
[421] Uo. V. számú tájékoztató.
[422] Uo. II. számú tájékoztató. A házak falára ezen kívül kötelező volt kitűzni a magyar zászlót is.

Az 1941. június 14-én kelt V. számú tájékoztatóban a kormánybiztos Hadikvára székely telep újjáépítési munkálataira tér ki és részletesen arról számol be, hogy a telepes-községek lakóházainak állapota *„kedvezőtlen képet mutat.”* A helyreállítási munkálatokat akadályozta ebben az időszakban az a tényező, hogy a betelepülők között rendkívül alacsony volt a szakmájában jártas – asztalos, kőműves stb. – mesteremberek létszáma. A déli hadsereg katonai parancsnokságához fordult Bonczos szakemberek kiküldése céljából, illetve számot adott az eddig elköltött újjáépítési összegről és a tervezett kiadásokról. Eszerint *„az összelőtt és leégett házak újrafelépítése”* eddig 14 662 pengő 14 fillérbe került, mely összegből cserepek, tetőlécek, padlódeszkák, gerendák, ajtók és ablakok vásárlása lett finanszírozva. Az előzetes számítások alapján 2-300 000 Pengőt fog felemészteni a telep megrongálódott házainak renoválása, vagy újjáépítése. Azokon a telepeken, ahol hasonló állapotban vannak az épületek hasonló arányú összeget fognak igénybe venni a munkálatok. Mint láthattuk, a Bácskában komolyabb katonai összecsapásra csak egy helyen került sor, de a lokális tűzharcok okozta károk javítási költségeit mintegy 600 000 Pengőre tette Bonczos.

A kormánybiztosság a magyar kormánytól 1 000 000 Pengőt kapott a letelepítés lebonyolítására, melyből 1941. június 4-ig összesen 446 501 Pengő 66 fillért használtak fel, kiküldetési költségekre, munkabérekre, élelmezésre, gyógyszerekre, állatállományra és mezőgazdasági cikkekre, vetőmagra, épületek rendbehozatalára, irodaszerekre, postaköltségre.[423] A közbiztonság biztosítására, megszervezésére vonatkozóan nincs külön tétel a kimutatásban, Bonczos jelentéseiben azonban ennek a feladatnak is fontos szerepet tulajdonított. Véleménye szerint a csendőrség mellé szükség van olyan polgárőrségre, mely a lakosok zavartalan életét biztosítja, akár éjszaka is.Ennek a polgárőrségnek a tagjait *„katonai kiképzésben részesült férfiakból”* állítanák össze, lőfegyverrel azonban nem látták volna el őket. Az őrség megszervezésére a katonai közigazgatás parancsnokságain keresztül szereztek volna érvényt, melyre a fentebb említett csetnik ellenállás miatt is szükség volt.[424]

A kormánybiztosság vezetője már az első, 1941. május 13-án írott jelentésében hangsúlyozza, hogy kiemelt feladatként kell kezelni a jugoszláv agrárreform során igénybevett földek elhatárolását, leltározását, mivel ezek a földek a hazatelepülő székelyeknek lesznek a későbbiekben kiadva. Ezen kívül – mint az előzőekben láthattuk – a térségben zajló mezőgazdasági munkák folyamatossága, a termelés zavartalan biztosítása elemi kül- és belpolitikai érdek volt.

[423] Uo. VII. számú tájékoztató.
[424] Uo. I. számú tájékoztató.

Ezért az 1941-es évben a betelepülőket ún. szövetkezeti rendszerben kellett alkalmazni, a mezőgazdasági munkát ilyen módon kellett végrehajtani. Ennek érdekében a gazdasági felügyelőknek az volt a feladatuk, hogy *„megfelelő módon értessék meg a betelepülőkkel* […] *hogy csupán ez a munkaközösség az, amely a zárt telepes községek lakosságának a jövő, 1942. évi új termésig való megélhetését biztosítja."*[425] Problémát okozott azonban, hogy a katonai közigazgatás ideje alatt a zárt telepes községekhez tartozó mezőgazdasági ingatlanok egy részét a katonai parancsnokságok élő szerződéssel haszonbérbe adták, javarészt helybeli igénylőknek. Bonczos szerint *„kívánatos volna* […] *ezeknek a haszonbéri szerződéseknek a felbontása"*, de ez *„csakis a haszonbérbevevővel való legteljesebb megegyezés mellett történhetik."*[426]A szerződések felbontása – folytatja – magával hozza a haszonbérlő teljes kártalanítását, melyet a kormánybiztosság vállalt magára. Azokat a szerződéseket azonban, melyeket nem lehet felbontani, érvényben kell hagyni, vagy adott esetben a nem zárt telepek valamelyikén kell megfelelő ingatlant biztosítani a haszonbérlő számára.[427]

A szövetkezeti alapon történő termelés mellett Bonczos kifejti, hogy betelepülők részére juttatott ingatlanok, ingóságok mindaddig a település tulajdonát képezik, míg erre nézve más jellegű határozat nem születik.[428] Itt utalok a már korábban is elemzett 5280/1941 M.E. rendelet hatodik paragrafusára, mely határozott a külföldi magyarok letelepítéséről, akik, mint láttuk, a bukovinai székelyek a volt jugoszláv zárt telepeken, a dobrovoljácok volt ingatlanaiban leltek új otthonra.[429] A juttatás – legyen az házhely, vagy földbirtok – nem volt ingyenes: *„a juttatott ingatlan vételára fejében a kataszteri tiszta jövedelem minden koronája után 40 Pengőt kell fizetni, ezen felül amennyiben az ingatlanon épület van, az épület értékét, és ha a juttatás telepítéssel kapcsolatos, az ingatlanra eső telepítési költséget is hozzá kell számítani a vételárhoz."* A hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvák, a vitézek, illetve a letelepített magyarok, akik juttatásban részesültek, csak a fentebb említett összeg 75%-át voltak kötelesek megfizetni.

---

[425] Uo.
[426] Uo.
[427] Uo.
[428] *„Tehát a család részére kijelölt ház sem válik a birtokbavétellel az illető család tulajdonává, s nem lesz tulajdona a végleges juttatás időpontjáig az a jószágállomány sem /tehén, ló stb./ és az egyéb mezőgazdasági felszerelési tárgyak sem, amit a telepen akár a beköltözés alkalmával, akár később átadnak neki."* Uo. II. számú tájékoztató.
[429] MNL-OL-K428 a) Kőnyomatos, Napi hírek - Napi tudósítások (1920-1944), 1941. július 16. *A magyar királyi minisztérium 1941. évi 5280. M.E. rendelete a visszafoglalt délvidéki területeken végrehajtott földbirtokrendezéssel kapcsolatos kérdések szabályozásáról.* A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu

Azon személyeket, akiket a Délvidéken költöztettek másik településre, legfeljebb 25%-os kedvezményben részesíthették. A közületek – tehát községek, legeltetési társulatok, erdő-birtokossági társulatok – szintén kaphattak földet, esetükben azonban a 25% kedvezmény nem volt igénybe vehető, a juttatott ingatlan teljes vételárát tartoztak megfizetni.[430] A juttatottak a törlesztést 1943. január elsejétől voltak kötelesek megkezdeni.[431]

Azokat a személyeket, akiknek ingatlanai a jugoszláv rendszerben kisajátítást szenvedtek, kártalanítás illeti meg, azonban ha a jugoszláv időszakban valamennyi kártalanítási összeget kaptak, azt is be kell számítani a magyar állam által fizetendő összegben. Azokat, akiket a jugoszláv agrárreform miatt különösen nagy méltánytalanság ért, adott esetben földjuttatással is lehet kártalanítani, mely tevékenységre az államra szálló birtokokból lehet földet kihasítani. Ezen kérdésekben, ügyekben a földművelésügyi miniszter, Bánffy Dániel fenntartotta magának a döntés jogát.

A tizenegyedik paragrafusban a rendelet arra utal, hogy a fentebb említett jogosultaknak juttatható ingatlanok vételáráról egy, a minisztérium által kinevezett kormánybiztos, kivételes esetben pedig maga a földművelésügyi miniszter határoz. A kormánybiztos működési helye Budapesten volt.[432] A magyar állam kezelésébe összesen mintegy 192 ezer kat. hold föld került, melyből 53 ezer kat. hold földterület felett a Bonczos vezette Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság rendelkezett. 1941. június 17-én – tehát az 5280/1941 M.E. rendelet életbe lépése előtt egy hónappal – 10 bírót és 10 műszaki képesítéssel rendelkező mérnököt neveztek ki az ingó- és ingatlanjuttatás lebonyolítására. Munkájuk megkönnyítése érdekében Bonczos elrendelte, hogy a Bukovinából hazaköltözött magyarokról nyilvántartási lapokat állítsanak ki, melyeken a földhöz juttatandó családok személyi és vagyoni adatait egyaránt feltüntetik. Ezeket a nyilvántartási lapokat két példányban állították ki, melyek közül az egyik a bíráknál, a másik pedig Újvidéken, a kormánybiztosság székhelyén volt fellelhető.

[430]MNL OL FM K184-137-1941-135280 IX. számú tájékoztató.
[431]MNL OL FM K184-137-1941-135280 VIII. számú tájékoztató.
[432] Uo.

Az igénylőknek a nyilvántartási lapokban megadott méretek alapján adták ki az ingatlanokat, ügyelve arra, hogy a *„települők vagyoni viszonyaiban külföldi településük helyén fennállott különbség továbbra is érvényesülhesse”*, ez pedig az esetek egyenkénti elbírálását követelte meg.[433] A hazatelepülő székelyek házaspáronként átlagosan 3 kat. hold földet kaptak, melyet a háztartásban eltartottak számával megegyező kat. holddal lehetett kiegészíteni.

A bukovinai székelyek birtokainak megoszlása volt hazájukban az alábbiak szerint alakult:

Község neve:	**0-1**	**1-5**	**5-10**	**10-20**	**20-30**
	kat. holdas birtokosok száma				
Hadikfalva	205	944	191	35	2
Bergyel-Hadikfalva	41	30	2	0	0
Andrásfalva	57	228	85	18	1
Istensegíts	169	415	106	26	2
Fogadjisten	6	32	2	2	0
Józseffalva	21	109	32	7	2
Összesen	***499***	***1758***	***418***	***88***	***7***

VI. táblázat: A Bácskába telepített székelyek bukovinai birtokainak megoszlása[434]

A táblázatból kitűnik, hogy a bukovinai székelyek között nem volt közép- és nagybirtokos. Törpe és kisbirtokkal rendelkezők voltak zömében, mely állapotot a Délvidékre történő költöztetéssel reméltek megváltoztatni. A kormánybiztosi bírák az adatszolgáltatás alapján megállapították, hogy a Bukovinából elszármazott magyarok régi lakhelyükön 10 033 kat. hold földet birtokoltak, új lakóhelyükön pedig mintegy 24 525 kat. hold földre nyújtották be igényüket. A kiadható terület mértékét – folytatja Bonczos a tájékoztatóban – a föld minőségének vizsgálatával is lehet növelni, ugyanis véleménye szerint *„nem volna igazságos ugyanazzal a mértékkel juttatni a gyenge termőképességű földet, mint amellyel a jobb föld juttatása történik.”*[435]

A juttatási tárgyalásra, illetve juttatásra első ízben 1941. július 20-án Hadikliget és Hadikszállás telepeken került sor. Bonczos a VIII. számú tájékoztatóban az eljárás menetéről részletesen beszámolt, így azt ennek alapján rekonstruálhatjuk: az 5280/1941 M.E. rendelet kihirdetése után a juttatásra jogosult családok számának arányában választmányt alakítottak, mely a helyiek érdekképviseletét, az igényjogosultak személyazonosságának igazolását, valamint a beszolgáltatott adatok valódiságának bizonyítását volt hivatva elvégezni.

[433] Uo. VIII. számú tájékoztató.
[434] Uo.
[435] Uo.

Miután ez megtörtént, ha szükséges volt, egy építésszel[436] kiegészülve felértékelték a kiosztandó ingatlant – épületek esetében ez az árra nézve kardinális kérdés, földterület esetén pedig annak termőképességének megállapításában, illetve a kiadható terület mértéke miatt volt fontos. A felértékelések, illetve a tájékoztatások megtörténte után ún. családi csoport létrehozására hívták fel a székelyek figyelmét, melynek lényege az alábbiakban fogható meg: az egymással vérségi kapcsolatban álló családok egymáshoz közel fekvő földek juttatásában részesültek, melynek köszönhetően közösen használhattak gépeket, így serkentve a kiosztott földek termőképességének nagyobb fokú kihasználtságát. A kisebb birtokosok a telepek központjához közelebb nyertek elhelyezést, míg a nagyobb birtokkal rendelkezők a községi belsőségtől távolabb – azonban a családi csoportok elhelyezkedése is ezektől a nagyobb birtokoktól függött. A birtokosok elhelyezését befolyásolja a kiadható föld minősége is.[437]

A Bácska területe a Trianont megelőző időszakban az ország legtermékenyebb területe volt. Ez a jugoszláv időszakban sem volt másképp, ahogy arra már tettem utalást, a gazdasági válság alatt Jugoszlávia nem lett volna önellátó gabonából a Vajdaság nélkül. A gazdasági válság után, 1934 és 1938 között a Duna bánság (Vajdaság) 2 494 000 fővel rendelkezett, és átlagosan 1405 kg gabonát adott egy főre lebontva. Ugyanez a szám burgonyából 94 kg, húsból pedig 29 kg. A Vajdaság állította elő teljes Jugoszlávia gabonatermelésének 43%-át, úgy, hogy a szántóterület mindössze 23%-án termeltek. A háztartások közül mindössze 30%-a szorult 1932-ben gabonavásárlásra, ami a korabeli Jugoszlávia legjobb mutatója volt! Ennek alapján a Bácskába telepített bukovinai székelyek – megfelelő iránymutatással és gazdálkodással – hasonló eredményekre számíthattak.[438]

A községekben kötelező volt községháza, jegyzői-, orvosi lakás, iskola és óvoda, templomtér, piactér, temető számára megfelelő területet biztosítani. Külön kategóriát képeztek az ún. vitézi földek. Ezeket a területeket az Országos Vitézi Szék rendelkezésére bocsájtották, s mint már részletesen bemutattuk a szervezet feladata volt a telepítendő vitézek személyéről dönteni, de névjegyzéküket a kormánybiztosság számára is meg kellett küldeniük. A hazatelepített külföldi magyarok között szolgálatot teljesítő óvónők, lelkészek, tanítók, amennyiben földigénylésüket beadták, nem lehetett különbséget tenni az „egyszerű” földigénylők rovására.[439]

---

[436] Ezeket a felkért építészeket napidíj ellenében alkalmazta a kormánybiztosság. MNL OL FM K184-137-1941-135280 VIII. számú tájékoztató.
[437] Uo.
[438] Demeter: i. m. 344-345.
[439] MNL OL FM K184-137-1941-135280 VIII. számú tájékoztató.

Már az áttelepítés során törekedtek a magyar szervek arra, hogy a bukovinai székely családok lehetőség szerint együtt maradjanak, azonban történtek olyan esetek, amikor családok egyes tagjai elszakadtak hozzátartozóiktól, más községekbe telepítették őket.

Bukovinában öt faluban – Hadikfalva, Istensegíts, Andrásfalva, Józseffalva és Fogadjisten – éltek a székelyek, a Bácskában a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybizottság azonban nem tudtak őket egy tagban letelepíteni, hanem 28 településen osztották szét őket.[440]A csere iránti kérelmeket a kormánybiztosság igyekezetett mihamarabb teljesíteni, ezzel is elősegítve a beilleszkedést, valamint növelni a székelyek elégedettségét.[441] Miután ezekre a körülményekre felhívták a figyelmet, illetve a fenti feladatokat elvégezték, sor került a földek, földrészletek tényleges kijelölésére. A kiosztások számszerű alapon történtek meg, a dűlők területeit véglegesnek tekintették, ez alapján készítették el az új birtokok határait.

A hazatelepített magyarok az ingatlanok mellett ingóságokat is kaptak, melyek szintén ekkor kerültek kiosztásra, ideiglenesen – bizonyos eszközöket a kitelepített dobrovoljácok által elhagyott telepekről vettek leltárba[442], más eszközöket pedig a katonai közigazgatás adott át nekik. A leltárba vett ingóságok közül kezdetben csak a kormánybiztosság által leltározottakat adták ki. A juttatási tárgyalás lefolyása után határozatot kellett kiadni, kiállítani a juttatásokról. Ebben fel kellett tüntetni a telephez tartozó ingatlanokat, a juttatott személyeket, az ingatlan típusát[443], a terület telepen történő elhelyezkedését, a juttatott ingóságokat, illetve a juttatottakat terhelő vételárat. A határozatot a kedvezményezettek kézbesítés útján kapják meg, a tulajdonból fakadó jogok és kötelezettségek a határozat közlésének napjától illetik, valamint terhelik. A juttatási eljárásról a kormánybiztosi kiküldötteknek jegyzőkönyvet kellett készíteniük, mely egyben működési napló gyanánt is szolgált. Ezeket a jegyzőkönyveket naponta kellett lezárni, illetve a választmányi tagokkal aláíratni. Tartalmaznia kellett az elvégzett tevékenységet, valamint a munka idejének kezdő és végpontját.[444]

---

[440] Merk Zsuzsanna: *Földkérdés és telepítés a Délvidéken (1941).* In: Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében, 1994. K.n., Kecskemét, 1995. 270.
[441] MNL OL FM K184-137-1941-135280 VIII. számú tájékoztató.
[442] Az internálások után a dobrovoljácok ingóságainak *„nagy részét, különösen ott, ahol a telepek harc folytán ürültek ki, a környező községek lakossága széjjelhurcolta."* Azonban a kormánybiztosság szervei – mielőtt a telepeket benépesítették volna – az ingóságokat leltárba vették, és a katonai közigazgatás *„utóbb büntetés terhe mellett felhívta a szomszédos községek lakosságát a telepekről elhordott ingóságok visszaszolgáltatására."*MNL OL FM K184-137-1941-135280 VIII. számú tájékoztató.
[443] Az alábbi típusok közül választhattak: ház, házhely, mezőgazdasági ingatlan.
[444] MNL OL FM K184-137-1941-135280 IX. számú tájékoztató.

A telepeken kiadható földterületek mérete az esetek többségében nem egyezett meg a bukovinai székelyek által igényelt területtel, emiatt két lehetőség nyílt a helyzet megoldására. Az egyik javaslat szerint a *„földművelésügyi minisztérium földbirtokpolitikai osztályával egyetértve a szükséges terület a nem zárt telephez tartozó földreform földekből vétetik cseréként igénybe”*, a másik javaslat pedig azt a megoldást kínálja, hogy *„azokat a bukovinai magyarokat, akik részére a jelenlegi telephelyén a juttatást kihasítani nem lehet, olyan zárt telephelyre telepítik át, ahol a földigény kielégítést nyerhet, s ahol megfelelő ház is rendelkezésre áll.”* Bonczos elsősorban az első változat megvalósítását támogatta, kiemelve, hogy ebben az esetben is szigorúan figyelembe kell venni a föld minőségét.Emellett felhívta a figyelmet arra is, hogy a hazatelepítettek közül *„akik tehetősebbek és készpénzzel is rendelkeznek* […] *célszerű, ha csupán házhelyet igényelnek és azon a vagyoni viszonyaiknak és igényeiknek megfelelő házat maguk építik meg.”*[445]

Bonczos külön felhívta a juttatást végző megbízottak figyelmét arra, hogy a kormánybiztosság hatáskörébe csak azon ingatlanok kiadása tartozik, melyek tulajdonjoga az 5280/1941 M.E. rendelet alapján az államkincstárra szállt át. Voltak esetek, melyek során a katonai közigazgatás *„olyan lakóházak kiürítése iránt is intézkedett, amelyekben dobrovoljácok laktak ugyan, de a terület nem a jugoszláv állam által földreform céljára igénybevett terület volt.”*[446] Ezeket az ingatlanokat juttatni nem lehet – folytatja – mert *„az nem tárgya a kormánybiztosi hatáskörbe utalt eljárásnak.”* A kormánybiztosi kiküldöttek kiemelt feladata így az, hogy az ingatlanok jogi státuszát megvizsgálják.[447]

A munkálatok a műszaki személyzetre olyan mértékű terhet róttak, hogy *„azokat külön műszaki segédszemélyzet beállítása nélkül a kormánybiztosi kiküldöttek munkájával párhuzamosan elvégezni nem képesek.”* Ezért az állami mérnökök mellé műszaki segédszemélyzetet és irodai személyzetet rendelt ki Bonczos. A segédszemélyzet tagjait magánszemélyek alkották, akiket napidíjban részesítettek, szerződésük azonban azonnali hatállyal felbontható volt. Bonczos arról is beszámol, hogy a telepesek által igényelt területek nagyobb egységet tesznek ki, mint amennyi a zárt telepeken rendelkezésre áll, és kiadható. A telepítés egységességének megőrzése érdekében a *„földművelésügyi minisztérium földbirtokpolitikai osztálya újvidéki kirendeltségének a vezetője az igényelt területeket mindenütt rendelkezésre bocsátotta azzal a megegyezéssel, hogy az átadott területekért a*

[445] MNL OL FM K184-137-1941-135280 VIII. számú tájékoztató.
[446] MNL OL FM K184-137-1941-135280 IX. számú tájékoztató.
[447] Uo.

kormánybiztosság majd a leszámolás végén egy még meg nem szállott önálló telepet fog a földművelésügyi minisztérium […] *rendelkezésére bocsátani.”*[448]

[448] Uo.

2. A telepfelügyelők munkájának bemutatása Horthyvára, Hadikhalom és Hadiktelke telepfelügyelőjének jelentései alapján

Mint az előzőekben már utaltam rá, a térség gazdasági bekapcsolása Magyarország életébe volt a magyar kormányzat egyik, ha nem a legégetőbb feladata. Mivel a bukovinai székelyek volt hazájukban teljesen más körülményekhez voltak szokva, más gazdálkodási módot követtek, így gazdasági beilleszkedésükhöz segítségre volt szükségük.

Mátéfalvy emiatt már 1941. május 16-i beadványában azzal a javaslattal élt, hogy az eddig letelepített székelyek mellé, a gazdálkodás irányítására és ellenőrzésére *„4 telepfelügyelő sürgős alkalmazása”* lenne szükséges. Lehetőleg „*agilis, nőtlen, fiatal okleveles egyének lennének”* a legideálisabbak, akik így a telepes községekben tudnának letelepedni, családot alapítani. Feladatuk lenne a telepek életének irányítása, gazdasági felügyelete, illetve szellemi vezetése. Amíg ezeket a telepfelügyelőket ki nem nevezik – folytatja Mátéfalvy – *„minden telepes község válasszon egy értelmes vezetőembert /községi bírót/ és egy háromtagú véleményező bizottságot, akik a […] központból kapott utasításokat végrehajtják.”*[449] Erre annál inkább is szükség van, mert *„sürgősen meg kell szüntetni azt az állapotot, hogy a telepesek munka hiányában egész nap a házak előtt ácsorognak és csavarognak.”* Ellenőrzés, megfelelő útmutatás és példa hiányában *„a telepesek hozzászoknak a tétlenséghez és mindig az államtól fogják várni eltartásukat.”*[450]A letelepítés után a székelyek gazdálkodásának irányítására 10 telepfelügyelőt neveztek ki, ezek közül azonban három fő meg sem kezdte a munkáját. Az újonnan kinevezettek közül is csak egy látott munkához, így a Kirendeltségnek újabb telepfelügyelőket kellett alkalmaznia.[451] 1941. október 25-én jelölték ki a telepfelügyelők működési helyét, mely az alábbiak szerint alakult:

[449] AV F150 3-8/1941 59. d.
[450] Uo.
[451] MNL OL FM K202-1942-1944/10510.

Telep neve	*Telep területe*	*Telepfelügyelő neve*
Horthyvára Hadikhalom Hadiktelke	8281 kat. hold (más forrás szerint 9870 kat. hold)	H. Horváth Gyula
Hadiknépe Hadikföldje	5404 kat. hold	Agócs Sándor
Istensegíts Istenvelünk	5418 kat. hold	Szilágyi Lajos (később Náray Antal)
Andrástelke Andrásszállás Andrásmező Istenhozott	4112 kat. hold	H. Kiss Imre
Istenáldás Istenföldje Székelytornyos Bács-Andrásháza	2456 kat. hold	Szabó István
Bács-Andrásfalva Andrásföldje Andrásmajor Adjisten	3594 kat. hold	Sáfrán Károly
Bácsjózseffalva Istenes	3309 kat. hold	Barabás Mihály
Hadikfalva	2241 kat. hold	Szilágyi Lajos
Hadikújfalu Hadikkisfalu Hadikőrs	5835 kat. hold	ifj. Papp János
Hadikliget Hadikszállás	2247 kat. hold	Tótik Károly

VII. táblázat: A kinevezett telepfelügyelők és működési helyeik[452]

A telepfelügyelők 200 Pengős havidíjban részesültek, illetve házat juttattak nekik azon a telepen, ahová kinevezték őket, valamint 25 kat. hold földet kaptak haszonbérbe, ellenben semmilyen más jövedelemszerzési tevékenységet nem folytathattak.

Feladatuk az alábbiak szerint alakult: a telepesek gazdálkodásának irányítása, ismeretterjesztő előadások tartása a letelepítetteknek, azok szükségleteinek beszerzése, valamint a megtermelt javaiknak szövetkezeti úton való értékesítése. Ügyelnie kellett a telepesek házainak rendjére, a telepesek által fizetendő részletek, haszonbérek és közterhek ellenőrzését is végre kellett hajtania. Ezen kívül a telepesek mindennapjait is figyelemmel kellett követnie, mely az alábbi feladatokban merült ki: a juttatott ingatlanokról való lemondások, halálozások, az új birtokszerzők nyilvántartása, az esetleges hozzáépítések felmérése.

[452] Uo.

A magyar hatóságokat támogatnia kellett a rendeletek végrehajtásában – például az 5280/1941 M.E. rendelet esetében – pénztári naplót kellett vezetnie, negyedévente részletes beszámolót kellett benyújtania, melyben a népesedési adatokra is ki kellett térnie. A telepfelügyelők mellékállást nem vállalhattak, önállóan nem cselekedhettek, csakis előzetes egyeztetés alapján végezhették feladataikat, melyet kezdetben a katonai közigazgatással, később pedig a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltséggel kellett végrehajtaniuk. Bármikor áthelyezhetőek voltak más telepre, a feladatukat az egyes telepfelügyelők 65 éves korukig láthatták el.

A munkaviszony azonnal megszűnt, ha a telepfelügyelő bűncselekményt[453] követett el, valamint ha olyan betegségben szenved, mely tartósan távol tartja a munkától, illetve kötelességteljesítését megtagadja.[454] Mint látható, a telepfelügyelők feladatköre meglehetősen terebélyes volt, a betelepítettek életének minden szintjére kiterjedt figyelmük. A telepfelügyelők feladatai közé tartozott még, hogy a telepek mindennapi életét, gazdasági-társadalmi változásait, az egészségügyi állapotokat rögzíteniük kellett, szintén havi- és negyedéves jelentések formájában. Ezekből a jelentésekből rekonstruálhatóak a székelyek beilleszkedésének nehézségei, mindennapi küzdelmei, adott esetben vidámabb periódusai.

Horthyvára település a jugoszláv időszakban Máriamajor névre hallgatott, majd 1935-től átnevezték Stepanovićevora, ettől az időtől kezdve pedig önálló községként működött. Az előzőekben említett visszacsatolás után rövid ideig Bácshadikfalva, a székelyek letelepítése után pedig Horthyvára lett a település neve. A második világháború után a település ismét Jugoszláviához került, így a szerb elnevezését állították vissza. Hadikhalom (Tankošićevo) és Hadiktelke (Újkiszács) Kiszács település részei voltak. A háború után ezek a települések is jugoszláv fennhatóság alá kerültek vissza. 1941-ben előbbi településre 42, utóbbira pedig 132, Horthyvárára pedig 329 székely családot telepített a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság.

Hadikhalom és Hadiktelke közigazgatási ügyeit 1941. december 20-ig egy kinevezett jegyző végezte, akit azonban visszarendeltek eredeti szolgálati helyére. Ezután az adminisztratív ügyek vitelét a kiszácsi vezetőjegyző végezte.

---

[453] *„bűntettért, az állam ellen, nyereségvágyból, vagy szemérem ellen elkövetett vétségért jogerősen elítélik.”* Uo.
[454] Uo.

A két telep egészségügyi ügyeit a Horthyvárára kirendelt orvos látta el, a gazdasági feladatokért pedig a kiutalt telepfelügyelő, H. Horváth Gyula volt a felelős, aki becsületes, felelősségteljes és megbecsült felügyelőnek bizonyult, jelentései nem rugaszkodtak el a valóságtól, lehetőségeit figyelembe véve maximálisan teljesítette feladatát.

Későbbiekben törekedtek arra, hogy a két kisebb telepet Horthyvárához csatolják, melynek indoka volt még, hogy Kiszács többségében szlovákok lakta község volt, a székelyek közéjük voltak „beékelve", így azok *„csak rossz szemmel nézik a magyar telepeseket."*[455] A Horthyvárához történő csatolást tovább erősítette, hogy mind Kiszács, mind Horthyvára községházája egyforma távolságra volt a két teleptől.

H. Horváth szerint a telepek lakóházai jó állapotban voltak, a melléképületek hiánya azonban megnehezítette a gazdasági tevékenységet a székelyek számára. Nagyobb problémát jelentett, hogy a telepek utcái nem rendelkeztek árkokkal, és az őszi esőzések során sok helyen vízállások keletkeztek, amelyek az utcákat járhatatlanná tették – *„mert a telepeken téglából épített gyalogjáró nincsen."*[456] A két telep egybe volt építve, azonban egymástól egy kb. 3 kilométeres út választja el őket.

A házak messze estek egymástól, így a szabad területek beépítése, adott esetben fával történő betelepítése csökkentette volna a rendszertelenséget. Ezen kívül – mint már utaltam rá – 12 székely család *„be van telepítve a helyi szlovákok közé, mely állapot csak még nagyobb szétszórtságot ad a telepeknek."*[457] A telepeseknek a két községben mintegy 231 kat. hold földet juttattak, melyek a Horthyvárán kiadott földekkel szomszédosak, egynek tekinthetőek. Jó minőségű a talaj, mindössze csak néhány hold volt víz alatt, melyekről a víz *„a szárazabb idő beálltakor lesziváro…"*[458] Az ősz folyamán – folytatja H. Horváth – 98 kat. holdat búzával, 12 kat. holdat pedig őszi árpával tudtak bevetni, kukoricából a termés viszont egyenetlen, kétes minőségű volt.

A két telepen összesen 38 lovat, 38 szarvasmarhát, 40 sertést, és minden házhoz baromfit osztott ki a kormánybiztosság. A két telep közös legelőt használ Horthyvárával, a gazdasági munkákat pedig el tudták végezni a telepesek, megfelelő iránymutatással. Az állatállományt a telepesek javarészt jó kondícióban tudták tartani, de előfordult*„egypár helyen helytelenül vagy egyáltalán nem kezelt állat"*, ezek tulajdonosait azonnal utasították a jószágok megfelelő ellátására.

---

[455] AV F150 2-12119/1942 56. d. H. Horváth Gyula márciusi jelentése.
[456] AV F150 2-12119/1942 56. d. H. Horváth Gyula 1942. januári helyzetjelentése.
[457] Uo.
[458] Uo.

A probléma okát abban látja H. Horváth, hogy a székelyek Bukovinában más tevékenységet folytattak – favágást, alkalmi munkát – így a hirtelen kapott lehetőséggel nem tudtak megfelelően élni.

Több használati cikkben – ruha, lábbeli – is hiányt szenvedtek a letelepített magyarok, azonban a legnagyobb problémát a tüzelőhiány okozta, *„mert annyi pénze nincs* [ti. a bukovinai székelyeknek], *hogy a téli tüzelőanyagot megvegye…”* Néhány helyen a nedves kukoricaszárral, máshol pedig szalmával próbálták meg biztosítani családjuk számára a megfelelő hőmérsékletet, ettől *„azonban végleg el lettek tiltva.”*[459]Mint feljebb láthattuk, a telepfelügyelőknek feladataik közé tartozott a letelepítettek gazdasági oktatása is. Ilyen tanfolyamra a fenti példák miatt is szükség volt, valamint azért, hogy *„mire a tavaszi nagy munkák előjönnek, akkor minden egyes ember legyen tisztában azzal, hogy mit miért tesz.”*[460]

Horthyvára telep önálló községként működött, a közigazgatás ügyeit egy vezetőjegyző, egy segédjegyző, egy bíró, egy albíró, négy esküdt és húsz képviselőtestületi tag vitte. Bács-Bodrog vármegye gazdasági életébe tizennégy mezőgazdasági bizottsági taggal kapcsolódott be a község. Az egészségügyben a szolgálatot a fentebb említett, Hadikhalmon és Hadiktelkén is szolgálatot teljesítő orvos látta el. A telep lakóházai H. Horváth beszámolója szerint jó állapotban voltak, mert *„hála a bevonuló honvédség előrelátásának itt a bevonulás alkalmával nem történtek nagyobb mérvű rongálások”*, és majdnem minden háznál megtalálhatóak a gazdálkodáshoz elengedhetetlen melléképületek. A Hadikhalommal és Hadiktelkével ellentétben Horthyvára utcái rendezettek, az árkok tiszták, kivételt képez az Ókért Kiszáccsal összekötő út, mely a téli hidegek miatt szenvedett károkat. Hasonlatosan a két szomszédos településhez, Horthyvárán is hiányt szenvedtek a telepesek lábbelikben, mely problémát rendeleti úton igyekezett a kormánybiztosság megoldani.

Horthyvárán 3185 kat. hold földet adtak ki a telepeseknek, melyek közvetlenül a községet vették körül. A székelyeknek kiadott legkisebb birtok 2 kat. holdas, a legnagyobb 11 kat. holdas. A vitézek – mint azt az 5280/1941 M.E. rendeletnél láthattuk – 15 kat. hold föld juttatásában részesültek. A földek jó minőségűek, csak néhány hold van víz alatt, a terület 40%-át pedig sikerült ősszel bevetni búzával.

A telepen összesen 239 szarvasmarhát, 127 igáslovat, 268 sertést és 88 juhot kapott a lakosság a kormánybiztosságtól. Juhokat kaptak még a székelyek a Vármegyei Népjóléti Szövetkezettől, ezek számát azonban megállapítani nem tudták, mert a *„juhok hűlés*

[459] Uo.
[460] Uo.

következtében állandóan elhullanak…”[461] Ezen a telepen H. Horváth nem talált kivetnivalót az állatok tartásában, ennek ellenére az ide beköltözötteknek is oktatásban kellett részesülniük, mert *„a lakosság nagy százaléka otthon nem foglalkozott mezőgazdasággal önállóan…”*[462] Gazdasági eszközöket a telepesek részben vásárolták, ebből mivel ezen a telepen a lakosság rendelkezett némi készpénzzel. A vásárláson kívül a kormánybiztosság a dobrovoljácoktól lefoglalt tárgyakat adta ki a betelepülőknek.[463]

A községnek összesen 9870 kat. hold földje volt, ebből került kiosztásra a fentebb hozott 3185 kat. hold, 6685 kat. hold pedig haszonbérbe lett kiadva.

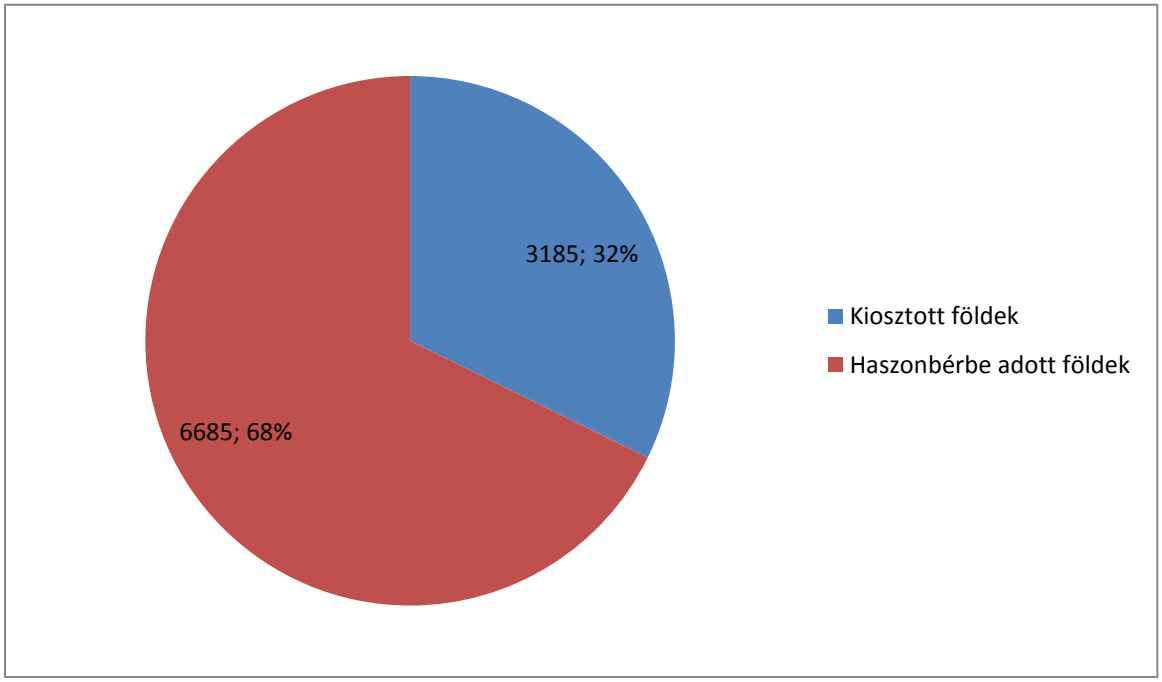

XVII. ábra Horthyvára székelytelep földbirtokai 1941-ben (kat. hold)[464]

Ezek között voltak olyan területek, melyek tulajdonosai elmenekültek, vagy elhunytak, így a földek a kormánybiztosság kezelésébe kerültek. A környékbeli német gazdák ezeket a földeket szerették volna megvásárolni, amit H. Horváth nem támogatott, mert *„ha ezek a nevezett földeket megvásárolják, akkor idővel az egyes bajbajutott, vagy nehézségekkel küzdő székely gazdáktól megváltják a szomszédos földeket”*, mely a telepítés valódi céljával, a magyarság erősítésével menne szembe.[465]

1942. január 22-i beadványában H. Horváth kérte a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltséget – figyelembe véve a székely lakosság körében jelentkező, és az előzőekben említett pénztelenséget – hogy a Bácskai Cukorgyár Rt. által felajánlott szerződés

[461] Uo.
[462] Uo.
[463] A község 2 traktort, 2 favázas cséplőgépet, 1 szártépőt, 1 darálót kapott a kormánybiztosságtól. Uo.
[464] AV F150 2-12119/1942 56. d.
[465] Uo.

megkötésében segítséget nyújthasson az idetelepített lakosoknak. A kérelem oka az, hogy *„a gazdák nagy százaléka még nem foglalkozott önálló cukorrépa termeléssel* [és] *volt már eset /gyümölcsfa rendelés/ arra, hogy a telepesek megkérdezés nélkül írtak alá rendelést, és a végén merőben más volt a leszállítás, mint a rendelés”*, ráadásul *„a gazdák nagy része teljesen analfabéta* […]*éppen ezért akarom, illetve szeretném a szerződést magam készíteni minden egyes termelővel, hogy ne használhassák ki ezt a fogyatékosságot idegen emberek a saját javukra”*- írta a telepfelügyelő.[466]A Kirendeltség engedélyezte számára a szerződések megkötésénél való segítségnyújtást, azonban felhívták a figyelmét: *„semmi néven nevezendő prémiumot, vagy jutalmat nem kérhet, és el nem fogadhat”* – mint ahogy azt az előzőekben a telepes-felügyelői munkakör leírásánál is láthattuk.[467] A telep lakossága végül leszerződött 216 kat. holdon cukorrépa termelésre. A székelyek pénzhiánya miatt kiharcolta H. Horváth, *„hogy minden kat. hold után 50 P. előleget fizessen ki a gyár a leszerződött termelőknek.”*[468]

1942 februárjában az élő és holt felszerelésekről nyújtott be tájékoztatót a telepfelügyelő a Kirendeltséghez. Ebben többek között jelentős arányú ló- és szarvasmarhahiányra, valamint géphiányra hívta fel a figyelmet. A gépek beszerzésére a Weiss Manfréd és Hoffherr gyárral vette fel a kapcsolatot H. Horváth, mivel azonban a székelyek fizetni nem tudtak volna a gépekért, így azzal a javaslattal állt elő, hogy az *„aratás és őszi termény betakarítása”* után a fizetést két részletben fizethessék a telepesek. A javaslatot a gyárak elutasították, a gépek beszerzésére indított akció kudarcba fulladt. A Földművelésügyi Minisztériumtól kértek így segítséget, azzal az indoklással, hogy *„pénzhiány miatt azonnal fizetésre a telepesek gépeket venni nem tudnak, ennélfogva a tavaszi talajmunkák gépek hiányában hátrányt szenvednek.”*[469]

A tavasz beálltával az olvadás okozott problémákat a székelyek számára földjeiken. Horthyvárán a juttatott zárt terület mintegy 60%-a volt víz alatt, de az időjárás melegedésével megkezdték a vizek elvezetését, és 1942 március végére már csak 1%-nyi föld volt víz alatt – erről azonban elvezetni nem lehetett a vizet, *„pár napos jó idő kell csak ahhoz, hogy ez a terület is vízmentes legyen.”*[470] A munkálatokat a község 9000 Pengővel támogatta, melynek eredményeként naponta 60-100 főnek tudtak munkát adni, 5-6 Pengős napibérrel, *„így azok a telepesek, akik teljesen pénz nélkül állanak, naponta juthatnak egy kis keresményhez”*,

[466] Uo. H. Horváth Gyula januári helyzetjelentése.
[467] Uo. 1. o.
[468] Uo. H. Horváth Gyula februári helyzetjelentése.
[469] Uo.
[470] Uo. H. Horváth Gyula márciusi helyzetjelentése.

emellett a víz levezetéséről is gondoskodtak.[471] Annak okán, hogy a jugoszláv időszakban az árkok karbantartása elégtelen volt, így a már meglévő – és jó állapotba hozott – árokhálózat mellé újat is létrehoztak, melynek köszönhetően a pár napos jó idő után akár a szántási munkálatok is megindulhattak. Hadikhalom és Hadiktelke esetében a jelentés merőben más képet mutat. A két telep összesen 154 kat. hold területet vetett be, melyek közül 40 kat. hold március végén még mindig víz alatt állt. Ennek oka többek között az volt, hogy a két telep – mint utaltam rá az előzőekben – közigazgatásilag Kiszácshoz tartozott, és a *„község nem fordított kellő gondot és nem tett meg minden intézkedést a víz levezetésére.”*[472]A vízelevezetési munkálatokat akadályozta, hogy a kiadott hadikhalmi és hadiktelki földek közvetlen szomszédságában kiszácsi birtokosok földjei voltak, *„ezért önhatalmúlag a vizet levezetni nem volt lehetséges, csak a községi elöljáróság beleegyezésével”*, melyhez egy mérnökre volt szükség. Időközben, 1942. március 8-án megindult a három telep gazdakörének működése. A központ Horthyvárán volt, a két másik telep érintettjei ide járhattak át minden kedden és pénteken a gyűlésekre. Ezeken a találkozókon az aktuális gazdasági, közigazgatási kérdéseket vették napirendre, kerestek megoldásokat a problémákra az érintettek, így szóba kerültek a talaj- és árvízzel borított mezőgazdasági területek gondjai is. H. Horváth kiemelte, hogy *„az árvíz elhárítása nemzeti feladat, mert a hazának éppen úgy szüksége van a búzaszem mindegyikére, mint az egyeseknek* […] *fontos honvédelmi és nemzetgazdasági érdek az, hogy minden talpalatnyi földet fel kell szántani és bevetni…”*[473]

A későbbiekben – hiába volt kedvező márciusban az időjárás – az esőzés megnehezítette a vízelvezetési munkálatok befejezését – *„a víztelenítés állandóan folyik”* – mely azonban magával hozza a szükséges tavaszi munkálatok csúszását is.[474]Az áprilisi gazdaköri megbeszélésen éppen emiatt figyelmeztetette is H. Horváth a gazdákat, hogy *„ne másra várjon mindenki, hanem saját erejéből is igyekezzen a víztől megszabadulni.”*[475]

A telepfelügyelő – mint a településekért felelős személy – igyekezett a fentiekhez hasonló ár és belvizes eseteket megakadályozni, adott esetben megelőzni. Ennek érdekében – mint az a szeptemberi jelentéséből kitűnik – már augusztusban megkezdték a tavasszal hasznos szolgálatot teljesítő árok- és csatornarendszer rendbehozatalát, tisztítását két, ilyen irányba szakképzett személy – egy szakmérnök és egy vízmester – vezetésével. A földmunkák elvégzésére a telepesekből alakítottak munkáscsoportokat – *„az árokhálózat rendezésével*

[471] Uo.
[472] Uo.
[473] Uo. és H. Horváth Gyula áprilisi helyzetjelentése.
[474] Uo. H. Horváth Gyula áprilisi helyzetjelentése.
[475] Uo.

minden emberileg lehető intézkedés megtörténik az árvizek és vadvizek levezetésére, hogy azok a lemúlt vizes esztendő tapasztalatai alapján kárt ne tehessenek."[476]Reményei szerint ennek segítségével – ha az előző tavaszhoz hasonló vizes időjárás lesz – *„a vizet rövid időn belül sikerül levezetni úgy, hogy az kárt nem tesz."*[477]

Az ár- és a belvízek azonban nemcsak a mezőgazdaságban, hanem a telepesek épületeiben is okoztak károkat. Horthyvárán a telepfelügyelő szerint 333 lakható ház volt fellelhető, melyek közül háromból kellett a lakosokat kiköltöztetni 1942 márciusában, 12 házat pedig a nedvesedés következtében alá kellett falazni, ezzel mentve meg az összeomlástól azokat. Hadikhalom és Hadiktelke épületei ezzel szemben gyengék, mert *„még a nyári nagy szárazság idején is végighúzódik a telepen egy szennyes mocsár"*, melynek következtében a házak nagy része vizes.[478] Ráadásul a házak gyenge minőségűek, de – amint írja – a telepesek, ismerve lakóhelyük gyengeségeit, megerősítették azokat, aminek köszönhetően nagy károk nem keletkeztek.[479]A további csapadékos időjárás a házak meszelését, tisztántartását is nehezítette, melyet majd csak később, május és június hónapokban tudtak befejezni a telepesek.

A károkat szenvedett tulajdonosokat az ONCSA részesítette segélyben, melyhez a névsor összeállítása 1942 májusában kezdődött meg. Ezen kívül Bács-Bodrog vármegye alispáni hivatala Ószentiván településről téglát adományozott, melynek segítségével *„lehetővé van téve az, hogy a megrongált házakat aláfalazzák és szigetelik, a teljesen összedőlteket pedig újjáépítik."*[480] Ezek a segélyek azonban nem voltak ingyenesek, a juttatottaknak középlejáratú kölcsön formájában, húsz év alatt kellett visszafizetniük az azokat kiutaló számára. Az ONCSA építkezései, az építőanyagok szállítása kiváló pénzkereseti lehetőséget biztosított a kevés vagyonnal rendelkező telepesek számára. H. Horváth Gyula véleménye az volt ezzel kapcsolatban, hogy *„a nagy pénztelenség, ami érezhető volt június hónapban, egycsapásra megszűnt. Már látni, hogy a telepesek a fuvarozás árából lovat, tehenet és a*

---

[476] AV F150 2-12119/1942 56.d. H. Horváth Gyula októberi jelentése.

[477] Uo. H. Horváth Gyula októberi helyzetjelentése Ebben a hónapban még Szentesről is szállítottak a területre munkásokat, hogy az esőzés beállta előtt befejezzék a munkálatokat.

[478] Szabó Zoltán, a zentai járás főszolgabírója Istenföldje, Istenáldás és Székelytornyos telepek kapcsán írt hasonló problémákról 1942 júliusában. „[Istenföldje] *telepen a belvíz következtében több ház összedőlt, aminek felépítésére* […] *még semmi látható intézkedés nem történt."* Véleménye szerint ezekben az esetekben sürgős intézkedés szükséges, *„mert a telepítés eredményével kapcsolatos propaganda lehet szép és üdvös hatású az országnak a való helyzetet nem ismerő lakossága körében, de a sok csalódáson keresztül átment telepesek és a való helyzettel ismerős környékbeli lakosság részében ez a propaganda képmutatónak és túlzottnak tűnik fel és bennük leírhatatlan lelki destrukciót és elégedetlenséget idéz elő."* AV F150 2-20263/1942 57. d.

[479] Uo. H. Horváth Gyula márciusi helyzetjelentése. A telepesek házaiban az esőzések, olvadások által keletkezett károk mellett a szél is okozott kellemetlenségeket: *„…a két esetben előfordult szélvihar sok tetőről leszedte a zsindelyt."* – olvashatjuk a jelentésben. Valamint „*az erős széllel sok házon a fedőcserepek eltörtek és ezért az eső befolyik a padlásra."*

[480] Uo. H. Horváth Gyula májusi helyzetjelentése.

szükséges, de még hiányzó felszerelésüket pótolják.”[481] Az ár- és belvízben károkat szenvedett házak renoválása júliusban nyert befejezést.[482]

A Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság nemcsak székelyeket, moldvai csángókat, hanem boszniai magyarokat is telepített le a Bácskában. Először 1941 decemberében merült fel a boszniai magyarok áttelepítése, majd 1942. február 25-én indult meg a tényleges hazatelepítési akció megtervezése – a partizánveszélyre hivatkozva.[483]

1942. április elején kötötte meg a magyar és a horvát kormány az áttelepítésről szóló megállapodást, melyben a horvátok vállalták a hazatelepülők vagyonának megvásárlását, valamint a magyarok némi élőállatot is hozhattak magukkal új lakóhelyükre. A megállapodás három boszniai települést érintett, mely később még egy településsel kiegészült.[484] A boszniai magyarok áttelepítése – szemben a székelyek Bácskába történő telepítésével – nem ünnepélyes keretek között zajlott le. 1942 szeptemberéig húzódott a letelepítés, melynek során Horthyvárára, Hadikligetre és Hadiknépére telepítettek le 395 családot, 1552 fővel.[485] A letelepítés szervesen érintette Horthyvára község életét, így H. Horváth Gyula telepfelügyelőnek is adtak feladatot a boszniai magyarok.

A dárdai menekülttáborból 1942. április 24-én 63 család érkezett a telepre[486], elhelyezésük pedig ideiglenesen a székelyek által nem használt szobákban történt meg, a szállást adó gazdákkal azonban meg kellett állapodniuk a lakbért illetően – mely május hónaptól átlagosan 10 Pengő volt. Ezeket a megállapodásokat a telepek elöljáróságának be kellett mutatni, *„nehogy a bér egyes helyeken túl magas legyen.”*[487] Hasonlatosan a székelyekhez, a Boszniából áttelepültek is ún. élelmezési pénzt kaptak, melynek összege napi 2 Pengő volt, korra való tekintet nélkül, mely összeg *„a rendes polgári életet biztosítja minden egyes új telepesnek.”*[488] Az ONCSA már június elején kijelölte ugyan a telepeseknek építendő házak helyeit – a kimutatás 100 házat említ – az építkezés kezdetére azonban még július elején sem került sor, ekkor is még csak az építőanyagokat szállították Topolyáról, a

[481] AV F150 2-12119/1942 56.d. H. Horváth Gyula augusztusi jelentése.
[482] Uo. H. Horváth Gyula augusztusi helyzetjelentése.
[483] A. Sajti: *Impériumváltások…* i. m. 225-226. o. A boszniai magyarokra vonatkozóan: Makkai Béla: *Magyar szórványgondozás Bosznia-Hercegovinában.* In: Regio. Kisebbségi Szemle 6. évf. 1995. 3. szám 65-88. Letöltés ideje: 2014. április 10.
[484] A négy település: Gunja, Vućinjak (Vućjak), Brčko, Bijeljina. Forrás: A. Sajti: *Impériumváltások…* id. mű 226. o.
[485] Uo. 228. o.
[486] 1942 októberében is érkeztek még Boszniából telepesek a Bácskába, őket azonban Ókér és Petrőc községben helyezték el ideiglenesen. Ennek az volt az oka, hogy *„az itt lévő és lakással nem bíró telepesek is székely családoknál laknak, de tapasztalat szerint az ilyen együttlakás perlekedésre ad alkalmat…”* AV F150 2-12119/1942 56.d. H. Horváth Gyula novemberi helyzetjelentése.
[487] AV F150 2-12119/1942 56.d. H. Horváth Gyula áprilisi helyzetjelentése.
[488] Uo.

székelyek segítségével.[489] H. Horváth Gyula kimutatása alapján megállapítható, hogy 1942 októberében még csak 5 ház volt tető alatt, 42 ház falait húzták fel, 7 házon a ráépített tetőszerkezet volt meg, 2 házat falaztak, 24-nek pedig az alapjait rakták le. A késlekedés és a lassú munkatempó ellenére novemberre a boszniai telepesek házai megépültek. A telepfelügyelő megjegyezte: *„ha az ősz jó száraz és hosszú lesz, akkor a házak egy része még ez évben beköltözhető lesz”*, más esetben azonban csak a következő évben tudják megkezdeni a beköltözést az új lakók.[490] Több helyen – ahol ez kivitelezhető volt – már behordták a melléképületekbe a takarmányt télire, illetve kerteket létesítettek, és hozzáláttak az őszi munkálatoknak.

A boszniai magyaroknak a kormánybiztosság kezdetben 2 kat. hold földet juttatott, ideiglenesen, akik pedig rendelkeztek megfelelő összeggel, akár földbérletet is válthattak. Ezeket a földeket elsősorban olyan szerb és sváb származású bérlőktől vették el, *„akik 20-50 kat. holdat béreltek”* – kötelezték őket ugyanis a földek átadására.[491]1942 júniusában a földek tulajdonba adását az illetékes hatóságok befejezték. A juttatást Dr. Kiss István törvényszéki bíró végezte, és a kezdeti 2 kat. hold után már 4. kat. hold földet adtak minden telepesnek, illetve gyermekeik száma után még 1-1 kat. holdat. Ebben az esetben is figyelembe vették a terület termőképességét, esetleg vizességét, és ennek megfelelően akár nagyobb földet is juttathattak a telepeseknek.[492]1942 szeptemberében végül az állami mérnökök kijelölték a földek pontos helyeit, *„melynek művelését már meg is kezdték”* az új telepesek.[493]

A telepfelügyelői jelentésekből képet kaphatunk a telepek hétköznapjairól is. Horthyvárán 1942. március 23-án megindult a hetipiacok tartása, mely ismét csak lehetőséget biztosított a telepeseknek némi jövedelem szerzésére. Ezekre a piacokra a helyi lakosokon kívül Temerinből és Újvidékről is érkeztek kereskedők, vásárlók. A legnépszerűbb cikkek a tejtermékek, valamint a tojás voltak.[494]Az iskolai oktatás az 1942-es év elején tűzifa hiánya miatt szünetelt, annak megindulására csak az idő jobbra fordulásával került sor, 1942 áprilisában.

A felmelegedéssel a megbetegedések is egyre sűrűbben jelentkeztek a telepek életében, melynek oka volt az is, hogy *„az olvadás beálltával nagyon sok gyermeket és lányt látni az utcán mezítláb szaladgálni”*, amit meg kell akadályozni, megelőzve ezzel a betegségek terjedését. Az egyes házak ellenőrzése során H. Horváth szembesült azzal, hogy

[489] Uo. H. Horváth Gyula augusztusi helyzetjelentése.
[490] Uo. H. Horváth Gyula szeptemberi helyzetjelentése.
[491] Uo. H. Horváth Gyula májusi helyzetjelentése.
[492] Uo. H. Horváth Gyula augusztusi helyzetjelentése.
[493] Uo. H. Horváth Gyula októberi helyzetjelentése.
[494] Uo. H. Horváth Gyula márciusi helyzetjelentése.

„nagyon sok helyen az ágyak alja tele van burgonyával, mely egy része rothad és nagy bűzt terjeszt”, valamint higiéniai szempontból sem volt előnyös, ezért figyelmeztette a telepeseket, hogy fagymentes helyen raktározzák inkább az értékes élelmet.

Az előzőekben említett boszniai magyar telepesek körében is fordultak elő megbetegedések: az áttelepülés során egy maláriás, egy TBC-ben és egy bőrbetegségben szenvedő beteg is érkezett a településekre. Ellátásukról a Horthyvárán szolgálatot teljesítő orvos gondoskodott. A székelyek között nagy gondot okozott a tetvesedés. Már Bonczos Miklós is utalt rá, hogy számolni kell ezzel a problémával az áttelepülők között, de a kérdés még 1942 tavaszán sem nyert végleges megoldást. A telepfelügyelő megkezdte a tetvesek összeírását, az ettől, *„valamint a haj lenyírásától való félelmükben nagyban megindult a tisztálkodás”*, melynek eredménye lett, hogy április hónapban már csak 25 személy küzdött az élősködőkkel.[495] Egy hónappal később egy telepes asszony – dacára a figyelmeztetéseknek – *„egy heti időhaladék után sem tisztította meg sem magát, sem a családját, ezért az elöljáróság kénytelen volt a tetves család haját lenyíratni.”* A radikális lépés meghozta eredményét: a tetvesedést felszámolták.[496]

Az 1942-es év végéhez közeledve szaporodtak a telepeken a járványos betegségek. Október hónapban 5 fertőzőbeteget diagnosztizáltak, de a fertőzés terjedését sikerült megakadályozni. A gyerekek november 24-ig jártak iskolába, azonban a fűtetlen termek miatt *„a gyermekek kezdettek köhögni és betegedni, a tanítást be kellett szüntetni.”*[497] A tüzelőanyag hiánya azonban nemcsak az oktatásban éreztette hatását, hanem – mint ahogy H. Horváth írja – *„ennek tudható be a hónap folyamán beállott nagy gyermekhalandóság”* is.[498]

1943 elején a telepesek körében a trachoma nevű szembetegség jelent meg, melynek gyógyítására egy külön kezelőnőt küldtek a telepre. Ennek ellenére a lakosság nem látogatta rendszeresen a kezeléseket, mely azt hozta magával, hogy a hatóságok azokat, akik kezelésre nem jártak, 5 Pengő megfizetésére kötelezték. H. Horváth Gyula keserűen jegyzi meg az alábbiakat: *„így kell kényszeríteni a trachomás betegeket saját érdekükben a gyógyulásra.”*[499] Mint utaltam rá, a térség bekapcsolása Magyarország gazdasági életébe volt a kormány egyik legfontosabb célkitűzése. A termelés beindítása, a földek és a termelőeszközök kiadása mind ennek a célnak az elérését szolgálta. A telepfelügyelőknek jelentéseikben havonta be kellett számolniuk az ezen a téren elért eredményekről, fejleményekről, esetleges nehézségekről is.

[495] Uo. H. Horváth Gyula áprilisi helyzetjelentése.
[496] Uo. H. Horváth Gyula májusi helyzetjelentése.
[497] Uo. H. Horváth Gyula novemberi helyzetjelentése.
[498] AV F150 2-30055/1943 57. d.
[499] AV F150 2-30055/1943 57. d. H. Horváth Gyula márciusi helyzetjelentése.

A fentebb már említett gazdaköri gyűlések is a letelepített magyarok gazdálkodásának fellendítését voltak hivatva fellendíteni. Ezeken a gyűléseken a gazdálkodás számukra ismeretlen módjait, módszereit volt alkalmuk elsajátítani.

Az első gazdaköri gyűlésen, 1942. március 8-án felhívta H. Horváth Gyula a székelyek figyelmét gazdasági eszközeik tisztántartására, mert *„küszöbön áll a tavaszi munka megindulása* […] *és csak jó géppel lehet jó munkát végezni.”*[500]Az április 9-i gyűlésen a telepesek által addig elvégzett munka értékelése következett.

Ennek során kijelentette H. Horváth, hogy a határjárás során észlelték: több helyen is a sáros talajt szántották a telepesek, ezért ismertetnie kellett a talajmunkák sorrendjét, illetve ezeket a földeket majd – okulásképp – be fogják mutatni a többi telepesnek is. Végül hozzátette: *„Ezek a rossz időben szántó gazdák később személyesen meg fogják látni hirtelen munkájuk hátrányát.”*[501]

A fentebb említett ár- és belvíz a mezőgazdaságban is éreztette hatását. A határjárások során szembesültek a telepesek azzal, hogy a víznek köszönhetően az elvetett búzában „foltok keletkeztek.” Ezeket a károkat a rendőrségen kellett jelenteniük azért, hogy megfelelő mennyiségű vetőmagot kapjanak a kiesett termés pótlására. A kiadott magvakat csak vetési célokra alkalmazhatták, melyre külön fel is hívta a telepfelügyelő a telepesek figyelmét, ugyanis több esetben előfordult, hogy a vetőmagot takarmányozásra, illetve eladásra használták fel. A telepfelügyelő kijelentette: *„aki ilyen dolgot cselekszik, az a haza ellensége és ellene az újabb rendelet értelmében bűnvádi eljárás lesz folyamatba téve.”*[502]

A gazdák figyelmét felhívta arra H. Horváth, hogy amint a termés aratható állapotba kerül, ne késlekedjenek a munka megkezdésével, *„nehogy valami elemi vagy emberi kár miatt a gabonatermés részben vagy egészben megsemmisüljön.”*[503]Az esetleges merényletek[504] megakadályozása érdekében az aratás idejére a honvédségtől kölcsönkapott fegyverekkel a telepesek fegyveres őrséget alakítottak, mely kezdetben 24 órás, augusztus hónaptól kezdve pedig csak éjszakai szolgálatot látott el. A kezdeményezés sikerét mutatja, hogy szeptemberig bezárólag mindössze egy tűzesetet regisztrált H. Horváth.[505]

---

[500] AV F150 2-12119/ 1942 56. d. H. Horváth Gyula márciusi jelentése a gazdaköri gyűlésről.
[501] Uo. H. Horváth Gyula áprilisi jelentése a gazdaköri gyűlésről.
[502] Uo. H. Horváth Gyulaáprilisi jelentése a gazdaköri gyűlésről.
[503] AV F150 2-12119/1942 H. Horváth Gyula júniusi jelentése. 56.d.
[504] Szabotázsakciók, merényletek a magyar csapatok 1941-es bevonulása után fordultak elő, melyek hátterében a bácskai kommunisták álltak. Ahogy A. Sajti Enikő írja Délvidék című monográfiájában, 1941 júliusa és októbere között 35 akcióra került sor, például 1941. július 25-én a hadikligeti bukovinaiak székely telepesek búzáját gyújtották fel. Forrás: A. Sajti Enikő: *Délvidék, 1941-1944: A magyar kormányok délszláv politikája.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 135-136. o.
[505] *„egy szalmakazal esett a tűz áldozatául. A gyújtogatást gyermekek okozták.”* Forrás: AV F150 2-12119/1942 H. Horváth Gyula októberi jelentése. 56.d.

Forrásaink megőrizték a székely telepesek mindennapi küzdelmei mellett életük vidámabb eseményeit is. 1942 áprilisában gazdaköri segítséggel a székelyek megrendezték első rendezvényüket, egy *„műkedvelő előadással egybekötött táncmulatságot* […] *mely anyagilag és erkölcsileg a legjobban sikerült.”*[506]

Egy hónappal később az Egyetemi és Főiskolai Munkaszolgálat egy 40 fős tábort helyezett ki Horthyvárára. Ezek a személyek – javarészt nők – az egyes telepes családokhoz voltak kihelyezve, és a mindennapi feladatokban segédkeztek a székelyeknek. Ezen kívül *„vasárnap esténként szabadtéri tanulságos és szórakoztató előadást rendeznek”* a telepesek részére. A telepfelügyelő hasznosnak ítélte meg a kihelyezett tábor résztvevőinek tevékenységét, ezért *„nagy segítség lenne, ha minden nyári időszakban kapna a telep”* hasonló munkatábort, és ez által segítő kezeket.[507]

A bukovinai székelyek letelepítésük első évfordulóját 1942 nyarán ünnepelték meg, mely alkalomból Bonczos Miklós kormánybiztos és Antal István nemzetvédelmi miniszter látogatást tett a bukovinai székelyek új otthonaiban, így Horthyvárán, Hadikhalmon és Hadiktelkén is. Horthyvára telepen Deák Leó, Bács-Bodrog vármegye főispánja, és vitéz Bajsay Ernő alispán fogadták a látogatókat, valamint a székelyek *„igen meleg fogadtatásban részesítették és nagy szeretettel vették őket körül.”*[508]A fogadás után a szabadban ünnepi misét rendeztek, melyen a letelepítettek – székelyek, vitézek egyaránt – részt vettek. A mise után Bonczos és Antal helyszíni szemlét tartott, melynek során az óvodát, az iskolát, illetve a székelyek gazdálkodását vették szemügyre. Végül búcsúbeszédében Antal *„meleg szavakkal köszöntötte a bukovinai székelyeket régi hazájukba való visszatérésük első évfordulóján.”* A miniszter beszédét Horthyvára székely lakossága *„szűnni nem akarok tetszéssel és éljenzéssel fogadta.”*[509]1942 augusztusában Horthyvára testvérvárosa, Kiskunhalas gazdasági kiállítását rendezett, melyen különböző gabonákból összeállított cikkekkel a székely telepesek is részt vettek.

A három telep élete közigazgatásilag még 1943-ban sem lett összekapcsolva, mely folyamatosan nehézségeket okozott a telepeseknek. 1943 júliusától kezdve Márkus József főfelügyelő utasítása alapján a katonai szolgálatra bevonuló H. Horváth Gyulát Tótik Károly helyettesítette telepfelügyelői posztján. Annak okán, hogy Tótik Hadikliget és Hadikszállás telepeken is teljesített szolgálatot, a megnövekedett feladatok eredményeként egy-egy telepre kevesebb ideje jutott. Ez leszűrhető beszámolóinak hosszából is, H. Horváthtal szemben csak

[506] Uo. H. Horváth Gyula áprilisi helyzetjelentése.
[507] Uo. H. Horváth Gyula májusi helyzetjelentése.
[508] MNL OL Kőnyomatos K-428 a) sorozat, MTI Kőnyomatos, Napi tudósítások (1920−1944), 1942. július 7.
[509] Uo.

a leglényegesebb dolgokat rögzítette jelentéseiben, melyek 1944 júniusáig datálódnak. Az utolsó jelentésben kiemeli: a városi őrség kiemelt figyelemmel tart szolgálatot mind Horthyvárán, mind Hadikhalmon. Hadikligeten pedig a munkálatok mellett *„érezhető a terror a bombázók okozta izgalmak által okozott fáradtság és idegesség. A gépek nappal és éjjel százával zavarják, félemlítik a lakosságot”*, de volt példa arra is, hogy *„gépfegyvereztek éjjelenként.”*[510]

Az alábbiakban a többi telep mindennapjaiból emelnék ki néhány esetet. Agócs Sándor, Hadiknépe és Hadikföldje székely telepekért felelős személy 1942 februárjában kimutatást készített azokról a személyekről, akik *„önként, minden hatósági intézkedés nélkül jöttek”* a telepekre.[511] Ezek a családok egyrészt a katonai parancsnokság által lettek elhelyezve, másrészt pedig a már letelepített székely családok rokonai ismerősei voltak, Erdélyből, Macedóniából egyaránt. Az ilyen módon „beszivárgó” személyek a Földbirtokpolitikai Kirendeltségtől fejenként 100 Pengőt, a vármegyétől pedig 40 Pengőt, illetve gabonát kaptak ellátásként. A telepfelügyelő – annak ellenére, hogy eleget tett minden esetben a hatósági felszólításoknak az újonnan érkező személyek ellátására vonatkozóan – aggodalmát fejezte ki arra nézve, hogy ha *„a hideg elmúlik* [és] *szigorú hatósági intézkedés nem történnek* […] *egy egész költözködési invázió fog ide elindulni.”* A már beköltözöttek számára a környező településeken – például Zsablyán – próbált meg Agócs saját házat biztosítani.

A telepfelügyelői munkával kapcsolatban megjegyezte, hogy a *„munkakör, úgyszólván önálló, ha a telepfelügyelő jól tölti be munkakörét, bele kell nyúlnia ennek az egyszerű népnek az életének minden részletébe.”* Azonban ha mereven, a szerződéséhez tartva magát végzi a feladatát, akkor kevesebb lesz a feladata, de hivatását nem tölti be teljes egészében – ennek bizonyítéka véleménye szerint, hogy több telepfelügyelőtől meg kellett a Kirendeltségnek válnia, ugyanis alkalmatlannak bizonyultak feladatuk elvégzésére.[512] Ennek dacára Agócs Sándor telepén is történtek olyan események, melyek kedvezőtlenül hatottak a telepfelügyelő hírnevére. Vitéz Fazekas Mihály, temerini lakos azzal vádolta meg a telepfelügyelőt, hogy a székelyek letelepítése után, 1941 őszén az eladott kukorica után a befolyt összegekről nem adott nyugtát a vásárlóknak, valamint megpróbálta megvesztegetni Fazekast. Agóccsal szemben azonban szakmai téren is volt kifogása, mert véleménye szerint *„az ő hanyagságának tudható be* […] *hogy a telepen a burgonya és a babtermésnek nagy*

[510] AV F150 2-50957 és 51582/1944 Tótik Károly helyzetjelentései Horthyváráról és Hadikligetről. 56.d.
[511] AV F150 2-12270/1942 Agócs Sándor telepfelügyelő jelentése Hadikföldje székely telepre beszivárgott székely és magyar családok elhelyezéséről. 56.d.
[512] Uo.

része megfagyott és hasznavehetetlenné vált." A fentieken kívül – Fazekas tudomása szerint – Agócs mintegy 70 kat. hold földet bérel a telepen, de ez a föld nem az ő nevén, hanem különböző, álneveken szereplő személyeknek van hivatalosan haszonbérbe adva. Fazekast végül Agócs becsületsértés és rágalmazás miatt perbe fogta, vádlottat két napi fogházra ítélték 1942 májusában.[513]

Ifj. Papp János, Hadikújfalu, Hadikkisfalu és Hadikőrs telepfelügyelője az 1943-as jelentéseiben többször is utal a telepen fellépő tűzifahiányra, melynek következtében az iskolai oktatás is szünetelt a telepeken. Ezt a problémát tetőzte, hogy a telepeken tanítóból is hiány volt, ráadásul Hadikörsön *„a tanítókisasszony rövidesen egybekel vőlegényével és elköltözik a faluból"*, így itt sem maradt tanító. Hadikújfalun 1944 januárjában a telepesek erkölcsi bizonyítványok kiállítását kérték azért, hogy a vasút alkalmazásába álljanak, illetve a közeli Bajmokon szeretnének munkát vállalni. Ezzel ifj. Papp nem ért egyet, nem támogatja a kezdeményezést, ugyanis ezzel a letelepítettek a kolonizáció eredeti elképzelésével mennek szembe és *„ezáltal hátat fordítanak a földnek."*[514]

Sáfrán Károly, Bács-Andrásfalva, Andrásföldje, Andrásmajor, Adjisten telepek telepfelügyelője 1944. évi jelentései júliusig datálódtak, ezekben csak az aktuális gazdasági helyzetről ad számot. A januári és februári enyhe időjárás után a legelőfásítási munkálatok márciusban szüneteltek a beálló hideg miatt. Április végén ismét visszatért a hűvösebb időjárás, melynek eredményeképpen az őszi és a tavaszi vetésekben egyaránt kár keletkezett. Május hónapban több esetben súlyos károkat okozott a drótféreg és a cserebogárpajor a kukoricában és a napraforgóban, emiatt *„néhány helyen újra kellett vetni és foltozni."* A nehézségek ellenére a júliusi beszámolóban így fogalmaz Sáfrán: *„A június havi kedvező időjárás következtében úgy az őszi, mint a tavaszi vetések igen szép eredményt helyeznek kilátásba."*[515]

Mint láthattuk, a székelyek letelepítése a magyar kormány számára több célt is szolgált: a nemzetiségpolitika mellett a gazdaságpolitika terén is jelentős szerepet szántak nekik. A terület etnikai összetételének megváltoztatása, a magyarság erősítése, a térség bekapcsolása Magyarország gazdasági életébe egyaránt a kitűzött célok között volt. A gyökeresen más területről a Bácskába érkező székelyek áttelepítése gyorsan, néhány hét alatt lezajlott ugyan, beilleszkedésükhöz, integrálódásukhoz azonban természetesen több időre volt szükségük. Ehhez nyújtottak segítséget a kinevezett telepfelügyelők, akik képzettségükkel a

[513] AV F150 2-17136/1942 Agócs Sándor telepfelügyelő hadikföldjei lakos panasza Fazekas Mihály hadikföldjei lakos ellen. 57.d.
[514] AV F150 2-50238/1943 ifj. Papp János helyzetjelentése. 58.d.
[515] AV F150 2-50104/1944 Sáfrán Károly helyzetjelentése. 58.d.

székelyeket új gazdálkodási metódusok elsajátítására sarkallták. Beilleszkedésük új környezetükbe kiváltságaik miatt is nehezebb volt, a helyi magyar őslakosság – aki saját boldogulását, jövőjét féltette – „magyar dobrovoljácok”-nak nevezte a Bukovinából telepítetteket.

Megpróbáltatásaik azonban ezzel nem értek véget, 1944 októberében ismét költözniük kellett: a kiürítési parancsot rádión kapták meg, hat óra állt rendelkezésükre, hogy a legszükségesebb dolgaikat magukhoz véve elhagyják újdonsült otthonaikat. Letelepedésük új helyszínének Vas és Zala megyéket jelölték ki, de sokan Tolna megye területére érkeztek meg a Bácskából. Átköltözésüket nehezítette, hogy a székelyek alig hozhattak magukkalvalamit – értve ez alatt élelmiszert, ruházatot, vagy akár felszerelést is. Néhány településen ugyan megindultak segélyezési akciók, gyűjtések, ezek azonban a háborús helyzet miatt minimális ellátást tudtak biztosítani számukra. 1944. október 30-án a belügyminiszter, Vajna Gábor ún. helyi bizottságok alakítását rendelte el, ezek azonban november 28-a után megszűntek, így a székelyek minden segítség és iránymutatás nélkül bolyongtak az ország területén.[516]

Székelyek egy kisebb csoportja – Andrásfalva, Istensegíts, Hadikfalva lakói - nem hagyta el a Bácska területét 1944. október 6-án, csak két-három nappal később kezdték meg a menekülést, ráadásul a fentebb is említett Tótik Károly javaslatára Szabadka felé indultak meg. Ők a szeghegyi táborba kerültek, ahonnan 1945 februárjában végleg kiutasították őket, Magyarország területére tették át őket.[517]

[516] Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945-1948 között.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 1993. 33-34.
[517] Uo. 38.

Összegzés

Értekezésemben levéltári források alapján vizsgáltam a Bácskában végrehajtott földbirtok- és telepítéspolitikát. A terület 1941-es visszatérése után a magyar kormány az élet szinte minden területén tabula rasa-t igyekezett teremteni. A földkérdés tekintetében ez elsősorban azt jelentette, hogy rendeletileg megsemmisítették a jugoszláv földreform juttatási részét, megváltási részét azonban érvénybe hagyták. A telepítéseket kifejezetten etnikai alapon hajtották végre, így került sor a bukovinai székelyek (és a boszniai magyarok) letelepítésére a Bácskában, a vitézek letelepítése szintén a határ menti magyar sziget erősítését szolgálta. S bár a kormányok jelentős segítséget nyújtottak az új telepeseknek – a székely telepes falvak lakói, mint láttuk, komoly nehézségekkel küzdöttek a mindennapokban. A magyar kormány az 1941. július 15-i minisztertanácsi ülésén fogadta el az 5280/1941. M.E. rendeletet, mellyel lerakták a Délvidéken végrehajtandó földbirtok-politikai intézkedések alapjait. A rendelet bemutatásánál láthattuk, hogy a jugoszláv agrárreform juttatási részét annulálták ugyan, megváltási részét azonban továbbra is érvényben hagyták, illetve kijelölték a birtokkal juttatható személyek kategóriáit.

Néhány hónappal később, 1941. november 8-án Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter életre hívta a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltséget, amit az ún. Birtokpolitikai Kirendeltségből alakítottak át. Feladatát elsősorban a délvidéki földbirtok-politikai ügyek, illetve az 5280/1941. M.E. rendelet egyes pontjainak gyakorlati végrehajtásában határozták meg.

Már a katonai közigazgatás ideje alatt megkezdődött a bácskai településekhez tartozó földbirtokok feltérképezése, összeírása. Ehhez segítséget nyújtott a magyar hivatalnokok számára a jugoszláv Agrárhivatal hátrahagyott térkép- és iratgyűjteménye, melyet a terület visszatérésekor a katonaság lefoglalt. Emellett a Birtokpolitikai Kirendeltség a járásokhoz, valamint településekhez tartozó ingatlanok felmérését is elvégezte 1941 júniusától kezdve, így a fennmaradt dokumentumokból részletesen, községekre lebontva rekonstruálni tudtam a korabeli bácskai földbirtok viszonyokat.

A kormány törekvései mellett bemutattam azokat a javaslatokat, észrevételeket is, melyek a volt birtokosok, illetve a helyi lakosok igényeit tartalmazta a visszatért bácskai területen végrehajtandó földreformot illetően. Összességében elmondható, hogy a volt birtokosok néhány kivételtől eltekintve önmérsékletet tanúsítottak a kártérítési, terület-visszaigénylési eljárások során, sőt, arra is volt példa, hogy önként ajánlották fel birtokaik egy részét telepítési célokra.

A magyar kormánynak nem volt célja a Trianon előtti nagy- és középbirtokok rendszerének visszaállítása, ennek eredményeképpen a volt tulajdonosok egykor volt birtokaikat – vagy azok egy részét – legfeljebb csak haszonbérbe vehették. Ennek okai egyrészt a társadalmi feszültségek tompításának szándéka, a termelés folytonosságának biztosítása, valamint a háborús körülmények voltak. Láthattunk példát arra is, hogy esetenként a haszonbérlet biztosítása nem a saját területen történt meg, amennyiben azt már másnak adták ki, de ezek elszórt jelenségek maradtak.

Ezek a haszonbérleti ügyek szintén a fentebb említett Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség ügykörébe tartoztak, amelyekre a rendelkezésemre álló források alapján szintén részletesen kitértem. A haszonbérbeadásokat a magyar kormány szintén rendeletek útján szabályozta. Tekintve, hogy a térség gazdasági bekapcsolása Magyarország életébe a háborús helyzetben létfontosságú volt, így az esetleges más nemzetiségű személyeket – de nem a szerb telepeseket! – a gazdasági év végéig meghagyták haszonbérletükben. A helyi magyar lakosság – nem alaptalanul – az impériumváltással sorsának jobbra fordulását várta, abban reménykedtek, hogy a kormány földosztással kívánja a térség gazdasági életét újraindítani. Ezt a várakozásukat azonban csalódás követte, ugyanis a magyar állam a földek kiosztását nem tervezte a háború ideje alatt, azt a háború utáni időszakra kívánták halasztani, földet ennek eredményeképpen a helyi magyar érdekeltek legfeljebb csak haszonbérbe vehettek.

A földéhség mellett a helyi lakosság körében jelentős igény keletkezett házhelyek biztosítása iránt is, amely igény beilleszthető volt a kormánypolitikai elgondolásokba. A házak, házhelyek felmérése, kiadása szintén a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség hatáskörébe tartozott. A felméréseket a jugoszláv agrárreform körébe bevont ingatlanokon található épületek vizsgálatával kezdték, melyek szerb telepesek kezén voltak a két világháború közötti időszakban. Ennek oka az volt, hogy ezeket a házakat – vagy házhelyeket – kívánták először kiadni arra érdemes magyar származású lakosoknak. A helyi magyar érdekeltek ebben az esetben is háttérbe szorultak, ugyanis a Kirendeltség a bukovinai székelyeket, illetve a vitézeket előnyben részesítette, ráadásul ezeknek a csoportoknak még földbirtokot is juttattak. Elmondható, hogy a földek kiadásához hasonlóan, a házak és házhelyek juttatását is csalódásként élték meg a helyi lakosok a Bácskában, a jelentkező igényeket magyar állam nem tudta az elvárásoknak megfelelően kielégíteni.

A Bácskába telepített vitézek privilegizált helyzetben voltak, ugyanis azon szűk réteghez tartoztak, mely a bácskai földosztás során tulajdonba kapta birtokát a magyar államtól, feladatul pedig a helyi nemzethű magyarság erősítését tűzték ki célul.

Mint láthattuk, a bukovinai székelyek bácskai betelepítését, a korábbi feldolgozásoktól eltérően, új szemszögből, mindennapjaik felől közelítettem meg. A székelyek beköltözésük után egy a bukovinai vidékhez képest teljesen új környezethez kellett, hogy hozzászokjanak. Ezt a beilleszkedést szolgálta, hogy ún. telepfelügyelőket nevezett ki a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság a székely telepek életének igazgatására. Ezek a telepfelügyelők koordinálták a telepesek életét, mezőgazdasági ismereteiket bővítették, illetve kötelezettségeik közé tartozott meghatározott időközönként a telepesek életéről jelentések írása, melyek segítségével rekonstruálhattam a Bácskába érkezett bukovinai székelyek életét, mindennapjait. Horthyvára, Hadikhalom és Hadiktelke telepfelügyelőjének példáján keresztül láthattuk, hogy a székelyek mezőgazdasági oktatásának megszervezése, vezetése mellett az egészségügyi problémák megoldása is – részben – a telepfelügyelőkre hárult, de egy-egy táncmulatság megszervezéséből is aktívan kivette a részét.

A magyar kormány, mint ismeretes, igyekezett az 1941-ben visszatért Bácskát Magyarország gazdasági életébe mihamarabb bekapcsolni. A helyi magyar lakosság kezdetben nagy reményekkel tekintett az impériumváltás hozta „felszabadulásra", idővel azonban csalódnia kellett: sem a közép- és nagybirtokokat nem állították vissza eredeti formájukban, de átfogó földosztásra sem került sor. A volt tulajdonosokat – némi kártérítés mellett – volt birtokaikból haszonbérhez juttatták, a helyi lakosok igényeit pedig haszonbérigénylések útján, vagy haszonbérárverésekkel próbálták meg kielégíteni.

Földet tulajdonba csak az 5280/1941. M.E. rendeletben megjelölt személyek kaphattak,azonban ez sem volt ingyenes, több évre előre meghatározták a fizetendő összegeket. A földjuttatásra jogosultak közé tartoztak a Bukovinából a Bácskába telepített székelyek, illetve a Vitézi Rend tagjai.

Láthattuk, a földkérdés bácskai rendezését a magyar kormányok a Földbirtokpolitikai Kirendeltség és a közigazgatásiapparátus segítségével igyekeztek szakmailag alaposan előkészíteni, és alaposan ismerték az ezzel kapcsolatos igényeket is. Azonban a rendszer jellege, illetve a háború igencsak szűkre szabta a földkérdés megoldásának kereteit, amelynek domináns eleme a renacionalizáló szempontokat érvényesítő telepítések voltak. A minisztertanács ezzel kapcsolatos rendelete eleve szűkre szabta a délvidéki földreform lehetőségeit, hiszen csak a jugoszláv földreform által kisajátított földeket fordíthatták földbirtok-politikai célokra, így a helyi magyarok igényeit még részlegesen sem tudták kielégíteni, de nem történt meg a korábban kisajátított magyar birtokok visszaadása sem.

A gyakorlatban jelentkező problémák ellenére a magyar kormányoknak sikerült tartania magát az 1941-ben elfogadott Délvidékre vonatkozó birtokpolitikai elvekhez, irányokhoz, és a különféle irányból érkező társadalmi nyomás ellenére sem tértek el azoktól. Semmi nyoma annak, hogy szándékukban állt volna a maguk által megszabott kereteken túllépni. A jugoszláv érában kárt szenvedett nagybirtokosok, vagy éppen a helyi magyar paraszti társadalom e kereteket tágítani akaró szándékait még csak fontolóra sem vették, kategorikusan elutasították. Igaz, a magyar éra lehetőségeit a történelem igencsak rövidre szabta a Délvidéken, és a terület 1944 őszén bekövetkező jugoszláv visszafoglalása véget vetett a Bácska Magyarországhoz történő reintegrációjának – az új államban a földkérdés (újra)rendezése is egészen más dimenziókat kapott.

Forrás- és irodalomjegyzék

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – MNL OL (Budapest)

K27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek – Az 1941. július 15-i minisztertanács jegyzőkönyve

K150. Belügyminisztérium iratai, általános iratok

K184. Földművelésügyi Minisztérium iratai, általános iratok

K202. Földművelésügyi Minisztérium iratai, A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratai

K428. Kőnyomatos iratok

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára – MNL CSML (Szeged)

Szegedi Törvényszék Iratai, b/Büntetőperes iratok – Kormányzósértési perek iratai; Állam megbecsülése ellen elkövetett bűntettek iratai 65, 67. dobozok

Arhiv Vojvodine (Újvidék)

F150 Madjarsko Kraljevsko Ministarstvo Poljoprivrede – Ispostava Za Agrarnu Politiku (A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltsége)

Visszaemlékezések

Damjanov Jadranka: *Így éltünk Szabadkán. Damjanovné Zimmer Sarolta emlékiratai.* Bookmaker Kiadó, Budapest, 2003.

Palić, Milenko: *Visszaemlékezés a háború éveire (1941-1945).* Közreadja: Pihurik Judit. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2003. (Dél-Alföldi Évszázadok 19.)

Igaz történetek Mindenkiföldjéről. Vajdaság/Délvidék (1941-1944). Szerkesztette: Papp Árpád. Vajdasági Magyar Közművelődési Intézet, Zenta, 2015.

Urosevics Danilo: *Szerbek a barcsi és a sárvári internálótáborban 1941-1945*. Szerb Fővárosi Önkormányzat, Budapest-Újvidék, 2016.

Forrásgyűjtemények:

A Horthy korszak Magyarországa Jugoszláv szemmel. Délszláv levéltári források Magyarországról, 1919-1941. Szerkesztette: Hornyák Árpád. Kronosz Kiadó, Budapest, 2016.

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt és Juhász Gyula. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Magyarországi Gazdacímtár. Magyarország, Horvát- és Szlavonországok 100 kat. holdon felüli birtokosainak és bérlőinek címjegyzéke az egyes megyék részletes monografiájával. Szerk.: zsitvabessenyői Rubinek Gyula. Pátria Kiadó, Budapest, 1911.

Monográfiák, tanulmányok

Barbara Jelavich: *A Balkán története I-II*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.

A „Hangya" termelő-értékesítő és fogyasztási szövetkezet, a magyar gazdaszövetség szövetkezeti központja első 25 éve. K.n., Budapest, 1923. 23-38.

A. Sajti Enikő: *A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása, Jugoszláviában 1945 után*. In: A. Sajti Enikő, Juhász József, Molnár Tibor: A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945-1955). K.n., Zenta – Szeged, 2013. 133-161.

A. Sajti Enikő: *Bűntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Program, Szeged, 2010.

A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941-1944.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1987.

A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken, 1918-1947.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.

A. Sajti Enikő: *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2015.

Benkő Levente: *Magyar nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben (1940-1944).* Forrás: http://adatbank.transindex.ro/ hozzáférés ideje: 2015.02.11.

Bíró László: *Agrárreform és kolonizáció a királyi Jugoszláviában.* In: Világtörténet X. évf. 2009. 1. sz. 51-63.

Bíró László: *A jugoszláv állam, 1918-1939.* História Könyvtár, Budapest, 2010.

Csuka János: *A jugoszláv agárreform.* In: Kalangya 1938. július VII. évfolyam 7. szám. 301-306.

Demeter Gábor – Radics Zsolt: *A Délvidék gazdasági-társadalmi visszaillesztése (1941-1944).* In: Limes XXII. évf. 2009. 2. sz. (82. szám) 33-63.

Demeter Gábor: *A Balkán és az Oszmán Birodalom. Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig.* III. kötet. MTA-BTK, Budapest-Debrecen, 2016.

Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938-1944.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Frey Dóra: *Állampolgársági kérdések a bukovinai székelyek Magyarországra telepítése kapcsán.* In: Jogi tanulmányok 2010. Ünnepi konferencia az ELTE megalakulásának 375.

évfordulója alkalmából. II. kötet. Szerk.: Nagy Marianna. ELTE AJK, Budapest, 2010. 33-47.

Gaćeša, Nikola: *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918-1941.* K. n. Novi Sad, 1968.

Gaćeša, Nikola: *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948.* Matica Srpska, Novi Sad, 1984.

Halász Tibor: *Perekben írt történelem. Bírósági ítéletek a magyar közigazgatás idején.* In: Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941-1948. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2016. 223-251.

Hámori Péter: *Az ONCSA.* In: Országépítő XV. évf. 2004. 2. szám 5-13.

Horváth Csaba – Lengyel Ferenc: *A délvidéki hadművelet, 1941. április.* Puedlo Kiadó, Debrecen, 2003.

Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia.* Aula Kiadó, Budapest, 1999.

Karsai László: *Szálasi Ferenc. Politikai életrajz.* Balassi Kiadó, Budapest, 2016.

Kovács Attila: *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között.* K. n., Lendva, 2004. 128.

Kun József: *A német hadvezetés magyarországi politikájához, 1941. március-június.* Századok 99. évf. 1965. 6. szám 1228-1246.

Lampe, John R.: *Yugoslavia as history. Twice there was a country.* Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Lőrinc Péter: *Harcban a földért.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

Makkai Béla: *Magyar szórványgondozás Bosznia-Hercegovinában.* In: Regio. Kisebbségi Szemle 6. évf. 1995. 3. szám 65-88.

Malović, Gojko: *Optiranje i iseljavanje Srba u Mađarskoj 1920–1931.* Arhiv, Časopis Arhiva Jugoslavije, 2000. 1. sz. 215-233.

Malović, Gojko: *Seoba u maticu. Optiranje Srba u Mađarskoj, 1920-1931.* Matica Srpska, Novi Sad, 2010.

Margittai Linda: *„Zsidókérdés" a Délvidéken, 1941-1944.* Phd. értekezés. Kézirat.

Merk Zsuzsanna: *Földkérdés és telepítés a Délvidéken (1941).* In: Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében, 1994. Kecskemét 261-270.

Merk Zsuzsanna: *Németh Kálmán levelei a Kalocsai Érseki Levéltárban.* In: Néprajzi látóhatár. 5. évf. 1996. 1-2. sz. 209-221.

Nagy Mariann: *Agrárrégiók Magyarországon a 20. század elején.* PTE Történettudományi Intézete, Pécs, 2015.

Németh Kálmán: *Százezer szív sikolt. Hazatért és hazavágyó magyarok verőfényes Golgotája.* „Zenélő Kút" Könyvműhely, Bácsjózseffalva, 1943.

Olasz Lajos: *Jugoszláv légitámadások Magyarország ellen 1941 áprilisában.* In: Hadtörténelmi Közelmények. 117. évf. 2004. 1. sz. 167-204.

Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

Papp Árpád: *A zenélő kút. A bukovinai székelyek Bácskában (1941-1944).* Vajdasági Magyar Közművelődési Intézet, Zenta, 2017.

Romsics Ignác: *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok.* Helikon Kiadó, Budapest, 2017.

Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés.* Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

Sallai Gergely: *„A határ megindul, az ország nagyobb lesz…”* - A csehszlovákiai magyar kisebbség és Magyarország kapcsolatai az 1938-1939. évi államhatár-változások tükrében. Kalligram Kft., Pozsony, 2009.

Sárándi Tamás: *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940.* Pro Print Kiadó, Csíkszereda, 2016.

Seres Attila: *Bukovinai székelyek a Bácskában. Iratok a Szent László Társulat Levéltárából, 1942-1944.* In: Limes XXII. évf. 2009. 3. sz. (83. szám) 155-176.

Simon Attila: *Telepesek és telepesfalvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008.

Szavári Attila: *Magyar berendezkedés Észak-Erdélyben (1940-1941).* In: Magyar Kisebbség IX. évf. 2004. 4. sz. (34. szám) 272-305.

Szavári Attila: *Teleki Pál Erdély-politikájáról: értekezletek Erdélyben.* In: Magyar kisebbség. XVI. évf. 2011. 3-4. sz. (61-62. sz.) 191-282.

Tátrai Szilárd: *A Vitézi Rend első évtizedének története.* In: Hadtörténeti Közlemények 1997. 110. évf. 1. sz. 49-83.

Tátrai Szilárd: *A vitézi rend története a harmincas évektől a felszámolásig.* In: Hadtörténelmi közlemények 113. évf. 2000. 1. sz. 35-79. http://epa.oszk.hu/00000/00018/00012/07tatrai.htm Letöltés ideje: 2015. 07. 18.

Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938-1941.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945-1948 között.* Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1993.

Tóth-Bartos András: *Birtokpolitika Észak-Erdélyben, 1940-1944.* In: Korall 13. évf. 2012. 47. sz. 101-125.

Tóth-Bartos András: *Észak-Erdély reintegrációjának kérdése a második bécsi döntés után.* Internetes hozzáférés: http://adatbank.transindex.ro hozzáférés ideje: 2014. 04. 30.

Török László: A *magyarság szociális helyzete a Bácskában*. In: Kalangya X. évf. 1941. 4. sz. 209-215.

Turbucz Dávid: *A Horthy-kultusz, 1919-1944.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2016.

Valastyán Balázs: *"Vártunk, jöttetek! Éljenek a magyar honvédek!"-"Elmentek a barbárok és bejöttek a tatárok..." Társadalmi hangulat és a Délvidék visszacsatolása.* In: Limes XXIII. évf. 2010. 3. sz. 15-24.

Valastyán Balázs: *A magyar kormány délvidéki földbirtok- és telepítéspolitikájának hivatala – iratok a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség működéséhez.* In: Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. Szerkesztette: Döbör András – Zeman Ferenc. Közép-Európai Monográfiák 13., Szeged, 2014.

Valastyán Balázs: *A magyar kormány földbirtok- és telepítéspolitikájának kezdetei a visszacsatolt Bácskában (1941).* In: Délvidéki Szemle. I. évf. 2014 2. szám. 53-65.

Valastyán Balázs: *Bepillantás egy telepfelügyelő munkájába. Horthyvára, Hadikhalom és Hadiktelke telepfelügyelőjének 1942-es jelentései.* In. Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle, 2014 3. szám (70. sz.) 70-77.

Valastyán Balázs: *Földbirtok-politikai ügyek Szabadkán 1941 és 1944 között.* In: Bácsország, 2015 4. szám (75. szám) 34-38.

Valastyán Balázs: *Haszonbérletek, haszonbérbeadások a visszacsatolt Délvidéken (1941-1944).* In: Bácsország, 2015 1. szám (72. sz.) 20-27.

Valastyán Balázs: *Vitézi telepítések a Bácskában.* In. Bácsország, 2016 3-4. szám (78. szám) 48-51.

Vincze Gábor: *„Bukovinai székelyek? Mind egy szálig hazahozni őket!" Hogyan kerültek 70 éve a bukovinai székelyek a Bácskába?* In: Visszatér a Délvidék. Nagy Magyarország Könyvek Kiadó, Budapest, 2011.

Zeidler Miklós: *Trianon.* Osiris Kiadó, Budapest, 2008.

Melléklet

I. számú melléklet: a bácskai középbirtokosság és nagybirtokosság Nikola Gaćeša kimutatásai alapján (1939)[518]

Birtokos	***Birtok mérete***	***Összesen kiosztott területek***	***Maradék terület***
Bajics Lázár	985 kat. hold 142 négyszögöl	440 kat. hold 138 négyszögöl	545 kat. hold 4 négyszögöl
Bachrach Lajos	814 kat. hold 563 négyszögöl	256 kat. hold 1187 négyszögöl	557 kat. hold 976 négyszögöl
Bachrach Henrik	682 kat. hold 244 négyszögöl	132 kat. hold 1083 négyszögöl	549 kat. hold 761 négyszögöl
Bicskei Mária	434 kat. hold 128 négyszögöl	99 kat. hold 136 négyszögöl	334 kat. hold 1592 négyszögöl
Vajndl Mavro	562 kat. hold 742 négyszögöl	29 kat. hold 1291 négyszögöl	532 kat. hold 1051 négyszögöl
Vámoscher Mihály	678 kat. hold 28 négyszögöl	36 kat. hold 933 négyszögöl	641 kat. hold 695 négyszögöl
Vámoscher Szidónia	825 kat. hold 547 négyszögöl	99 kat. hold 193 négyszögöl	726 kat. hold 354 négyszögöl
Vámoscher Sámuel	736 kat. hold 197 négyszögöl	199 kat. hold 1399 négyszögöl	536 kat. hold 398 négyszögöl
Vermes Júlia	1002 kat. hold 522 négyszögöl	174 kat. hold 1211 négyszögöl	827 kat. hold 911 négyszögöl
Vermes Károly	722 kat. hold 1317 négyszögöl	115 kat. hold 340 négyszögöl	607 kat. hold 977 négyszögöl
Visei Iréna (Visei Irén?)	184 kat. hold 168 négyszögöl	35 kat. hold 1310 négyszögöl	148 kat. hold 458 négyszögöl
Vojnits András	1044 kat. hold 106 négyszögöl	463 kat. hold 606 négyszögöl	580 kat. hold 1100 négyszögöl
Vojnits Jozefina	730 kat. hold 50 négyszögöl	627 kat. hold 88 négyszögöl	102 kat. hold 1562 négyszögöl
Vojnits József	978 kat. hold 1170 négyszögöl	365 kat. hold 75 négyszögöl	613 kat. hold 1095 négyszögöl
Vojnits István	2278 kat. hold 1304 négyszögöl	2132 kat. hold 122 négyszögöl	146 kat. hold 1182 négyszögöl
Vojnits Simon	988 kat. hold 531 négyszögöl	421 kat. hold 87 négyszögöl	567 kat. hold 444 négyszögöl
Geyer Krisztina	1474 kat. hold 932 négyszögöl	885 kat. hold 776 négyszögöl	589 kat. hold 156 négyszögöl
Geyer Péter	1851 kat. hold 480 négyszögöl	1294 kat. hold 1054 négyszögöl	556 kat. hold 1026 négyszögöl
Geyer Henrik	2504 kat. hold 318 négyszögöl	1826 kat. hold 1459 négyszögöl	677 kat. hold 459 négyszögöl
Gerber Miklós	725 kat. hold 530	195 kat. hold 1105	529 kat. hold 1025

[518] Nikola Gaćeša: *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918-1941*. Novi Sad, 1968. 242-245.

	négyszögöl	négyszögöl	négyszögöl
Gombos Adrienn	261 kat. hold 1293 négyszögöl	159 kat. hold 288 négyszögöl	102 kat. hold 1005 négyszögöl
Greber Gyula	1263 kat. hold 744 négyszögöl	568 kat. hold 1456 négyszögöl	694 kat. hold 888 négyszögöl
Greber Lajos	138 kat. hold 416 négyszögöl	29 kat. hold 506 négyszögöl	108 kat. hold 1510 négyszögöl
Dajcs Vilmos	1041 kat. hold 1081 négyszögöl	524 kat. hold 681 négyszögöl	517 kat. hold 400 négyszögöl
Đunđerski Bogdán	1274 kat. hold 1197 négyszögöl	671 kat. hold 209 négyszögöl	603 kat. hold 988 négyszögöl
Đunđerski Gedeon	7010 kat. hold 405 négyszögöl	2838 kat. hold 606 négyszögöl	4171 kat. hold 1399 négyszögöl
Đunđerski Đoka	4507 kat. hold 405 négyszögöl	464 kat. hold 1513 négyszögöl	4042 kat. hold 492 négyszögöl
Đunđerski Jasa	999 kat. hold 141 négyszögöl	370 kat. hold 1597 négyszögöl	628 kat. hold 144 négyszögöl
Đunđerski István	2299 kat. hold 211 négyszögöl	1208 kat. hold 835 négyszögöl	1090 kat. hold 976 négyszögöl
Engelmann Jenő	785 kat. hold 971 négyszögöl	191 kat. hold 529 négyszögöl	594 kat. hold 442 négyszögöl
Kalmár Emma	1519 kat. hold 292 négyszögöl	1144 kat. hold 1074 négyszögöl	374 kat. hold 818 négyszögöl
Kárász Miklós	3479 kat. hold 410 négyszögöl	2697 kat. hold 1060 négyszögöl	781 kat. hold 950 négyszögöl
Kárász István	1384 kat. hold 52 négyszögöl	947 kat. hold 988 négyszögöl	436 kat. hold 664 négyszögöl
König József	223 kat. hold 713 négyszögöl	38 kat. hold 994 négyszögöl	184 kat. hold 1319 négyszögöl
Chotek Rudolf	20 982 kat. hold 118 négyszögöl	13 955 kat. hold 48 négyszögöl	7027 kat. hold 70 négyszögöl
Lelbach Ádám	864 kat. hold 747 négyszögöl	323 kat. hold 1190 négyszögöl	540 kat. hold 1157 négyszögöl
Lelbach Ditui	652 kat. hold 734 négyszögöl	85 kat. hold 208 négyszögöl	567 kat. hold 526 négyszögöl
Lelbach Vladislav (báró)	867 kat. hold 691 négyszögöl	754 kat. hold 609 négyszögöl	113 kat. hold 82 négyszögöl
Lelbach Vladislav	1292 kat. hold 1484 négyszögöl	1158 kat. hold 166 négyszögöl	134 kat. hold 1318 négyszögöl
Lelbach Gyula	997 kat. hold 384 négyszögöl	324 kat. hold 1310 négyszögöl	672 kat. hold 674 négyszögöl
Lelbach Oszkár	720 kat. hold 545 négyszögöl	366 kat. hold 1345 négyszögöl	353 kat. hold 800 négyszögöl
Lelbach Péter	3653 kat. hold 552 négyszögöl	3250 kat. hold 1252 négyszögöl	402 kat. hold 900 négyszögöl
Lolok Alajos	1009 kat. hold 511 négyszögöl	68 kat. hold 206 négyszögöl	941 kat. hold 305 négyszögöl
Machmer Fülöp	616 kat. hold 1219 négyszögöl	95 kat. hold	521 kat. hold 1219 négyszögöl

Nagy Bálint	662 kat. hold 531 négyszögöl	142 kat. hold 619 négyszögöl	519 kat. hold 1512 négyszögöl
Perczel Béla	1124 kat. hold 113 négyszögöl	806 kat. hold 412 négyszögöl	317 kat. hold 1301 négyszögöl
Piloszánovics József	823 kat. hold 1521 négyszögöl	232 kat. hold 1293 négyszögöl	591 kat. hold 228 négyszögöl
Piukovics József	871 kat. hold 515 négyszögöl	295 kat. hold 1517 négyszögöl	575 kat. hold 598 négyszögöl
Polák Izrael	1922 kat. hold 116 négyszögöl	1032 kat. hold 608 négyszögöl	889 kat. hold 1108 négyszögöl
Polák Henrik	700 kat. hold 1146 négyszögöl	147 kat. hold 1134 négyszögöl	553 kat. hold 12 négyszögöl
Policer (Polizer?) Bernárd	577 kat. hold 662 négyszögöl	467 kat. hold 1222 négyszögöl	109 kat. hold 1040 négyszögöl
Rausch Alfréd	525 kat. hold 1546 négyszögöl	109 kat. hold 740 négyszögöl	416 kat. hold 806 négyszögöl
Redl Lajos	3993 kat. hold 756 négyszögöl	2303 kat. hold 682 négyszögöl	1690 kat. hold 74 négyszögöl
Reök Iván	734 kat. hold 1163 négyszögöl	124 kat. hold 661 négyszögöl	610 kat. hold 502 négyszögöl
Recej Edo	2399 kat. hold 1090 négyszögöl	221 kat. hold 1202 négyszögöl	2177 kat. hold 1488 négyszögöl
Rudics Ignác	1516 kat. hold 997 négyszögöl	197 kat. hold 1304 négyszögöl	1318 kat. hold 1293 négyszögöl
Rudics Jován	1185 kat. hold 1430 négyszögöl	228 kat. hold 949 négyszögöl	957 kat. hold 481 négyszögöl
Rudics Klára	533 kat. hold 875 négyszögöl	1 kat. hold 1225 négyszögöl	531 kat. hold 1250 négyszögöl
Rudics Mihály	531 kat. hold 884 négyszögöl	1 kat. hold 460 négyszögöl	530 kat. hold 424 négyszögöl
Szemző Gyula	1021 kat. hold 336 négyszögöl	313 kat. hold 199 négyszögöl	708 kat. hold 137 négyszögöl
Szemző Matilda	1383 kat. hold 562 négyszögöl	660 kat. hold 947 négyszögöl	722 kat. hold 1215 négyszögöl
Széchenyi Mária	10 439 kat. hold 1480 négyszögöl	9712 kat. hold 1548 négyszögöl	726 kat. hold 1532 négyszögöl
Törley Gyula	749 kat. hold 1248 négyszögöl	192 kat. hold 1365 négyszögöl	556 kat. hold 1483 négyszögöl
Tomanovics Gyula	641 kat. hold 1018 négyszögöl	203 kat. hold 784 négyszögöl	438 kat. hold 234 négyszögöl
Ungár Béla	419 kat. hold 133 négyszögöl	16 kat. hold 977 négyszögöl	402 kat. hold 756 négyszögöl
Ungár József	862 kat. hold 1432 négyszögöl	449 kat. hold 1304 négyszögöl	413 kat. hold 128 négyszögöl
Ungár Mátyás	527 kat. hold 187 négyszögöl	413 kat. hold 243 négyszögöl	113 kat. hold 1544 négyszögöl
Ungár Pál	903 kat. hold 589 négyszögöl	365 kat. hold 1531 négyszögöl	537 kat. hold 658 négyszögöl
Ungár Franjo	620 kat. hold 1031	64 kat. hold 769	556 kat. hold 262

	négyszögöl	négyszögöl	négyszögöl
Falcione Irén	2069 kat. hold 115 négyszögöl	1503 kat. hold 718 négyszögöl	565 kat. hold 997 négyszögöl
Falcione Lajos	581 kat. hold 1319 négyszögöl	7 kat. hold 560 négyszögöl	574 kat. hold 759 négyszögöl
Fernbach Anna	3269 kat. hold 728 négyszögöl	2400 kat. hold 728 négyszögöl	869 kat. hold
Fernbach Bálint	1656 kat. hold 578 négyszögöl	921 kat. hold 1119 négyszögöl	734 kat. hold 1059 négyszögöl
Fernbach Vladislav	1144 kat. hold 1379 négyszögöl	289 kat. hold 645 négyszögöl	855 kat. hold 734 négyszögöl
Fernbach Jován	967 kat. hold 231 négyszögöl	404 kat. hold 156 négyszögöl	563 kat. hold 75 négyszögöl
Fernbach Károly	1713 kat. hold 490 négyszögöl	1127 kat. hold 854 négyszögöl	585 kat. hold 1236 négyszögöl
Fernbach Péter	3231 kat. hold 122 négyszögöl	2421 kat. hold 1492 négyszögöl	809 kat. hold 230 négyszögöl
Frick Pál	649 kat. hold 868 négyszögöl	124 kat. hold 363 négyszögöl	525 kat. hold 505 négyszögöl
Hammerstein Richárd	2847 kat. hold 710 négyszögöl	1978 kat. hold 632 négyszögöl	869 kat. hold 78 négyszögöl
Hermann Franja	1359 kat. hold 1288 négyszögöl	781 kat. hold 1413 négyszögöl	577 kat. hold 1475 négyszögöl
Csillag Flóra	956 kat. hold 1517 négyszögöl	417 kat. hold 1108 négyszögöl	539 kat. hold 409 négyszögöl
Csihás Anna	146 kat. hold 335 négyszögöl	17 kat. hold 1169 négyszögöl	128 kat. hold 766 négyszögöl
Schäfer Mór	353 kat. hold 880 négyszögöl	318 kat. hold 1259 négyszögöl	34 kat. hold 1221 négyszögöl
Schleicher Mór	144 kat. hold 960 négyszögöl	20 kat. hold 320 négyszögöl	124 kat. hold 640 négyszögöl
Összesen	***134 809 kat. hold 960 négyszögöl***	***73 150 kat. hold 694 négyszögöl***	***61 298 kat. hold 1522 négyszögöl***

Telep száma	***Járás***	***Telep neve***	***Telep területe***
1.	Dárdai járás	*Novo Neveszinye*	*886 kat. hold*
2.		*Stilyanovicsevó*	*565 kat. hold*
3.		*Bolmány*	*107 kat. hold*
4.		*Zornic*	*132 kat. hold*
5.		*Jagodnyák*	*65 kat. hold*
6.		*Ugljes*	*386 kat. hold*
7.		*Svajcarnica*	*335 kat. hold*
8.	Apatini járás	*Kupuszinya*	*137 kat. hold*
9.	Hódsági járás	*Vajszka*	*2241 kat. hold*
10.		*Szilberek*	*387 kat. hold*
11.		*Alpár-Vajszka*	*2399 kat. hold*
12.		*Tomicsevó*	*958 kat. hold*
13.	Palánkai járás	*Butkovác*	*826 kat. hold*
14.		*Nikolájevó*	*200 kat. hold*
15.	Újvidéki járás	*Vojvode Misics*	*372 kat. hold*
16.		*Veternik*	*366 kat. hold*
17.		*Kiszács*	*73 kat. hold*
18.		*Tankoszicsevó*	*201 kat. hold*
19.		*Sztepanovicsevó*	*2380 kat. hold*
20.		*Gyurgyevó*	*2066 kat. hold*
21.		*Szőreg*	*1711 kat. hold*
22.	Zsablyai járás	*Csúrog*	*700 kat. hold*
23.	Óbecsei járás	*Szenttamás*	*70 kat. hold*
24.		*Milisevó*	*514 kat. hold*
25.		*Péterréve*	*605 kat. hold*
26.	Zentai járás	*Mohol*	*192 kat. hold*
27.		*Szveticsevó*	*844 kat. hold*
28.		*Nyegusevó*	*1335 kat. hold*
29.		*Bács-Dusanovó*	*1469 kat. hold*
30.		*Gornyi Brég*	*160 kat. hold*
31.		*Zenta*	*2675 kat. hold*
32.		*Uzunovicsevó*	*114 kat. hold*
33.		*Velebit*	*1710 kat. hold*
34.		*Vojvoda Zimonics*	*1547 kat. hold*
35.		*Magyarkanizsa*	*563 kat. hold*
36.		*Martonos*	*241 kat. hold*
37.		*Málá Gyála*	*473 kat. hold*
38.		*Horgos*	*80 kat. hold*
39.		*Vasilyevicsevó*	*73 kat. hold*
40.	Szabadkai járás	*Maszarikovó*	*183 kat. hold*
41.		*Hajdukovó*	*736 kat. hold*
42.		*Naumovityevó*	*107 kat. hold*
43.		*Kisbeográd*	*699 kat. hold*
44.		*Karagyorgyevó*	*1869 kat. hold*
45.		*Kocsityevó*	*300 kat. hold*

46.	Topolyai járás	*Hadzsicsevó*	*2903 kat. hold*
47.		*Radivojevicsevó*	*230 kat. hold*
48.		*Sztankovicsevó*	*670 kat. hold*
49.		*Tomiszlávci*	*1762 kat. hold*
50.		*Bácsszokolác*	*1573 kat. hold*
51.		*Roglatica*	*763 kat. hold*
52.		*Szrednyi szállás*	*584 kat. hold*
53.		*Emusics*	*1787 kat. hold*
54.		*Szeghegy*	*175 kat. hold*
55.		*Feketehegy*	*260 kat. hold*
56.	Kúlai járás	*Szokolác*	*1171 kat. hold*
57.		*Újcservenka*	*789 kat. hold*
58.	Zombori járás	*Bezdán*	*454 kat. hold*
59.		*Rasztina*	*2105 kat. hold*
60.		*Alexa-Szántics*	*1707 kat. hold*
61.		*Bajmocska rátá*	*1189 kat. hold*
62.		*Misicsevó*	*929 kat. hold*
Összesen:			**53 103 kat. hold**

II. számú melléklet: A külföldi magyarokat letelepítő kormánybiztosság hatáskörébe utalt telepítési helyek községenkénti felsorolása és azok területe (1941) Forrás: MNL-OL K184-1941-137-135280

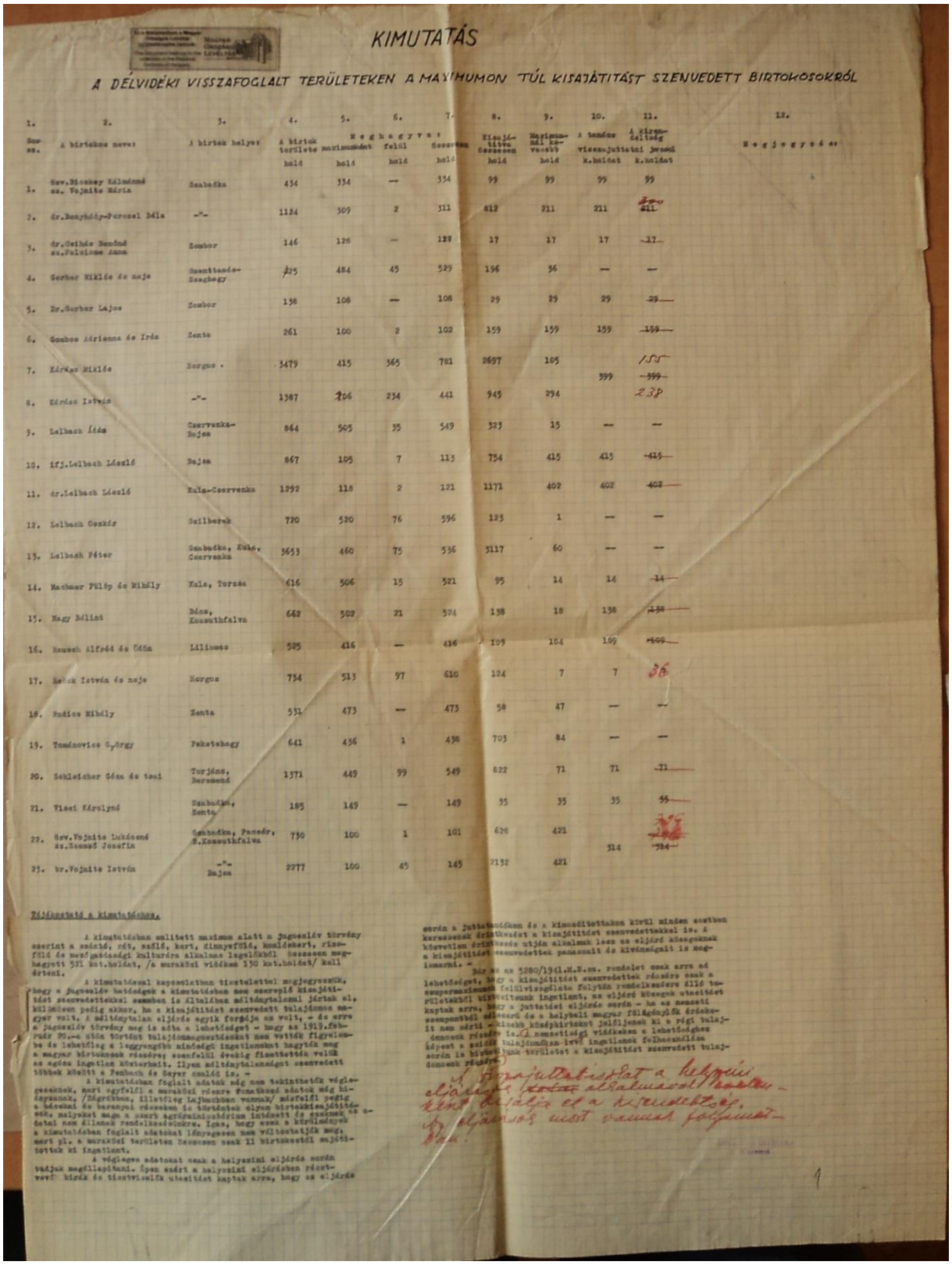

KIMUTATÁS

A DÉLVIDÉKI VISSZAFOGLALT TERÜLETEKEN A MAXIMUMON TÚL KISAJÁTÍTÁST SZENVEDETT BIRTOKOSOKRÓL

1. Sorszám	2. A birtokos neve:	3. A birtok helye:	4. A birtok területe maximumokat	5. Meghagyva:	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
				szántóföld	kert	Összesen	Kisajátítva összesen	Maximumon felül kivetve	A tanácsnak visszajuttatni javasolt	A tényleg eddig visszajuttatni javasolt	Megjegyzések
			hold	hold	hold	hold	hold	hold	k.holdat	k.holdat	
1.	Gróf Bissingen Kálmánné és Vojnits Mária	Szabadka	434	334	—	334	99	99	99	99	
2.	dr.Benyhidy-Perczel Béla	-"-	1124	309	2	311	812	211	211	~~211~~	
3.	dr.Geiduk Benáné és.Fulcione Anna	Zombor	146	126	—	129	17	17	17	~~17~~	
4.	Gerber Miklós és neje	Szentiványi-Szeghegy	525	484	45	529	196	56	—	—	
5.	Dr.Gerber Lajos	Zombor	138	108	—	108	29	29	29	~~29~~	
6.	Gombos Adrienna és Irén	Zenta	261	100	2	102	159	159	159	~~159~~	
7.	Kárász Miklós	Horgos	3479	415	345	761	2697	105	399	155 ~~399~~	
8.	Kárász István	-"-	1387	206	234	441	945	294		238	
9.	Lelbach Ida	Csorvonka-Bajsa	864	565	35	549	323	15	—	—	
10.	ifj.Lelbach László	Bajsa	867	105	7	113	754	415	415	~~415~~	
11.	dr.Lelbach László	Kula-Csorvonka	1292	118	2	121	1171	402	402	~~402~~	
12.	Lelbach Oszkár	Szilberek	720	520	76	596	123	1	—	—	
13.	Lelbach Péter	Szabadka, Kula, Csorvonka	3653	460	75	536	3117	60	—	—	
14.	Machmer Fülöp és Mihály	Kula, Torzsa	616	506	15	521	95	14	14	~~14~~	
15.	Nagy Bálint	Bácsszentiván, Kossuthfalva	642	502	21	524	138	18	138	~~138~~	
16.	Neusch Alfréd és Ödön	Liliomos	525	416	—	416	109	104	109	~~109~~	
17.	Nemes István és neje	Horgos	734	513	97	610	124	7	7	36	
18.	Radics Mihály	Zenta	531	473	—	473	58	47	—	—	
19.	Tománovics György	Fekete-hegy	641	436	1	438	703	84	—	—	
20.	Schleicher Géza és társai	Torjánc, Berenend	1371	449	99	549	822	71	71	~~71~~	
21.	Visei Károlyné	Szabadka, Zenta	185	149	—	149	35	35	35	~~35~~	
22.	Gróf.Vojnits Lukácsné és.Szemző Józsefin	Szabadka, Pacsér, S.Kossuthfalva	730	100	1	101	629	421	314	~~314~~	
23.	dr.Vojnits István	-"- Bajsa	2277	100	45	145	2132	421			

Tájékoztató a kimutatáshoz.

A kimutatásban említett maximum alatt a Jugoszláv törvény szerint a szántó, rét, szőlő, kert, dinnyeföld, konditkert, rizsföld és mezőgazdasági kulturára alkalmas legelőkből összesen meghagyott 521 kat.holdat, /a muraközi vidéken 130 kat.holdat/ kell érteni.

A kimutatásnál kapcsolatban tisztelettel megjegyzem, hogy a Jugoszláv hatóságok a kimutatásban nem szerepelő kisajátítást szenvedettekkel szemben is általában méltánytalanul jártak el, különösen pedig akkor, ha a kisajátítást szenvedett tulajdonos magyar volt. A méltánytalan eljárás egyik forgója az volt, - és erre a Jugoszláv törvény meg is adta a lehetőséget - hogy az 1919.február 20.-a utáni történt tulajdonmegosztásokat nem vették figyelembe és lehetőleg a leggyengébb minőségi ingatlanokat hagyták meg a magyar birtokosok részére; szanfelső évekig fizettettek volna az egész ingatlan kötelezettsége. Ilyen méltánytalanságot szenvedett többek között a Fenbach és Geyer család is. -

A kimutatásban foglalt adatok még nem tekinthetők véglegeseknek, mert egyrészről a muraközi részre vonatkozó adatok még hiányoznak, /Zágrábban, illetőleg Lajbachban vannak/ másrészről pedig a bácsmai és baranyai részeken is történtek olyan birtokkisajátítások, melyeket maga a szerb agrárminisztérium intézett és azokat nem állnak rendelkezésünkre. Igaz, hogy ezek a kérdőívek a kimutatásban foglalt adatokat lényegesen nem változtatják meg, mert pl. a muraközi területen összesen csak 11 birtokosról sajátítottak ki ingatlant.

A végleges adatokat csak a helyszíni eljárás során vádjuk megállapítani. Épen ezért a helyszíni eljárásban résztvevő bírák és tisztviselők utasítást kaptak arra, hogy az eljárás során a juttatottakon és a kimosdítottakon kívül minden esetben kereszteznek díjtkezdet a kisajátítást szenvedettekkel is. A közvetlen díjtkezés útján alkalmuk lesz az eljáró küldöttségeknek a kisajátítást szenvedettek panaszait és kívánságait is megismerni. -

Bár az az 5280/1921.M.E.sz. rendelet csak arra ad lehetőséget, hogy a kisajátítást szenvedettek részére csak a szupermaximumok felülvizsgálata folytán rendelkezésre álló tanyaföldekből biztosíthatunk ingatlant, az eljáró küldöttségek utasítást kaptak arra, hogy a juttatási eljárás során - ha az szociális szempontból célszerű és a helybeli magyar földigénylők érdekeit nem sérti - kisebb birtokosokat juttassanak ki a régi tulajdonosok részére is. A szociálisan igényes vidékeken a lehetőséghez képest a szerb tulajdonban levő ingatlanok felhasználása során is biztosítunk területet a kisajátítást szenvedett tulajdonosok részére.

A juttatásokat a helyszíni eljárás ~~során~~ alkalmával ~~szerb~~ bírák és a kisajátítottak. A eljárás most vannak folyamatban.

1

IV. számú melléklet: az egyes járások nagy- és középbirtokainak változása az 1910-es és 1941-es években (kat. hold)

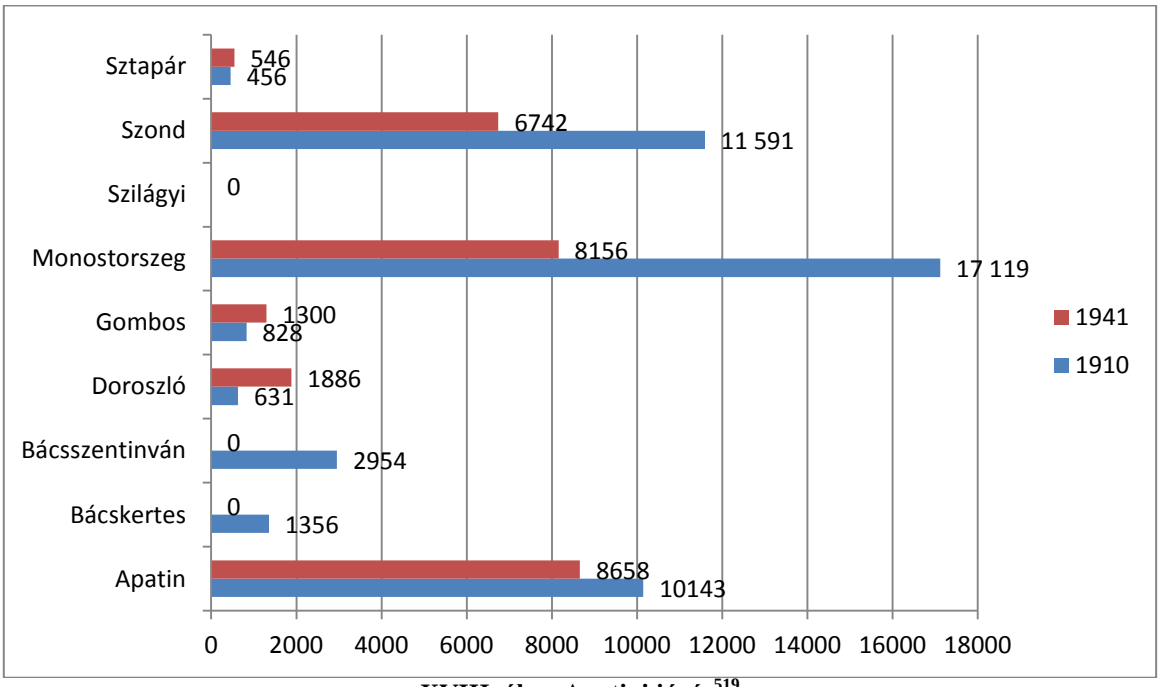

XVIII. ábra Apatini járás[519]

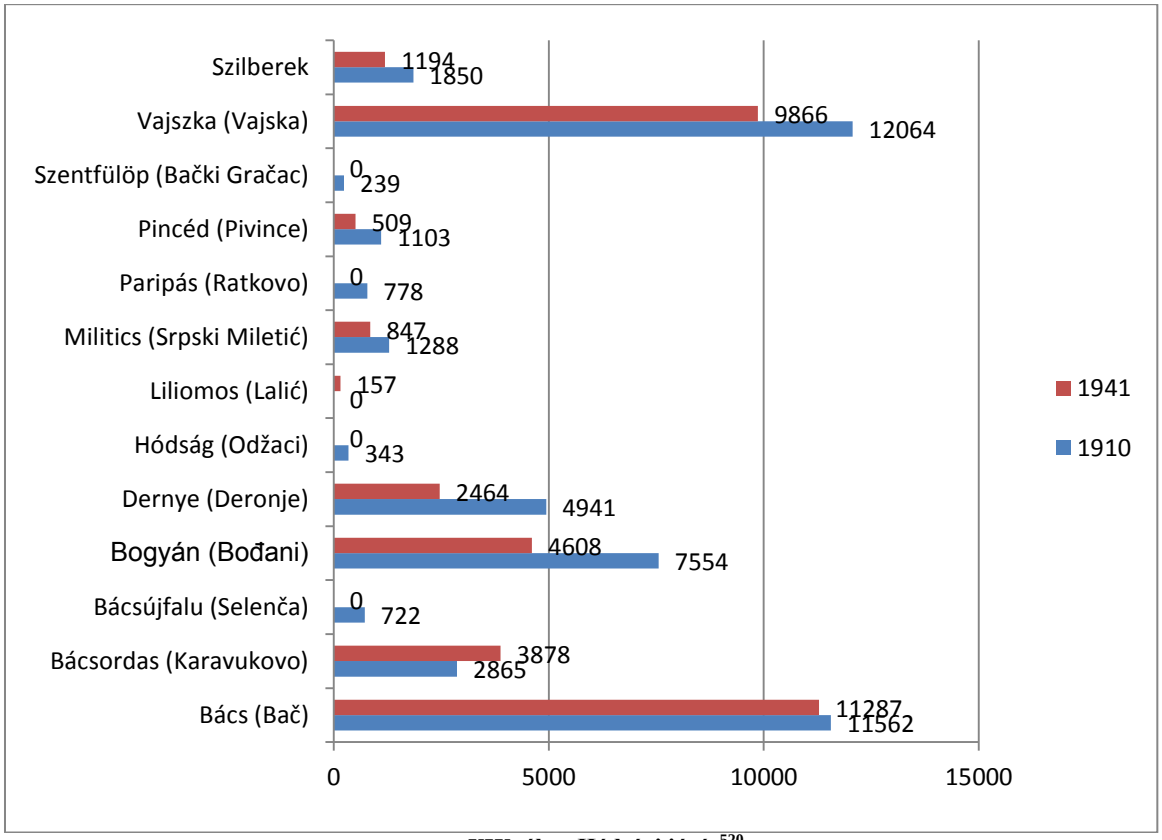

XIX. ábra Hódsági járás[520]

[519] AV-F150-3-13/1941 – 59. d.
[520] Uo.

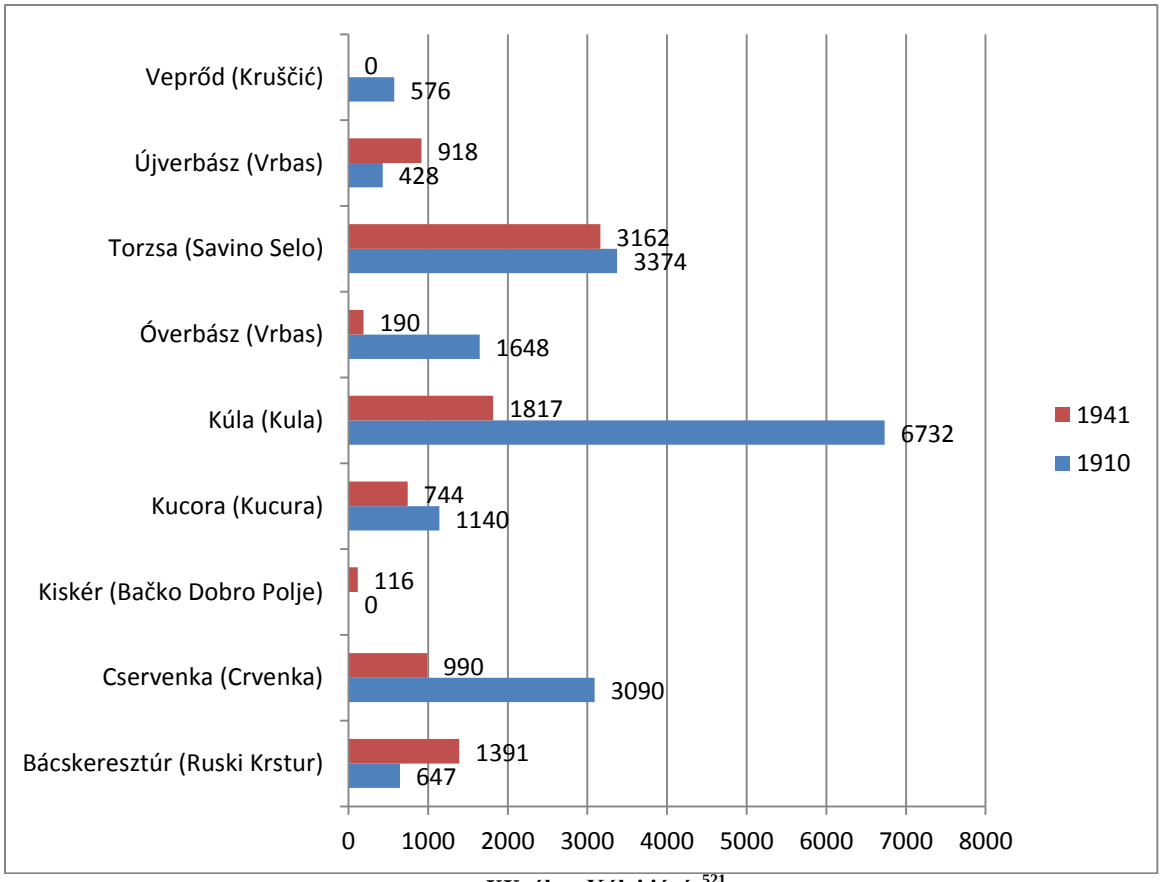

XX. ábra Kúlai járás[521]

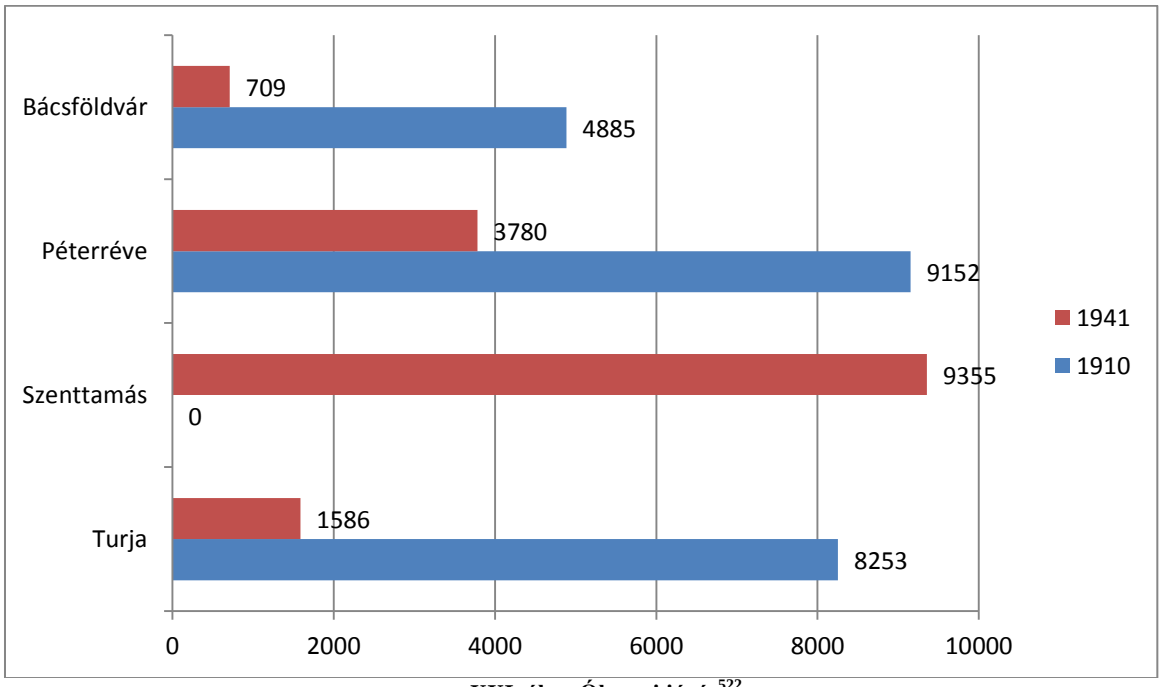

XXI. ábra Óbecsei járás[522]

[521] Uo.
[522] Uo.

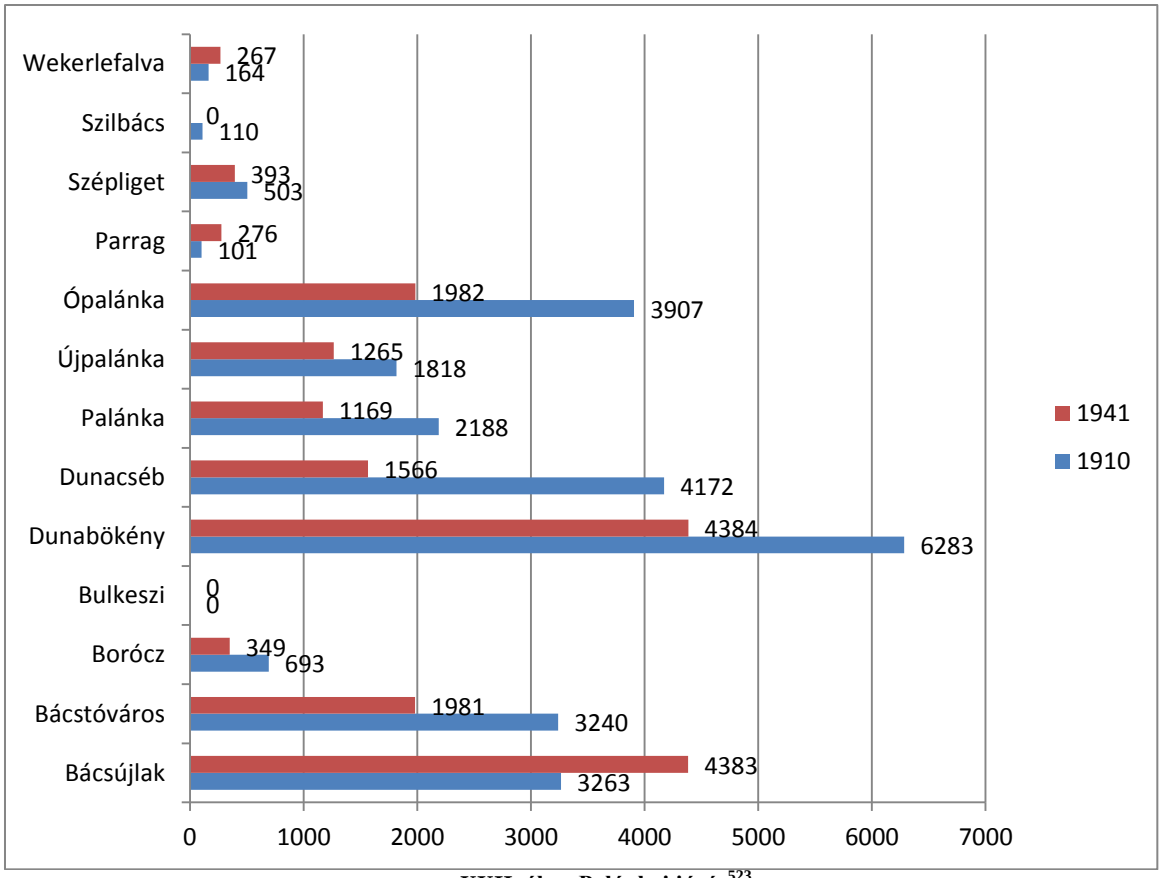

XXII. ábra Palánkai járás[523]

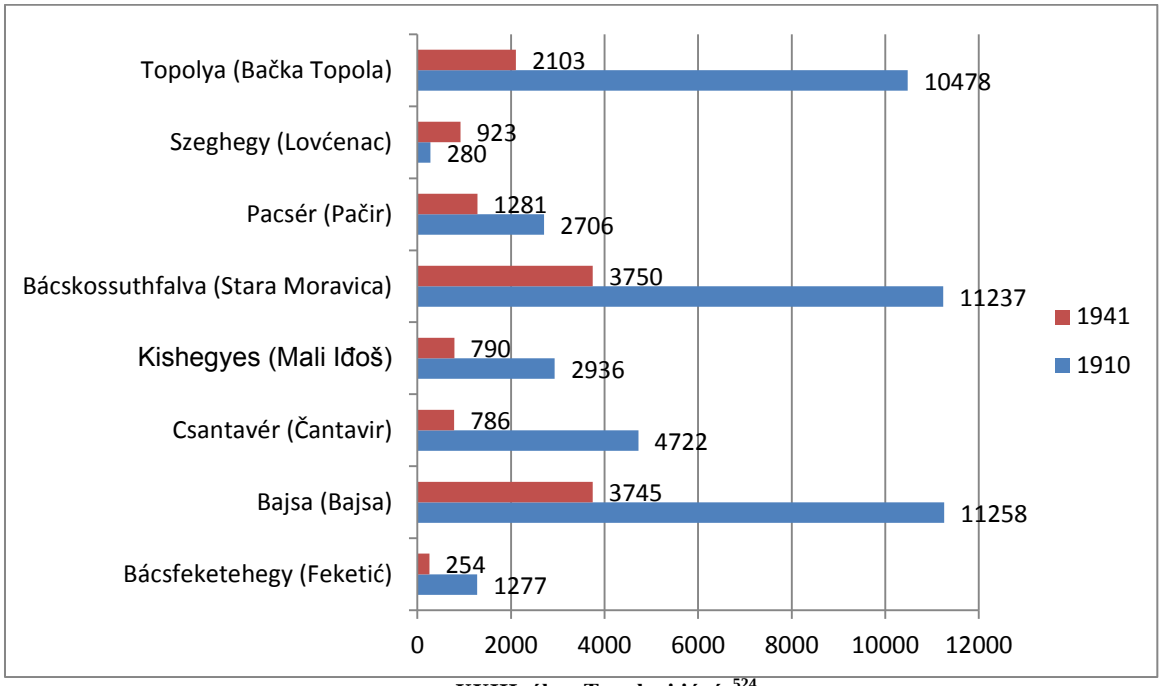

XXIII. ábra Topolyai járás[524]

[523] Uo.
[524] Uo.

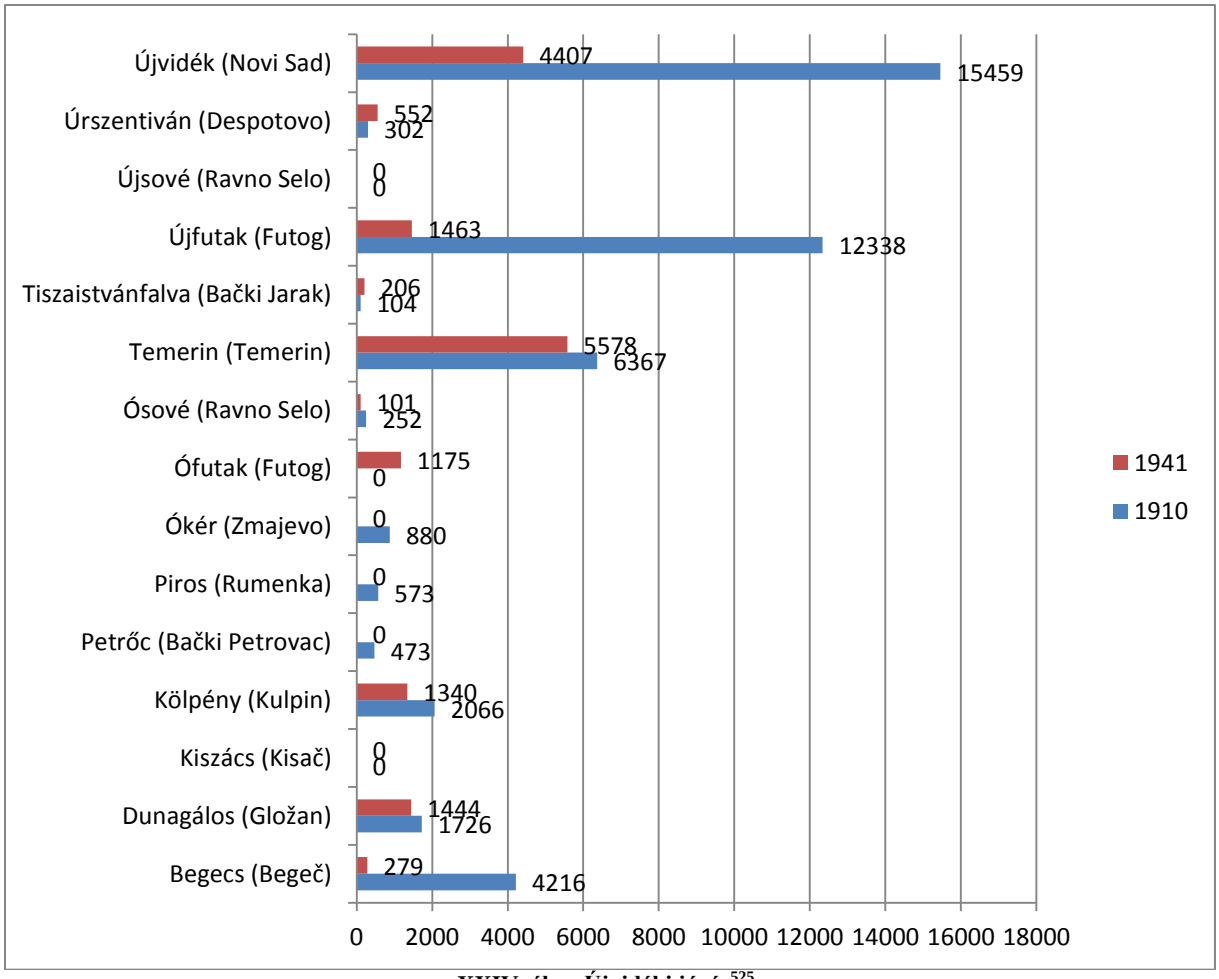

XXIV. ábra Újvidéki járás[525]

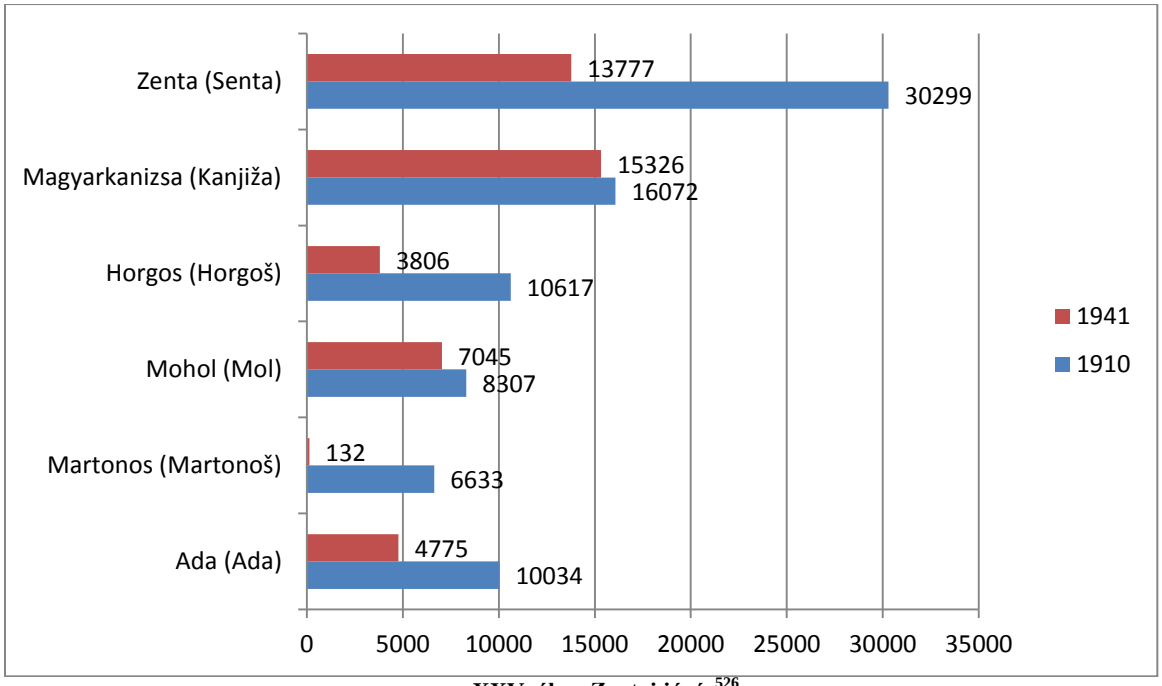

XXV. ábra Zentai járás[526]

[525] Uo.
[526] Uo.

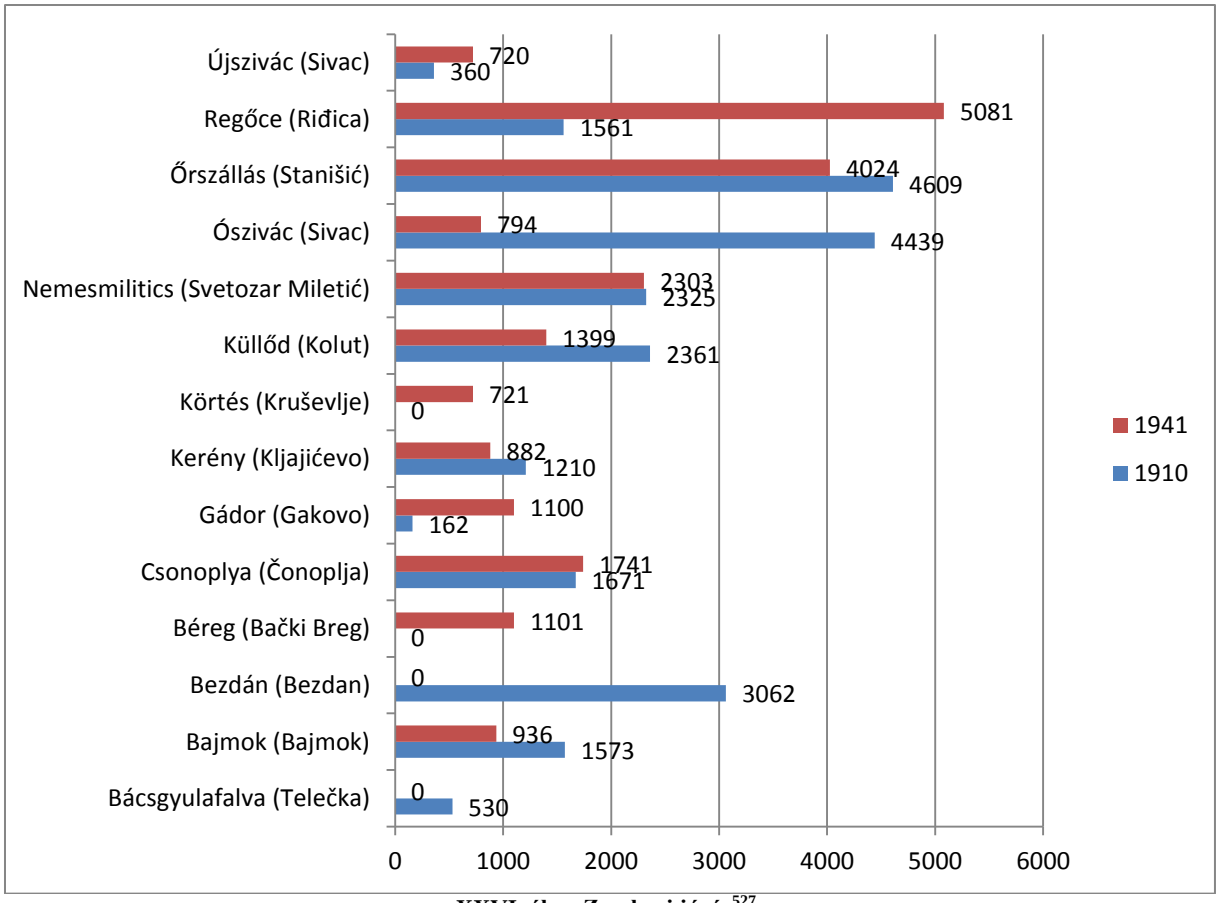

XXVI. ábra Zombori járás[527]

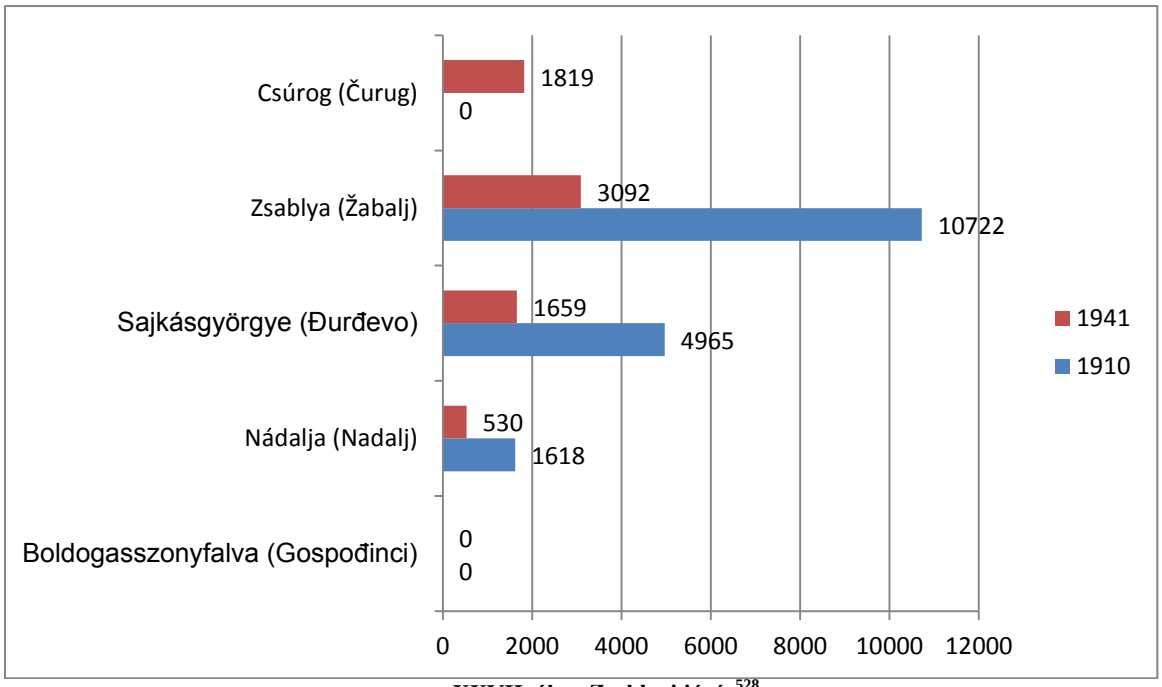

XXVII. ábra Zsablyai járás[528]

[527] Uo.
[528] Uo.

4

ad. 17.000/1941. számhoz.

Vármegye: _____

Járás (város): _____

Község: _____

Szám: _____

Haszonbérleti szerződés

Kötötték a m. kir. kincstár, mint haszonbérbeadó képviseletében ..... i községi elöljáróság és .....

..... i lakos, mint haszonbérbevevő.

1. A haszonbérlet tárgyai a ..... községben ..... dülőben levő ..... kat. hold ..... négyszögöl területü mezőgazdasági ingatlanok, amelyek a ..... i ..... számú telekkönyvi betétben ..... sor ..... és .....

.....

.....

helyrajzi számok alatt vannak felvéve és amelyeknek fekvését, határait és jelenlegi állapotát a haszonbérbevevő ismeri.

2. A haszonbérlet tartama az 1941/42. gazdasági év, tehát a haszonbérlet kezdődik 1941. október hó 1-én és megszünik 1942. szeptember hó 30-án. Ha azonban a bérlet tárgyát képező mezőgazdasági ingatlanokat a haszonbérlet tartama alatt a m. kir. Földmivelésügyi Minisztérium birtokpolitikai kirendeltsége, vagy a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság más juttatottnak véglegesen birtokba adná, úgy a bérbevevő köteles azt türni és csupán a mivelési munkálatoknak és vetőmagnak hivatalból megállapítandó értékére tarthat igényt.

3. A haszonbér kat. holdanként ..... q. szokványminőségü buzának a fizetés idejére megállapított mindenkori egyenértéke.

4. A haszonbért két részletben kell megfizetni és pedig az első részlet 1941. október hó 1-én, a második részlet pedig a gabonafélék betakarítása után, de legkésőbb 1942. évi augusztus hó 31-ig, a községi elöljáróság által kiadandó 100.760. számú postatakarékpénztári befizetési lapon.

5. A haszonbérlet átruházása csak a bérbeadó községi elöljáróság hozzájárulásával történhetik. Elhalálozás esetén a jogutód jogosított a haszonbérlet átvételére.

6. A haszonbérleti szerződés után kivetendő illetéket a haszonbérlő tartozik megfizetni.

7. A bérleményen lévő épületek a haszonbérlőnek leltár mellett adatnak át és a haszonbérlő tartozik azokat jó karban tartani.

8. A haszonbérbeadó a haszonbérleti jogviszonyt a haszonbérlet időtartamának letelte előtt azonnali hatállyal felmondhatja, ha a haszonbérlő a szerződésben vállalt bármely kötelezettségének egyáltalán nem, vagy nem pontosan tesz eleget.

9. A jelen szerződésből eredő perek esetén, — ha jogszabály kizárólagos illetékességet nem állapít meg, — szerződő felek elismerik és alávetik magukat a pestvidéki kir. járásbiróság egyedüli illetékességének.

A jelen haszonbérleti szerződést két eredeti példányban állitották ki. Az egyik példányt a haszonbérlő kapja, a másik példányt a községi elöljáróság őrizetében marad.

Felolvasás és megmagyarázás után helybenhagyták és aláirták.

Kelt ..... 1941. évi ..... hó ..... napján.

Előttünk mint tanuk előtt:

..... haszonbérbevevő.

..... mint a haszonbérbeadó képviselője.

V. db. ny., Ujvidék 534-41

V. számú melléklet Haszonbérleti szerződés (AV-F150-5-723/1941 67. doboz)

VI. számú melléklet

A bácskai telepítések helyszínei 1941-ben[529]

Telepszám Broj	1941 előtti név nazivi pre 1941.-e godine	Nazivi između 1941-1944 közötti név	Nazivi posle 1945 utáni név
1	Novo Nevesinje		Baranjsko Petrovo selo - Petárda (u.a.)
2	Stiljanovićevo		Baranjsko Petrovo selo - Petárda (u.a.)
3	Bolman		Bolman -Bolmán
4	Zornica		Zornica
5	Jagodnjak		Jagodnjak -Kácsfalu
6	Uglješ		Uglješ
7	Švajcarnica		Švajcarnica
8	Kupuszina		Kupusina - Bácskertes
9	Bođani		Bođani - Bogyán
10	Brestovac		Bački Brestovac - Szilberek
11	Vajska		Vajska
12	Tomićevo		Bač -Bács
13	Butkovac		Plavna
14	Nikolajevo		Plavna
15	Vojvode Mišića	Hadikszállás	Stari Futog - Ófutak
16	Veternik	Hadikliget	Veternik
17	Kisač	Hadiktelke	Kisač
18	Tankosićevo	Hadikhalma	Stepanovićevo
19	Stepanovićevo	Horthyvára	Stepanovićevo
20	Đurđevo	Hadikföldje	Temerin
21	Sirig	Hadiknépe	Sirig
22	Čurug		Čurug-Csúrog
23	Srbobran		Srbobran -Szenttamás
24	Miliševo	Istenföldje	Mileševo
25	Bačko Petrovo selo		Bačko Petrovo Selo - Péterréve
26	Mol		Mol-Mohol
27	Svetićevo	Székelytornyos	Svetićevo
28	Njeguševo	Istenáldás	Njegoševo
29	Bačko Dušanovo		Bačko Dušanovo
30	Gornji breg		Gornji Breg - Felsőhegy
31	Senta		Senta-Zenta
32	Uzunovićevo		Trešnjevac-Oromhegyes
33	Velebit	Fogadjisten	Velebit
34	Vojvoda Zimonić		Vojvoda Zimonić
35	Stara Kanjiža		Kanjiža - Magyarkanizsa
36	Martonoš		Martonoš-Martonos
37	Mala Dala		Horgoš -Horgos (része)
38	Horgoš		Horgoš -Horgos
39	Vasiljevićevo		Horgoš -Horgos (része)
40	Masarikovo		Hajdukovo-Hajdujárás részeként
41	Hajdukovo		Hajdukovo -Hajdujárás
42	Naumovićevo		Naumovićevo
43	Mali Beograd	Andrásföldje	Mali Beograd
44	Karađorđevo-Pavlovo	Andrásfalva	Karađorđevo
45	Kočićevo	Andrásnépe	
46	Hadžićevo	Bácsjózseffalva	Novi Žednik
47	Radivojevićevo	Istenes	Višnjevac
48	Stankovićevo-Karkatur	Adjisten	
49	Tomislavci	Andrásmező	Orešković
50	Bački Sokolac	Bácsandrásszállás	Bački Sokolac
51	Roglatica	Andrástelke	Gornja Roglatica - Felső-Roglatica
52	Srednji salaš	Istenhozott	Srednji salaš
53	Emušić	Istensegits	Emusics puszta
54	Szeghegy		Lovćenac
55	Crnobrdo	Bácsandrásháza	Feketić - Bácsfeketehegy
56	Szokolác	Istensegits	Lipar
57	Ujcservenka	Istenvelünk	Nova Crvenka -Cservenka
58	Bezdán		Bezdan -Bezdán
59	Rastina	Hadikfalva	Rastina- Rasztina
60	Aleksa Šantić	Hadikkisfalu	Aleksa Šantić
61	Bajmocska rátá	Hadikújfalu	Bajmočka Rata - Bajmok-Rata
62	Misicsevó	Hadikörs	Mišićevo

[529] A térképet Papp Árpád bocsájtotta rendelkezésemre.

Jelmagyarázat

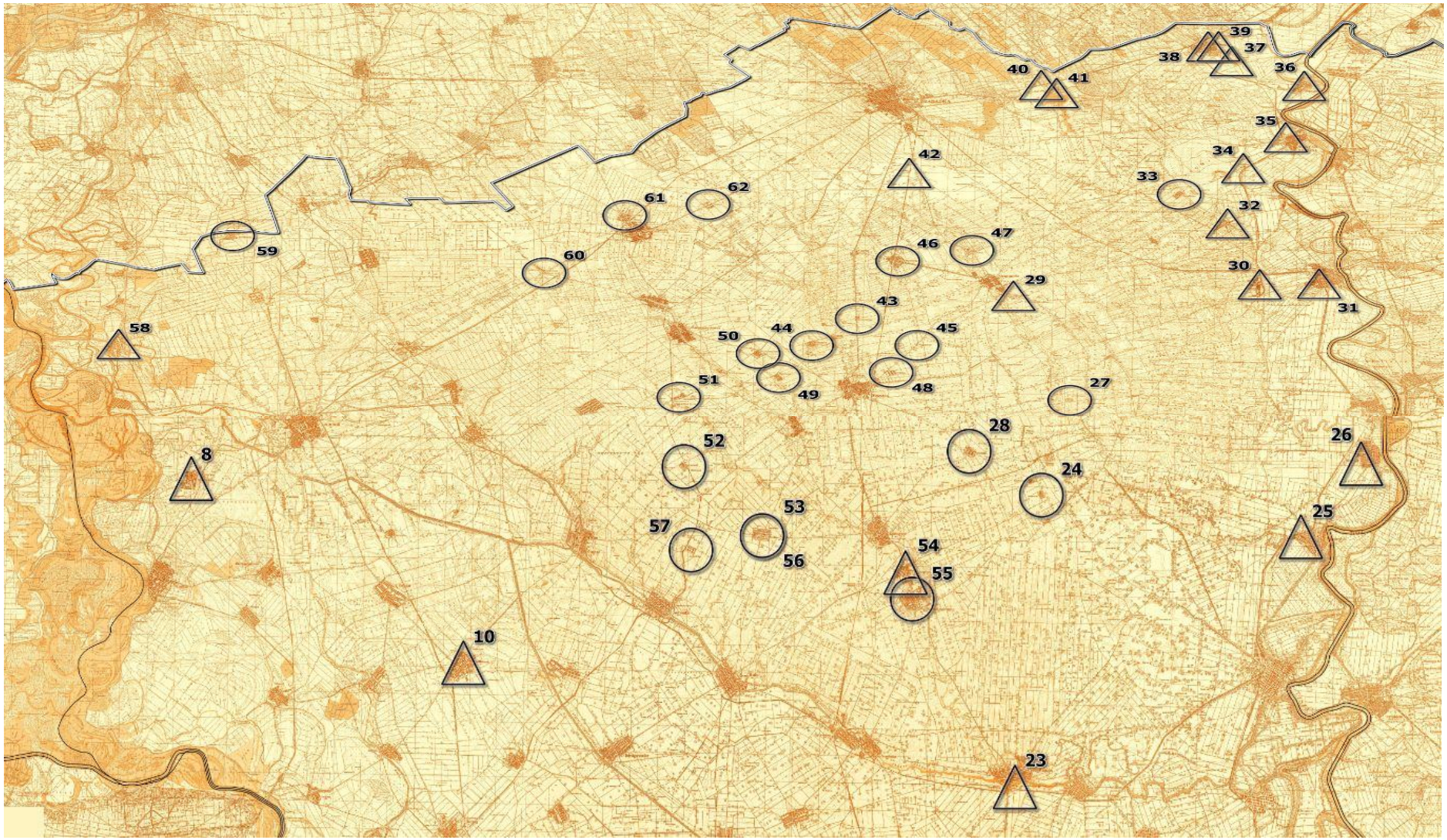
39
37
38
36
40
41
35
34
42
33
32
61
62
59
60
46
47
30
29
31
43
58
50
44
45
51
49
48
27
28
52
26
8
24
53
25
57
56
54
55
10
23

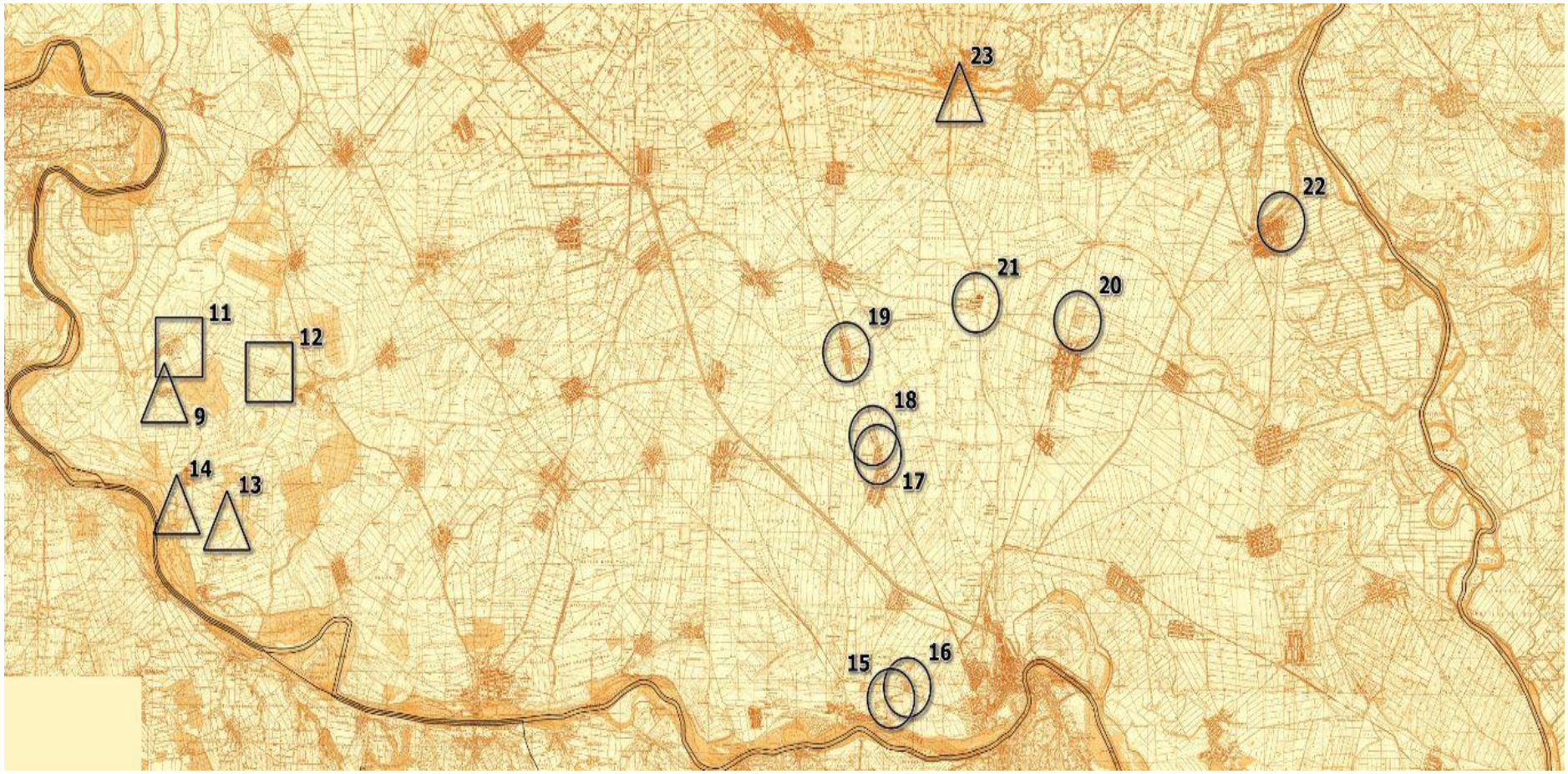
23
22
21
20
19
18
17
16
15
11
12
9
14
13

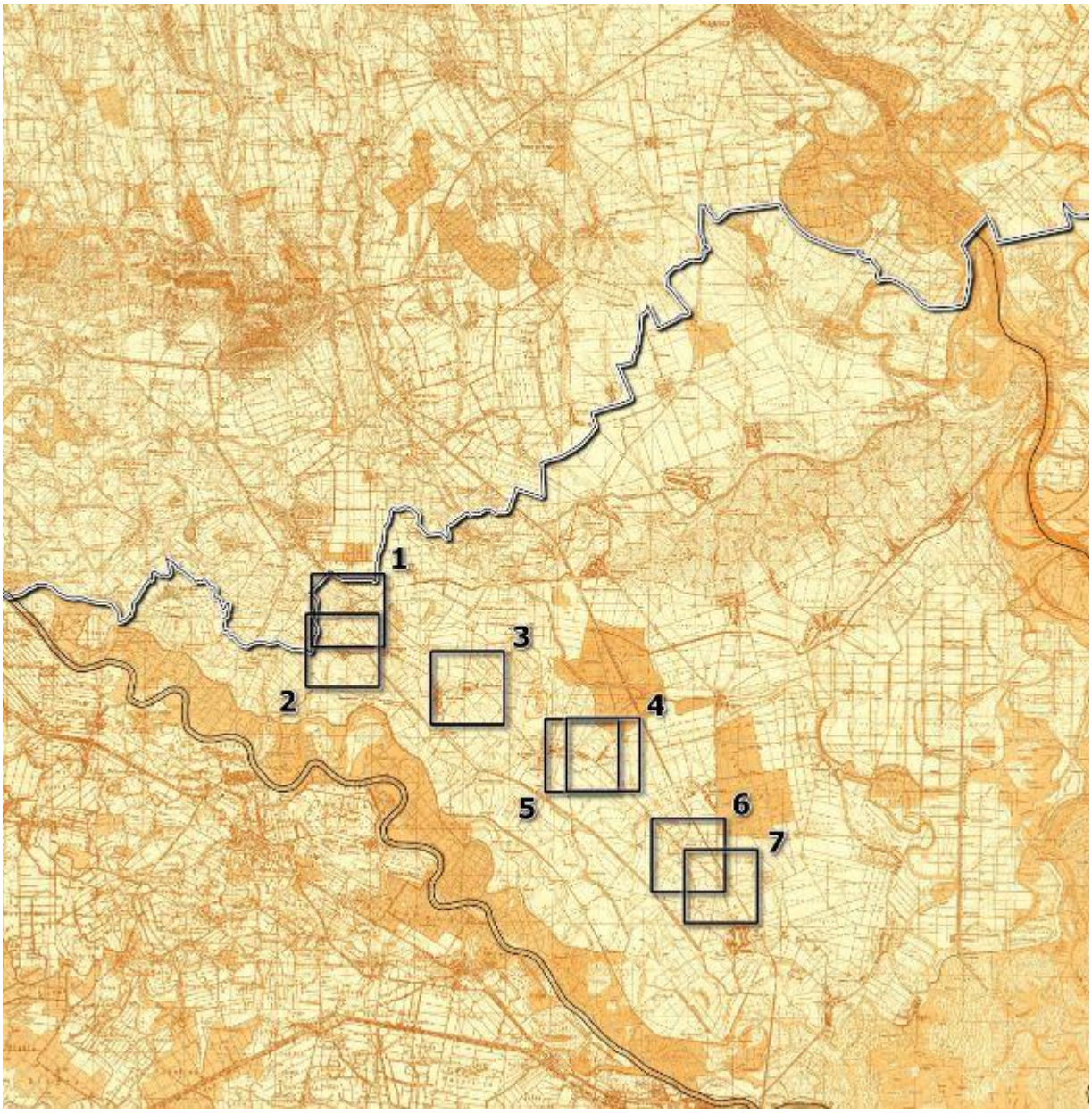
1
2
3
4
5
6
7